

T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ

İSLAM HUKUKU ANABİLİM DALI

MÂVERDÎ'NİN FIKIH USÛLÜ ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSAN TEZİ

HAZIRLAYAN

KAZİM YUSUFOĞLU

DANIŞMAN

DOÇ. DR. ABDULLAH ÇOLAK

MALATYA

2016

T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MÂVERDÎ'NİN

FIKIH USÛLÜ ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN — HAZIRLAYAN

Doç. Dr. Abdullah ÇOLAK **Kazim YUSUFOĞLU**

Jürimiz 11.07.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu Yüksek Lisans oybirliği ile başarılı bulunarak Temel İslam Bilimleri Anabilim İslam Hukuku Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı	**İmza**
1. Doç. Dr. Abdullah ÇOLAK (İnönü Ünv.)	
2. Doç. Dr. Mehmet BİRSİN (İnönü Ünv.)	
3. Yrd. Doç. Dr. Metin CEYLAN (Kilis 7 Aralık Ünv.)	

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve .....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

"Mâverdî'nin Fıkıh Usûlü Anlayışı" isimli bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın konusu ve önemi ele alınmıştır.

Birinci bölümde Mâverdî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti, hocaları, talebeleri ve eserleri incelenmiştir.

İkinci bölümde Mâverdî'nin fıkıh usûlünün temel konuları hakkındaki görüşleri tespit edilmiştir.

Sonuç kısmında çalışmada varılan sonuç maddeler halinde zikredilmiştir.

SUMMARY

"The method of Usul Fiqh of Mâverdî"

This study entitled "The method of Usul Fiqh of Mâverdî" sonsists of introduction, two parts and conclusion.

It was discussed subject and importance of the study in the introduction

In the first part it was analyzed Mâverdî's life, his scientific personalities, his teachers, his students and his works.

In the second part, It was discussed Mâverdî's main views on principles method of Usul Fiqh.

In conclusion it was discussed results of this work article by article

ÖNSÖZ x
KISALTMALAR xi
GİRİŞ 1
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAYNAKLARI 1
1. Konusu 1
2. Önemi 1
3. Kaynakları 1
BİRİNCİ BÖLÜM 3
MÂVERDÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ 3
1. Hayatı 3
1.1. Doğumu ve Nisbesi 3
1.2. Ailesi 3
1.3. Vefatı 3
2. İlmi Kişiliği 4
2.1. Tahsil Hayatı 4
2.2. Yaşadığı Dönem 4
2.3. Görevleri 5
2.4. Hocaları 6
2.5. Talebeleri 8
2.6. Hakkında Söylenenler 11
3. Eserleri 13
3.1. Siyaset ve Sosyal İlimler İle İlgili Olanlar 13
3.2. İslami İlimler İle İlgili Olanlar 16
3.3. Dil ve Edebiyat İle İlgili Olanlar 18
4. Hakkında Yapılan Çalışmalar 19
MÂVERDÎ'NİN FIKIH USÛLÜ ANLAYIŞI 22
1. KİTAP 22
1.1. Emir ve Nehiy 23
1.1.1. Emir 23
1.1.1.1. Tanımı 23
1.1.1.2. Delâleti 23
1.1.1.3. Haber Lafzıyla Gelmesi 25
1.1.1.4. Emir İfade Eden Lafızların Şümûlü 25

1.1.2. Nehiy 26
1.1.2.1. Tanımı 26
1.1.2.2. Delâleti 26
1.2. Umûm ve Husûs 27
1.2.1. Umûm 27
1.2.1.1. Tanımı 27
1.2.1.2. Halleri 28
1.2.1.3. Âlimlerin Umûma Yaklaşımları 29
1.2.2. Husûs 29
1.2.2.1. Tanımı 30
1.2.2.2. Tahsîs 30
1.2.2.2.1. Tahsîsin Delilleri 31
1.2.2.2.2. Tahsîsten Sonra Âmm'dan Geriye Kalan Kısma Kıyas Yapmak 33
1.3. Müfesser ve Mücmel 34
1.3.1. Müfesser 34
1.3.2. Mücmel 34
1.3.2.3. Kısımları 35
1.3.2.4. Beyânı 36
1.3.2.4.1. Beyânının Tehîri 38
1.4. Mutlak ve Mukayyed 39
1.4.2. Kısımları 39
1.4.2.1. Hitabın Şart İle Mukayyed Olması 39
1.4.2.2. Mukayyedin Cinsinden Olan Mutlakın Hükmü 42
1.5. İsbât ve Nefiy 46
1.5.1. Kısımları 46
1.5.1.1. Nefiy'den Arındırılmış İsbât 46
1.5.1.2. İsbâttan Arındırılmış Nefiy 47
1.5.1.3. İsbât ve Nefyin Birlikte Kullanılması 48
1.5.1.3.1. İstisnâ 48
1.5.1.3.2. Şart 50
1.5.1.3.3. Gâye 51
1.6. Muhkem ve Müteşâbih 52
1.6.1. Anlamı 53
1.6.2. Muhkem ve Müteşabihin Kaynağı Olan Âyetin Tahlili 54

1.6.3. Kur'ân'ın Muhkem ve Müteşabih Açısından İhtiva Ettiği Hükümler 56
1.6.3.1. Muhkem Hükümler 56
1.6.3.2. Müteşâbih Hükümler 57
1.6.3.3. Bir Durumda Muhkem Diğer Durumda Müteşâbih Olan Hükümler 58
1.6.3.4. Bir Yönüyle Muhkem Diğer Bir Yönüyle Müteşâbih Olan Hükümler 58
1.7. Nâsih ve Mensûh 59
1.7.1. Tanımı 59
1.7.2. İmkânı 59
1.7.3. Alanı 60
1.7.4. Kısımları 60
1.7.4.1. Mensûh 60
1.7.4.2. Nâsih 61
1.7.4.2.1. Sünnetin Kur'an'ı Neshi 62
1.7.4.2.2. Kur'an'ın Sünneti Neshi 63
1.7.4.3. Neshin Hükümleri 64
1.7.4.4. Neshin Halleri 66
1.7.4.5. Neshin Zamanı 67
1.7.4.6. Neshin Delilleri 69
1.7.4.7. Nesih ile Tahsîs Arasındaki Fark 71
2. SÜNNET 72
2.1. Tanımı 72
2.2. Hücciyeti 72
2.3. Haber'in Kısımları 73
2.3.1. Müstefîz 74
2.3.2. Mütevâtir 74
2.3.3. Âhâd 75
2.3.3.1. Tanımı 75
2.3.3.2. Kısımları 75
2.3.3.3. Hücciyeti 76
2.3.3.4. Usûl ile Muârazası 77
2.4. Râvîlerin Halleri 78
2.4.1. Sıfatları 78
2.4.2. Tahammülün Çeşitleri 79
2.4.3. Edanın (Rivâyet) Sıfatı 81

2.4.4. İsnadın Halleri 83
2.4.5. Hadisi Rivâyet Etme Şekilleri 85
2.4.5.1. Lafzı ve Sığası İle Rivâyet Etmek 85
2.4.5.2. Mânâ İle Rivâyet Etmek 86
2.4.5.3. Kısaltarak Rivâyet Etmek 88
2.4.5.4. İlâve Yaparak Rivâyet Etmek 88
2.5. Metinlerin Hükmü 89
2.5.1. Sünnetin Kaynağı 89
2.5.1.1. Kavlî Sünnet 89
2.5.1.2. Fiilî Sünnet 91
2.5.1.3. Takrîrî Sünnet 93
2.5.2 Beyânı Sünnet İle Vâcib Olan Hükümler 94
2.5.3. Kendisi ile Amel Edilmesi Gerekli Olan Sünnet 96
2.5.3.1. Sünnetin Tek Başına Hüküm Koyması 96
2.5.3.2. Sünnetin Başka Şer'i Delil ile Birleşerek Hüküm Koyması 96
2.5.3.2.1. Sünnetin Kitap ile Birleşmesi 96
2.5.3.2.2. Sünnetin Sünnet ile Birleşmesi 98
2.5.3.2.3. Sünnetin İcmâ ile Birleşmesi 99
3. İCMÂ 101
3.1. Tanımı 101
3.2. Hücciyeti 101
3.3. Dayanakları 102
3.4. Geçerlilik Şartları 104
3.5. İnikâd Şartları 108
3.6. İcmâ ve İcmâya Muhalefet 110
4. KIYÂS 114
4.1. İctihad 114
4.1.1. Tanımı 114
4.1.2. Hücciyeti 115
4.1.3. Ehliyeti 116
4.1.3.1. Mutlak Müctehid 116
4.1.3.2. Mukayyed Müctehid 117
4.1.3.3. Peygamberlerin İctihadı 117

4.1.3.3.1. Peygamberlerin İctihâdında Hata Meselesi 119
4.1.3.3.2. Hz. Peygamber'in Zamanında İctihâd 120
4.1.4. Yöntemleri 122
4.1.5. Hedefi 125
4.1.6. Hükmü 126
4.1.6.1. İctihâdda Hata-İsâbet Meselesi 126
4.2. İstinbât 129
4.2.1. Manası 130
4.2.2. İllet ve Mana 130
4.2.2.1. Mananın Tanımı 130
4.2.2.2. İlletin Tanımı 130
4.2.2.3. İllet ve Mananın Sıhhat Şartları 131
4.2.2.4. İlletin Tahsîsi 133
4.2.2.5. İlleti Tespit Etme Yolları 134
4.3. Kıyâs 137
4.3.1. Tanımı 137
4.3.2. Hücciyeti 138
4.3.3. Kısımları 139
4.3.3.1. Mana Kıyası 140
4.3.3.1.1.Celî Kıyas 140
4.3.3.1.2. Hafî Kıyas 142
4.3.3.2. Şebeh Kıyası 143
4.3.3.2.1. Tahkîk Kıyası 144
4.3.3.2.2. Takrîb Kıyası 145
4.3.4. İsimler, Hadler ve Miktarların Kıyas İle Tespiti 147
5. ŞER'U MEN KABLENÂ 148
4.1. Tanımı 148
4.2. Bağlayıcılığı Açısından Kısımları 148
6. İSTİSHÂB 150
6.1. Tanımı 150
6.2. Hücciyeti 150
7. İSTİHSÂN 151
7.1. Tanımı 151

7.2. Hücciyeti.....152
SONUÇ.....154
BİBLİYOĞRAFYA.....156

ÖNSÖZ

Fıkıh usûlü, dinin temel kaynaklarının nasıl anlaşılması gerektiğini, bu kaynaklardan hareketle ibadet ve muamelat ile ilgili meselelerin hangi yöntemlerle çözülebileceğini kendisine konu edinen bir ilim dalı olarak tarih boyunca birçok âlimin sayısız çalışmalarına konu olmuştur. Bu ilim dalı İslam fıkhının temel kaide ve metotlarını barındırdığından dolayı tarih boyunca füru' alanında eser veren âlimlerin ilgisini çekmiştir.

İslam tarihinde fıkıh usûlü alanında müstakil eserler telif eden âlimlerin yanında, yazdıkları fıkıh kitaplarının içinde usûlü bir bölüm halinde işleyenler de olmuştur. Bu şekilde kitap telif eden âlimlerden biri de, hicri beşinci asırda yaşamış, hadis, siyaset, ahlak, tefsir, belagat vb. alanlarda kalıcı eserler veren büyük Şâfiî âlim İmam Ebû'l-Hasan el-Mâverdî'dir. Mâverdî, telif etmiş olduğu *el-Havî'l-Kebîr* isimli hacimli fıkıh kitabının bir bölümünde fıkıh usûlünü işlemiştir. Biz de ilgili bölümü esas alarak onun fıkıh usûlü anlayışını tespit etmeye çalışacağız.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, önemini, amacını ve yöntemini kısaca ele alacağız. Birinci bölümde Mâverdî'nin hayatını, ikinci bölümde ise fıkıh usûlü anlayışını konu edineceğiz.

Gerek konu tespitinde gerekse muhtevaya ilişkin hususlarda değerli vakitlerini ayırıp yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Abdullah ÇOLAK beye, özellikle metin çözümünde yardımlarını esirgemeyen Öğr. Gör. Dr. Selahattin YILDIRIM'a ve emeği geçen tüm hocalarıma en kalbi duygularla şükranlarımı sunuyorum.

Kazim YUSUFOĞLU

Malatya / 2016

KISALTMALAR

b.	:	Bin, İbn
bkz.	:	Bakınız
bt.	:	Binti
c.	:	Cilt
DİA.	:	Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi
md.	:	Madde
m.	:	Milâdî
nr.	:	Numara
nşr.	:	Neşreden
r.a.	:	Radıyallahu Anh/Anhâ
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
sy.	:	Sayı
thk.	:	Tahkik eden
trc.	:	Tercüme eden
ts.	:	Tarihsiz
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve devamı

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAYNAKLARI

1. Konusu

Araştırmamızın konusu; Mâverdî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve fıkıh usûlünün temel konuları hakkındaki düşüncesini ortaya koymak şeklinde olacaktır.

2. Önemi

Hicri beşinci asırda yaşamış hem fıkıh ve fıkıh usûlü, hem de tefsir, Arapça ve edebiyat sahasında otorite olan ve telif ettiği eserlerden felsefe, siyaset, sosyoloji ve ahlak gibi ilim dallarında da söz sahibi olduğu anlaşılan Mâverdî, Türkiye'de en çok ahlak ve siyaset alanındaki çalışmaları ile tanınmıştır.

Hadis, siyaset, ahlak, tefsir ve belagat anlayışı alanlarında yüksek lisans düzeyinde araştırmalara konu olan Mâverdî, bildiğimiz kadarıyla ne fıkhî düşüncesi ne de fıkıh usûlü anlayışı bir ilmi araştırmaya konu olmuştur. İmam Şafii'nin öğrencisi el-Müzenî (264/878) tarafından telif edilen *el-Muhtasar*'a şerh olarak yazdığı *el-Hâvî'l-kebîr* gibi önemli ve hacimli eseri ile Şâfiî mezhebinin meşhur ve otorite âlimlerinden kabul edilen Mâverdî, en çok fıkıh ve fıkıh usûlü yönü ile araştırılması gerektiğini düşünüyoruz. Bu nedenle Mâverdî'nin fıkıh usûlü anlayışını araştırmaya karar verdik. Bu çalışmada Mâverdî'nin fıkıh usûlü anlayışını tespit etmek temel hedefimiz olacaktır. Bununla birlikte, birinci bölümde ailesi, hayatı, tahsili, hocaları ve talebeleri hakkında da bilgi vereceğiz. Eserlerinden ulaşabildiklerimizi tanıtacağız, ulaşamadıklarımızı da isimlerini kaydetmekle yetineceğiz.

3. Kaynakları

Mâverdî, furû'i fıkha dair *el-Hâvî'l-kebîr* isimli kitabının 16. cildini *Edebül-Kâdî* konusuna ayırmış ve ilgili kitabında: "Kâdı'nın hüküm verirken istişarede bulunması gereken kişinin içtihad ehlinden olması gerekir" demiş ve yüz küsur sayfadan fazla fıkıh usûlünün temel konularını ele alarak usûl ile ilgili düşüncesini detaylı bir biçimde ortaya koymuştur. Biz araştırmamızda *el-Hâvîl-kebîr*'in bir bölümü olan ve Muhyî Hilâl es-Serhân tarafından tahkik edilerek iki cilt halinde 1971 yılında Bağdat'ta neşredilen *Edebül-Kâdî*'yi esas almakla birlikte başta *el-Hâvîl-kebîr* olmak üzere diğer eserlerine de müracaat edeceğiz. Ayrıca

mütekellimin metoduna göre telif edilen fıkıh usûlü eserleri temel kaynaklarımız arasında olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂVERDÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1. Hayatı

Çok meşhur bir âlim olmasına rağmen Mâverdî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Kaynakların onun hayatı ile ilgili kaydettikleri bilgileri aktarmaya çalışacağız.

1.1. Doğumu ve Nisbesi

Mâverdî; 364'te (974–75) Basra'da dünyaya gelmiştir. Tam adı, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî'dir. Kaynaklarda, Akda'l-Kuddât (baş kadı), el-Mâverdî, el-Basrî ve eş-Sâfiî şeklinde nisbeleri ile anılır. Künyesi de, Ebü'l-Hasen'dir.[1]

1.2. Ailesi

Müellifin ailesi gül suyu *"mâü'l-verd"* (ماء الورد) yapımı ve satışıyla uğraştığı için ona nisbeten "Mâverdî" lakabıyla meşhur olmuştur. Mâverdî'nin ailesi ve nesebi hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda, babasından -gül suyu işiyle uğraşması dışında- bahsedilmemektedir. Bir de Mâverdî, Bağdât'ta bulunan bir erkek kardeşinin kendisine şiir yazdığından bahseder. Ancak, Mâverdî'nin Basra'daki eğitimine önem verilmesi ve daha sonra tahsilini tamamlaması için Bağdat'a gönderilmesi; ailesinin ilme verdiği önemi göstermektedir.[2]

1.3. Vefatı

Mâverdî, 30 Rebîyü'l-Evvel 450 (27 Mayıs 1058) yılında 86 yaşında iken Bağdat'ta vefat etmiştir. Cenazesi, Bâbü'l-harb semtindeki kabristanda defnedilmiştir. Cenaze namazı, vefatının ertesi günü, kendi talebesi olan meşhur âlim Hatîb el-Bağdâdî (463/1071) tarafından kıldırılmıştır. Mâverdî, Şâfiî âlimlerinden kadı Ebu't-Tayyib et-Taberî'nin (450/1058)

---

1 Bağdâdî, Hâfız Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *Tâ'rîhu Medîneti's-selam*, Beyrut, 2001, XIII, 587; es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhanned b. Mansûr et-Temîmî, *el-Ensâb*, Kahire, 1984, XI, 104; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'la'yân ve Ebnâu ebnâiz-Zamân,* Beyrut. ts. III, 282; ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman *Siyeru el-A'lâmi'Nubelâ* (thk: Şuayb el-Arnavût, Muhammed Naim el-Arkusi), Buyrut, 1984, XVIII, 64; İsnevî, Cemâlüddîn Abdurrahîm, *Tabakâtü'ş-Şâfiîyye*, Beyrut, 1987, II, 204; ed-Davûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakatü'l-müfessirîn*, Beyrut, ts, I, 428; Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn, Terâcimu Musannifi'l-Kutubi'l-Arabiyye*, Beyrut, 1993, II, 499; Bilmen Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhıyye Kâmusu*, İstanbul, ts, I, 427; Kallek, Cengiz "Mâverdî", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 180.

2 Serhân, Muhyî Hilâl "*Mukaddime*", Mâverdî, Edebü'l-kâdî, Bağdad 1971, I, 22.

vefatından onbir gün sonra ahirete irtihal etmiştir. Cenaze merasimine devlet büyükleri ve ulemâ iştirak etmiştir.[3]

2. İlmi Kişiliği

Çok yönlü bir âlim olan Mâverdî, siyasî ve adlî görevler üstlenmesinin yanı sıra; birçok ilim dalında da ehliyetli bir şahsiyettir. Özellikle fıkıh alanında temâyüz etmiş olan Mâverdî; usûl, hadîs, tefsir ve kelam ilimlerinin yanı sıra; dil ve edebiyat alanında mâhir bir âlimdir. Mâverdî, saydığımız bu ilim dallarının hemen hepsinde kitap telif etmiştir.[4]

2.1. Tahsil Hayatı

Mâverdî, çocukluğunu ve gençliğinin ilk yıllarını doğum yeri olan Basra'da geçirmiştir. İlk tahsilini Basra'da mu'tezilî âlim Abdülvahid b. Hüseyn es-Saymerî'den (436/1045) almıştır. Daha sonra Bağdat'a giderek Ebu Hamid el-İsferâyînî (406/1016) gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir.[5] Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Bâfî (398/929) ve Ebû Ali Hasan b. Ali el-Cebelî (439/1048) de aralarında bulunduğu birçok ulemâdan hadis dinlemiştir. Hanefî fâkihi Kudûrî'den (428/1037) de faydalanmıştır. Başta Nîşâbur yakınlarındaki Üstüvâ olmak üzere birkaç bölgede kadılık yaptıktan sonra tekrar Bağdat'a dönmüş ve orada fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir ve ahlak dersleri vermiş ve hadis rivayet etmiştir.[6]

2.2. Yaşadığı Dönem

Mâverdî, Abbâsîler döneminde halife Kâdir-Billâh (422/1031) ve oğlu Kâim-Biemrillâh (467/1075) dönemlerinde yaşamıştır. Mâverdî'nin yaşadığı dönem, siyasî açıdan çalkantılı ve Abbasî Devleti'nin büyük saldırılara maruz kaldığı bir dönemdi. Burada özellikle Büveyhîler'in otoriteye karşı saldırılarını zikretmeliyiz. O dönemde hilâfet makamına geçenlerin -Kâdir-Billâh hariç- birçoğunun azledildikleri bildirilmektedir. Hilâfet merkezinde siyasî çekişmeler ve türlü oyunlar hüküm sürmekteydi. Halifeler ile Emirler arasında

---

[3] Bağdâdî, *Tâ'rîhu Medîneti's-selam*, XIII, 587; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-ferec Abdurrahman b. Ali. b. Muhammed, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûki ve'l-ümem*,(thk: Muhammed Abdülkadir ata, Mustafa Abdülkadir ata), Beyrut,1992, XVI, 41; İbn kesîr, İmaduddîn İsmaîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*,(thk: Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî),yy, ts, XV,762; Kallek, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII, 180; es-Serhân, *"Mukaddime"* I, 17.

[4] Serhân, *"Mukaddime"*, 32.

[5] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'la'yân,* III, 282; Sübkî, Tacuddîn Ebû Nasr Abdulvahhâb b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakâtü'ş-Şâfiîyyeti'l-Kübrâ* (thk: Mahmûd Muhammed et-Tenâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), yy.ts, V,267; Taşköprüzâde, Ahmet b. Mustafa, *Miftâhu's-Seâde*, Beyrut, 1985, I,298; es-Serhân, "*Mukaddime*" I, 21; Kallek, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII, 180; Bilmen, *Istılahât-ı Fıkhıyye Kâmusu*, I,429; İbn kesîr, *Tabakâtü'ş-Şâfiîyye*, (thk: Abdülhafîz Mensûr) Bingazî, 2002, 397.

[6] Kallek, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII, 180; Muhammed Süleyman Dâvud, Fuad Abdülmün'im Ahmed, el-İmam Ebü'l-Hasan el-Mâverdî, İskenderiye, 1978, s. 17; es-Serhân, *"Mukaddime"*, 27.

çatışmalar artarak devam etmekte, asayiş bozulmuş, devlet otoritesi zayıflamış, çeşitli gruplar arasında çatışmalar artmıştı.[7] Fakat bütün bunların aksine, hilâfet merkezinde ilmî alanda çok büyük gelişmeler olmuştur. Bunun başlıca sebepleri, idarecilerin ilim adamlarına ikramda bulunmaları, ilmî çalışmaları teşvik etmeleri ve bunlar için maddî imkânları seferber etmeleriydi. Bu dönemde özellikle matematik, coğrafya, astronomi, tıp, eczacılık, fizik, kimya, felsefe, kelam, fıkıh, tefsir, dil ve edebiyat gibi ilim dallarında önemli gelişmeler meydana geldiği gibi, aynı zamanda çeşitli fırkalar arasında ilmi münazaralar cereyan ediyordu. Bütün bu unsurların Mâverdî'nin çok yönlü ve üretken bir şahsiyet olmasına etki etmiştir.[8]

Abbâsîler'in hüküm sürdüğü dönemde, gerek dil ve edebiyat gerekse İslami ilimler açısından parlak bir dönem olarak bilinmektedir. Özellikle Abbâsîlerin ilk iki yüzyılı fıkhın tedvin edildiği ve mezheplerin teşekkül ettiği bir dönemdir. Emevîler'in İslam dinini ve hukukunu ihmal ettiklerini kendilerinin ise İslam hükümlerini hayata hâkim kılacaklarını vaat ederek iş başına Abbâsîler biraz da bu vaatlerini yerine getirme düşüncesiyle İslami ilimleri ve fıkhı desteklemek mecburiyetini hissettiler. Gerek bu anlayış gerekse genişleyen İslam ülkesinde yeni birçok meselenin ortaya çıkması ve bunların fıkhî hükümlerinin tesbiti ihtiyacı, buna bağlı olarak Hicaz ve Irak basta olmak üzere İslam ülkesinin birçok bölgesinde fıkhın büyük bir gelişme göstermesi, bu ilim dalının bir bütün olarak ortaya çıkmasına ve tedvin edilmesine ve aynı zamanda müctehid hukukçuların farklı yorumlarına dayanan muhtelif mezheplerin teşekkülüne yol açmıştır.[9]

2.3. Görevleri

Mâverdî, tahsilini tamamladıktan sonra çeşitli şehirlerde kadılık görevinde bulunmuştur.[10] Kâim-Biemrillâh tarafından 422/1032, 428/1037 ve 435/1043 yıllarında Büveyhî emîrleri Ebû Kâlîcâr, Celâüddevle ve Selçuklu sultanı Tuğrul bey'e gönderilen diplomatik heyette görevlendirilmiş ve emirlerin ikram ve ihsanına mazhar olmuştur. Kadılık maaşı yanında elde ettiği bu tür gelirler sayesinde refah içinde yaşamış ve elçilik sırasında hükümdarlara doğru bildiği hususlarda eleştiriler yöneltmekten çekinmemiştir. Nitekim 1032'

---

7 Serhân, *"Mukaddime"*, 18-19.
8 Serhân, *"Mukaddime"*, 18-19.
9 Yıldız, H.Dursun, "Abbâsîler", *DiA* I, İstanbul, 1988, s. 31-57.
10 Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Seâde*, I,298.

de Ebû kâlîcâr'ın "Sultân-ı A'zam" "Mâlikü'l-ümem" unvanlarını almasına bunların hilafet makamına lâyık olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır.[11]

Mâverdî'nin hayatını yazan tarihçilerin hemen hemen hepsinin kaydettikleri bir hadisede Mâverdî, Bağdat'ta ikamet ettiği dönemde, Halife Celâlüddevle İbn Büveyh, 429/1037 yılının Ramazan ayında ismine "Şâhinşah-melikü'l-mülûk" lakabının eklenmesini ve bu şekilde hutbelerde okunmasını emretmişti. Mâverdî, Celâlüddevle'nin yakınında bulunan bir âlim olmasına rağmen, böyle bir lakabın ona verilemeyeceğine dair fetva vermiş ve halifenin bu emrine şiddetle karşı çıkmıştır. Hâlbuki Celâlüddevle, o gün için kendisine muhalefet edenleri şiddetle cezalandırabilecek siyasi iktidara sahipti. Mâverdî, ondaki bu güçten habersiz değildi. Buna rağmen doğru bildiğini söylemekten de çekinmemişti. Bunu duyan Celâlüddevle, Mâverdî'yi huzuruna çağırtmış o da başına geleceklerin endişesiyle tedirgin bir vaziyette halifenin huzuruna çıkmıştır. Onun bu durumunu fark eden halife şöyle der: "Benim kanaatim odur ki, eğer sen birine yakınlık gösterseydin, mutlaka bu ben olurdum. Öyle sanıyorum ki, seni bu fetvayı vermeye sevk eden dini gayretin ve bu konudaki hassasiyetin olmuştur. Bu itibarla benim nazarımda senin itibarın daha da artmıştır." Öte yandan halifenin aynı yıl Mâverdî'ye - İslam tarihinde ilk defa olarak - Akda'l-kudât unvanını vermesi ilginçtir. [12] Bu hadise Mâverdî'nin hakkı her şeyin üstünde tuttuğu, ilmin izzetini – özellikle de yöneticilere karşı - koruduğu ve kişiliği çok güçlü bir âlim olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

437/1045'de Reisü'r-rüesâ İbnü'l-Müslime'nin vezirliğe getirilmesinden sonra siyaset sahnesinden çekilen Mâverdî, tamamen tedrîs ve telif faaliyetleriyle meşgul olmuştur.[13]

2.4. Hocaları

Mâverdî, fıkıh, hadis vb. ilimlerde birçok hocadan ders almıştır. Biz Mâverdî'nin fâkih olan hocalarını kısaca tanıtacak, diğer hocalarını ise sadece isimlerini kaydetmekle yetineceğiz.

1. Ebû'l-Kasım Abdü'l-Vâhid b. Hüseyin b. Muhammed es-Saymerî (386/996). Basra da doğup büyüyen Ebu'l-Kasım es-Saymerî, meşhur şafiî müctehidi ve kadı Ebu Hâmid el-Merve'r-rûzî (362/973) gibi âlimlerden ders almıştır. Fıkıh ilmindeki kudretinden dolayı

---

[11] Kallek, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII, 180.
[12] Sübkî, *Tabakât,* V, 270-272; Bilmen, *Istılahât-ı Fıkhıyye Kâmusu*, I, 427-428; Kallek, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII, 180.
[13] Kallek, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII, 180.

İslam âleminin çeşitli bölgelerinden gelen pek çok öğrenci onun derslerine devam etmiştir. Şafiî fıkhının önde gelen âlimlerinden kabul edilmiştir. Mâverdî'nin de aralarında bulunduğu pek çok talebe yetiştirmiş ve çok güzel eserler telif etmiş olan es-Saymerî (386/996) yılında vefat etmiştir.[14]

2. Ebû Hamid Ahmed b. Ebî Tâhir Muhammed b. Ahmed el-İsferâyinî (406/1016). El-İsferâyinî (344/955)'de İsferâyin'de doğmuştur. Babası Ebû Tâhir Muhammed'e nisbetle İbn Ebû Tâhir olarak da anılmıştır. İsferâyin'de çeşitli hocalardan ilim tahsil etmiş, on yedi yaşlarında iken fetva vermeye başlamıştır. (364/974)'de Bağdât'a gidip Ebû Ubeydillâh el - Merzübânî (384/994) ile Ebû'l-Kâsım ed-Dâreki (375/985)'den Şafiî fıkhını okumuştur. 370 (980) yılından itibaren Bağdât'ta Abdullah b. Mübârek Mescidi'nde ders vermeye başlamış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Hâtib el-Bağdâdî (463/1071), Ebü'l-Hasen el-Mâverdî (450/1058), Ebu't-Tayyib et-Taberî (450/1058) gibi âlimler ondan ders almışlardır.[15]

398/1007'de Bağdat'ta Şiîler'le Sünnîler arasında çıkan olaylarda kendisinin de hedef alınması üzerine buradan ayrılıp bir müddet Dârülkutn'da ikamet etmiş, olaylar yatıştıktan sonra tekrar Bağdat'a dönerek ömrünün sonuna kadar eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmiştir. 11 Şevval 406'da (23 Mart 1016) vefat eden el-İsferâyinî, kendi evine defnedilmiş, 410 (1019) yılında kabri Bâbu'l-harb semtindeki kabristana nakledilmiştir.[16]

Zamanında Irak Şâfiî ulemâsının lideri olan ve ashâbü'l-vücûh[17] müctehidlerden sayılan İsferâyînî, aynı zamanda halk ve yöneticiler nezdinde büyük itibar sahibiydi. Halife Kâdir-Billâh'a şöyle yazdığı nakledilir: "Allah'ın beni yetkili kıldığı makamdan beni azle sen kadir değilsin fakat ben Horasan'a birkaç kelimelik bir yazı yazarak seni halifelikten azletmeye muktedirim".[18] Bazı âlimler, "Allah bu ümmete her yüzyılın başında dinini yenileyecek birini gönderir" meâlindeki hadisten[19] hareketle onu IV. (X.) yüzyılın müceddidi

---

[14] Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali ibn Yûsuf el-Fîrûzâbâdî, *Tabekâtü'l-Fukahâ'*,(thk: Dr. İhsan Abbas), Beyrut, ts, 125; Sübkî, *Tabakât*, III,339.

[15] Köse, Saffet, "Ebû Hamid İsferâyinî" *DİA*, XXII, Ankara, 2000, 514.

[16] Sübkî, *Tabakât*, IV, 65; Köse, "Ebû Hamid İsferâyinî", XXII, 514.

[17] Ashâbü'l-vücûh; mezhep imamının usul ve kaidelerine bağlı kalarak ictihadda bulunan fıkıh âlimleridir. Nevevî'nin yaptığı tasnifte "müntesib müctehidler" çerçevesinde mütalaa edilen bu âlimler, delil ve görüşlerinde mezhep imamına bağımlı olmayan "mutlak müntesib müctehidler"den sonra gelirler ve ictihadda bulunurken imamlarının koyduğu usul ve kaideleri aşmazlar. Delillerden hüküm çıkarma konusunda kabiliyetleri tamdır. Mezhep imamından görüş nakledilmeyen konularda onun usulünü uygulayarak ictihadda bulunurlar. "Mezhepte müctehid" diye de anılan bu âlimler Hanefîler'in tasnifinde "mesâilde müctehid" ve ashâbü't-tahrîc tabakalarına tekabül etmektedir. Bkz: Kılıçer, M. Esat, "Ashâbü'l-Vücûh", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 472.

[18] Sübkî, *Tabakât,* IV, 64.

[19] " ان الله عز وجل يبعث لهذه الامة علي رأس كل مأة سنة من يجد د لها دينها" Ebû Dâvûd, Melâhim, 1.

kabul etmişlerdir.[20] Meşhur Hanefi fakîhi Kudûrî ve Saymerî de hakkında takdirkâr ifadeler kullanmışlardır.[21] İsferâyînî, ikinci Şâfiî olarak da anılmış[22] ve görüşleri daha sonraki eserlerde yer almıştır.[23]

İsferâyînî'nin kaynaklarda adı geçen eserlerinden en önemlisi Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı için kaleme aldığı elli cilt civarındaki Ta'lîk adlı şerhtir. Eser, Iraklı ve Horasanlı Şâfiî fakihlerinin çalışmalarında başvurdukları temel kaynak olmuştur.[24]

3. Abdullah b. Muhammed el-Buharî eş-Şeyh el-İmam Ebû Muhammed el-Bafî (398/1007). Zamanının en iyi fıkıh âlimi olmasının yanında edebiyat ve nahiv ilminde de uzman olan el-Bafî, Ebû Ali b. Ebî Hüreyre (345/956), Şafiî muctehidi Ebû İshak el-Mervezî (340/951) ve Ebû'l-Kasım ed-Darekî'den fıkıh ilmini okumuştur. Kadı Ebu't-Tayyib et-Taberî, Ebü'l-Hasen el-Mâverdî ve daha birçok talebe yetiştirmiştir. Hocası Ebû'l-Kasım ed-Darekî'nin vefatından sonra Bağdât'ta onun yerine geçip ders okutan el-Bafî, 398/1007 yılının Muharrem ayında vefat etmiştir. Meşhur Şafiî âlim İmam Rafiî (623/1226), sehiv secdesi, oruç ve benzeri bazı konularda el-Bafî'den nakillerde bulunmuştur.[25]

Mâverdî'nin kaynaklarda ismi geçen hocaları arasında Hasan b. Ali b. Muhammed el-Cebelî el-Basrî[26], Muhammed b. Adî b. Zehr el Minkârî,[27] Muhammed b. Mualla el-Ezdî,[28] Ca'fer b. Muhammed Ebû'l- Fadl el-Mâristânî el-Bağdâdî[29] yer almaktadır.

2.5. Talebeleri

Mâverdî, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Biz onun fakih öğrencilerini kısaca tanıtacak, diğer öğrencilerini ise sadece isimlerini kaydetmekle yetineceğiz.

1. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Bağdâdî (463/1071). El-Bağdâdî, 23 Cemâziyelâhir 392'de (9 Mayıs 1002) Mekke-Medine yolu üzerindeki Vâdi'l-melel'in Guzeyye kasabasında dünyaya gelmiştir. On bir yaşında iken İbn Rezkûye diye bilinen muhaddis ve fakih Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî'den hadis dersi almaya başlamış; bu

---

[20] Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn b. Şeref, *Tehźîbu'l-Esma' ve'l-Luğa,* Beyrut, ts. II, 209-210.
[21] Nevevî, *Tehźîb*, II, 209. Kudûrî İsferâyînî hakkında şöyle diyor: "Ben İsferâyînî'den daha iyi fıkıh bilen şafiî âlimlerinden hiç kimseyi görmedim."
[22] İbn Kâdî Şühbe, Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed, *Tabaķātü'ş-Şâfi'iyye*, (Thk: Dr. Abdü'l-Alîm han), Hayderabad, 1979, I, 162.
[23] Köse, "Ebû Hamid İsferâyinî", XXII, 514.
[24] Köse, "Ebû Hamid İsferâyinî", XXII, 514.
[25] Sübkî, *Tabakât*, III, 317; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakât*, I, 144-145.
[26] Sem'ânî, el-Ensâb, III, 181; Bağdâdî, *Tâ'rîhu Medîneti's-Selam*, XIII, 587.
[27] Bağdâdî, *Tâ'rîhu Medîneti's-Selam*, XIII, 587.
[28] Bağdâdî, *Tâ'rîhu Medîneti's-Selam*, XIII, 587.
[29] Bağdâdî, *Tâ'rîhu Medîneti's-Selam*, XIII, 587; Sübkî, *Tabakât*, V,267.

hocasının derslerine üç yıl aradan sonra tekrar dönmüştür. Üç yıl boyunca Ebü't-Tayyib et-Taberî'den ve devrinin Bağdat'taki en büyük Şâfiî âlimi olduğu belirtilen Ebû Hâmid el-İsferâyînî'den fıkıh öğrenmiştir. İbn Rezkûye'den tekrar hadis öğrenmeye başlayan Hatîb, ayrıca Bağdat'taki diğer muhaddis ve fakihlerin derslerine devam ettikten sonra başka ilim merkezlerindeki âlimlerden faydalanmaya karar vermiş, yirmi yaşında iken bir yıl süreyle Basra'ya ve Kûfe'ye gitmiştir.[30]

Hatîb el-Bağdâdî, tahsilini tamamladıktan sonra yirmi yıldan fazla bir süre bütün vaktini Târîhu Bağdâd'ı yazmaya ayırmıştır.[31]

Fıkıh sahasında çalışmalar yapmasına ve ileri gelen Şâfiî fakihlerinden biri olmasına rağmen Hatîb'in muhaddisliği fakihliğinden üstündür. Her iki ilmi de iyi bildiğinden fıkıhla hadisin yanyana gitmesi gerektiğini savunmuş, *el-Fakîh ve'l-mütefakkih, Nasîhatü ehli'l-hadîs* ve *Şerefü ashâbi'l-hadîs* adlı eserlerinde hadis talebelerini rivayetle daha az meşgul olmaya, hadisler üzerinde düşünmeye ve onların fıkhını anlamaya teşvik etmiştir. Fıkıhla meşgul olanlara da hadise önem vermeyi ve hükümlerinde ona dayanmayı öğütlemiştir. Hatîb'in diğer bir yönü tarihçilik olmakla beraber hadisçiliği bu alanda da kendini göstermekte ve Târîhu Bağdâd'ın ihtiva ettiği 7831 biyografinin 500 kadarını muhaddisler teşkil etmektedir.[32]

15 Ramazan 463'te (16 Haziran 1071) hastalandı. Dımaşk'tan büyük bir servetle dönen Hatîb, hiç evlenmediği ve bir mirasçısı da bulunmadığından halifeden izin alarak bütün servetini başta muhaddisler olmak üzere çeşitli kimselere ve yerlere dağıtmış, kitaplarını da vakfetmiştir. 7 Zilhicce 463 (5 Eylül 1071) tarihinde Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi'nin yanındaki evinde vefat etmiştir. Hadis okuttuğu el-Câmiu'l-Mansûrî'de cenaze namazını hocası muhaddis İbnü'l-Mühtedî-Billâh kıldırmış ve arzu ettiği üzere Bâbü'l-harb'de Bişr el-Hâfî'nin kabrinin yanına defnedilmiştir.[33]

2. Ebû'l-Fadl Ahmed b. el-Hasan b. Hayrûn (488/1095). İbn Hayrûn hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Kesîr, İbn Hayrûn'u "çok bilgi topladığı, Hatîb el-Bağdâdî'nin ondan ilim aldığı, bilgisinin çok iyi ve güvenilir biri olduğu" şeklinde

---

[30] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 129; Kandemir, M. Yaşar, "Hatîb el-Bağdâdî", *DİA*, Ankara, XVI, 452-453.

[31] Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", XVI, 453.

[32] Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", XVI, 454-455.

[33] Hamevî, *Mü'cemu'l-Üdebâ'* I, 396; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 134; Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", XVI, 454.

nitelendirmiştir. İbn Hacer el-Askalânî ve İbnü'l-Cevzî'nin, Bağdât muhaddislerinden ve güvenilir biri olarak nitelendirdikleri İbn Hayrûn 488/1095 yılında vefat etmiş ve Bâbü'l-harb kabristanına defnedilmiştir.[34]

3. Abdulmelik b. İbrahim b. Ahmed Ebûl-Fadl el-Hemazanî el-Makdisî (489/1095). Ebûl-Fadl el-Makdisî, Hemazanlı olup daha sonra Bağdat'a yerleşmiştir. Eğitimini Bağdat'ta çeşitli âlimler den alan el-Hemazanî, kendi asrında miras hukukunu en iyi bilen, hayatında hiç kimsenin gıybetini dahi etmemiş zâhid ve âbid bir âlim olarak kabul edilir. Kendisine baş kadılık teklif edilmiş ama o, bunu kabul etmemiştir. İctihad derecesine ulaşan ve ferâiz ile ilgili bir kitabı da bulunan el-Makdisî, 489/1095 yılının Bağdat'ta vefat etmiştir.[35]

4. Muhammed b. Ahmed b. Abdil-Bâkî b. Hasan b. Muhammed b. Tavk Ebû'l Fadl er- Rabiî el-Mevsilî (494/1100). El-Mevsilî, Mâverdî ve Ebû İshak eş-Şirazî (478/1086)'den fıkıh, Kadı Ebu't-Tayyib et-Taberî ve daha başka birçok âlimden hadis dersi almıştır. İbn Kesîr'in "Salih, güvenilir ve çok kitap yazan" olarak nitelendirdiği el-Mevsilî, 494/1100 yılında vefat etmiştir.[36]

Mâverdî'nin kaynaklarda ismi geçen talebeleri arasında; Ali b. Saîd b. Abdi'r-Rahman b. Muhriz b. Ebî Osman Ebû'l-Hasan el-Abderî (493/1099);[37] Kâdî Ebû Abdillah Mehdî b. Alî el-İsferâyinî;[38] Rüknü'l-İslâm Ebû Saîd b. Ebî'l-Kasım Abdulvahîd b. Abdilkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (494/1100);[39]Abdurrâhîm b. Abdilkerîm b. Hevâzin Ebû Mansûr el-Kuşeyrî (482/1089);[40]Abdülğanî b. Nazil b. Yahyâ b. el-Hasan b. Yahyâ Ebû Muhammed el-Elvahî el-Mısrî (486/1093);[41]Ahmed b. Alî b. Bedrân Ebû Bekr el-Hulvânî (507/1113);[42] Ebû'l-Ğanaim Muhammed b. Alî b. Meymûn en-Nersi el-Kufî (509/1115);[43] Muhammed b. Ubeydillah b. el-Hasan b. el-Huseyn Ebû'l-Ferec el-Basrî (499/1104);[44] Muhammed b.

---

[34] İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 434; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 18.
[35] Sübkî, *Tabakât,* V, 163; İbn Kādî Şühbe, *Tabakât,* I, 291-292
[36] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 70; Sübkî, *Tabakât*, IV, 102-103; İbn kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI, 178.
[37] Hayat için bkz: Sübkî, *Tabakât*, V,257-258.
[38] Sübkî, *Tabakât,* V, 348-349.
[39] Sübkî, *Tabakât*, V, 225-228.
[40] İbn Kâdî Şühbe, *Tabakât*, I, 316-317; Sübkî, *Tabakât*, V, 205-206.
[41] Sübkî, *Tabakât,* V, 135-136.
[42] Sübkî, *Tabakât,* VI, 28-29.
[43] Sem'ânî, *el-Ensâb*, XII, 70; es-Serhân, *"Mukaddime"*, 31.
[44] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 97-98.

Ahmed b. Ömer b. Ömer en-Nihavendî el-Hanefî (497/10102)[45] ve Ahmed b. Ubeydillah b. Kâdiş Ebû'l-İzz el-Ubkarî (526/1131).[46] gibi alimler almaktadır.

2.6. Hakkında Söylenenler

Mâverdî'nin hayatını yazan âlimler onun ilmînden övgüyle bahsetmişlerdir. Yâkût el-Hamevî (626-627/1229), İbn Sübkî (771/1369) ve Hatîb el-Bağdadî gibi âlimler onun fıkıhta ve diğer birçok ilimde yetkin olduğunu söylemişlerdir.[47]

Mâverdî, kaynaklarda vakar, hilm, hayâ, tevâzu, ihlâs, firâset ve üstün zekâ sahibi olarak nitelenir. Hatîb el-Bağdâdî ve İbnü'l-Cevzî (597/1171) onu sikâ, Zehebî (748/1374) ve İbn Hacer el-Askalânî (852/1449)'de sadûk olarak tavsîf etmişlerdir. Onlara göre Mâverdî, hakkı söyleme hususunda idarecilere karşı durmasını bilmiştir. Buna, -daha önce geçtiği üzere- bazı yöneticilerin hak etmedikleri halde, almak istedikleri unvanlara karşı çıkması örnek olarak verilebilir[48]

Yâkût el-Hamevî (626/1229), Abdulmelik el-Hemedânî (521/1127)'nin Mâverdî hakkında şöyle dediğini nakleder: "Ondan daha vakarlısını görmedim. Kahkaha ile güldüğünü işitmedim ve vefat edene kadar süren arkadaşlığımız boyunca hayâsından kolunu dahi açtığını görmedim."[49] Sübkî (771/1370), İbn Hayrûn (488/1095)'nun hocası Mâverdî'den "çok değerli bir insan" olarak bahsettiğini nakleder.[50] İbnü'l-Cevzî (656/1258)'ye göre Mâverdî, "vakarlı, edepli, güvenilir ve salih bir kimseydi."[51] İbn Kesîr (774/1373) ise, Mâverdî için şöyle der: "Yumuşak huylu, vakarlı ve edepli bir kimseydi. Edebinden dolayı hiçbir arkadaşı onun kolunu dâhi açık olarak görmemiştir.[52]

Mâverdî'nin tevazuuna, diyanetine, nefsi ile olan mücahedesine delil olmak üzere kendisinden şöyle bir vak'a da naklolunmuştur: "Ben satış meselelerine dair bir kitap tasnif etmiş, fukahânın bu hususstaki sözlerini kudretim dâhilinde toplamaya çalışmıştım. Kitabım

---

[45] Hanefî mezhebi fakîh'den bir âlimdir. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 89.
[46] İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, XVII, 273. İbn Kesîr, mâverdî'den" en son hadis rivayet eden el-Ubkarî olduğunu" söylüyor. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI, 293.
[47] Yakut el-Hamevî er-Rumî, *Mü'cemu'l-Üdebâ' İrşadü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, (thk: Dr. İhsan Abbas), Beyrut, 1993, V, 1956; Sübkî, *Tabakât*, V, 268; Hâtib, El-Bağdâdî, *Tâ'rîhu Medîneti's-selam*, XIII, 587; es-Serhân, "*Mukaddime*", 43.
[48] El-Bağdâdî, *Tâ'rîhu Medîneti's-selam*, XIII, 587; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 41; İbn Hacer, Şihâbuddin ebû'l-fadl Ahmet b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, yy, ts, VI, 24; es-Serhân, *"Mukaddime"*, 22-23.
[49] Hamevî, *Mü'cemu'l-Üdebâ'* V, 1956.
[50] Sübkî, *Tabakât*, V, 268.
[51] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 41.
[52] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV,762.

mühezzeb bir hale gelince ben bununla az kalsın böbürlenecek idim. Kendimin bu meselelere herkesten ziyada muttali olduğumu tasavvura başlamıştım ki, iki köylü Arap yanıma gelip bana bey'a ait bir sual sormasınlar mı!..dört şartı mutezammın olmak üzere bâdiyede yapmış oldukları bir alım satım muamelesi ile ilgiliydi. Ben bunlardan hiç birinin cevabını bilemedim ve yere bakarak tefekküre daldım. Kendi kendime bunların hallerini ibretle düşünmeye başladım. "Bana şu cemaatin reisi olduğun halde bizim bu sualimize verecek cevabın yok mu?" dediler." Hayır, yok dedim", onlar "yazık sana" diyerek yanımdan ayrıldılar. Sonra talebelerimden birçoklarının kendisine ilimce faik bulunduğu bir zata gidip sordular, derhal lazım olan cevabı aldılar, memnun ve müteşekkir kaldılar, ilmini sena ederek çıkıp gittiler. Bu olay, bana nefsimin tezellülünü, ucbümün tevazua tahavvülünü icap edecek bir nasihat, bir dersi ibret oldu." [53]

İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (643/1245), Mâverdî'yi tefsirinde ortaya koyduğu bazı görüşlerin Basralılar'ın temâyülüne uygun olarak Mu'tezile'ninkilerle örtüştüğü için onu gizli i'tizâl ile itham etmiştir. Ancak onu mutlak Mu'tezilî olarak saymamıştır. Bu nedenle de kendisinden fıkıh ve hadis konularında birçok nakilde bulunmuştur.[54] Yâkût el-Hamevî (626/1229) onun fürûda Şâfiî, usûlde Mu'tezilî olduğu kanaatindedir.[55] Ancak Tâceddin es-Sübkî (771/1370) ve İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) gibi âlimler temel bazı meselelerde Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemediği gerçeğinden hareketle Mâverdî'nin bu mezhebin mutlak bir mensubu sayılamayacağını savunmuşlardır.[56]

Mâverdî'nin tefsirini ihtisar eden İzzeddin İbn Abdüsselâm da (660/1262) İbnü's-Salâh'ın söz konusu esere yönelttiği ağır eleştirileri aşırı ve insafsız bulmuştur. Aslında müctehidlik mertebesine erişen Mâverdî'nin Mu'tezile ve Eş'ariyye'nin bayraktarlığını yapan çağdaşları Kâdî Abdülcebbâr (415/1025), İbrâhim b. Muhammed el-İsferâyînî (418/1027) ve Ebû Bekir el-Bâkıllânî (403/1013) gibi büyük kelâmcıların cüz'iyyâtla ilgili bazı görüşleri arasında tercihte bulunması tabiî karşılanmalıdır. Nassa öncelik veren hadisçilerin aklî

---

[53] Bilmen, *Istılahât-ı Fıkhıyye Kâmusu*, I, 428. Bu hâdise için bkz: Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, (talik: Muhammed Kerim Racih), Beyrut, 1985, 74.

[54] İbn kesîr, *Tabakâtü'ş-Şâfiîyye*, 398. İbn salah'ın eserinde yer verdiği ve senedinde Mâverdî olan bir rivayet şöyle: كنا مع الرسول الله فنكبت إصبعه فقال: هل انتِ الا إصبعٌ دَميتِ وفي سبيل الله ما لقيتِ Cündüb b. Süfyân şöyle dedi: Biz Rasûlüllâh (s.a.v) ile beraber bir gazvedeydik Rasûlüllâh (s.a.v)'ın parmağı kanadı. Bunun üzerine Rasûlüllâh (s.a.v) şöyle buyurdu: "sen ancak bir parmaksın ki kanadın, Allah yolundadır bütün bu çattığın." Bkz: Müslim, Kitabü'l-Cihad ve's-Siyer, 112-113.

[55] Hamevî, *Mü'cemu'l-Üdebâ*', V, 1956.

[56] Sübkî, *Tabakât,* V, 270; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, VI, 24.

mülâhazalarla farklı görüşleri benimseyen âlimleri i'tizâl ile yaftalamasına sıkça rastlandığı da unutulmamalıdır.[57]

3. Eserleri

"Ashâbü'l-vücûh"tan olan ve Şâfiî mezhebinin hâfızı sayılan Maverdi muhtelif dallarda verdiği kıymetli eserleriyle ilim dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur. Fakat bazı eserlerini hayattayken temyize çekip gün yüzüne çıkarmadığı, onun vefatından sonra bir öğrencisi tarafından yazılarak istifadeye sunulduğu ifade edilmiş, bu konuda kaynaklarda, vefatı yaklaştığında Maverdi'nin güvendiği birisine şunları söylediği ifade edilmiştir: "Falan yerdeki kitapların tamamı tasnif edilmiştir. Şu kadar var ki ben halis bir niyete sahip olmadığım endişesiyle onları açığa çıkarmadım. Ölümle yüz yüze gelip, ruhumu teslim ettiğim anda elini elime koy. Eğer elini tutar ve sıkarsam, o eserlerden hiç birisinin tarafımdan kabul edilmediğini anla, onları al ve Dicle'ye at, şayet elimi açar ve senin elini kavramazsam kitapların makbul olduğunu anla ... " olayın ravisi Maverdi'nin vefatı esnasında ikinci durumun gerçekleştiğini, bunun üzerine de onun kitaplarını ortaya çıkarıp insanların istifadesine sunduğunu söyler.[58]

Biz Mâverdî'nin eserlerini, siyaset ve sosyal, İslami ilimler, dil ve edebiyat şeklinde üç başlık altında kısaca tanıtmaya çalışacağız.

3.1. Siyaset ve Sosyal İlimler İle İlgili Olanlar

Bu başlık altında Mâverdî'nin siyaset ve sosyal ilimler ile ilgili olan eserlerini kısaca tanıtılacaktır.

1. El-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye. Mâverdî bu eserinde, devletin teşkilât ve idaresiyle ilgili fıkhî ahkâmı bir araya toplamıştır. Eser yirmi bölümden meydana gelmektedir. Eserin mukaddimesinde, devlet idaresiyle ilgili hükümlerin özellikle devlet adamları tarafından bilinmesi gerektiğini, ancak bu hükümlerin fıkıh kitaplarında çok dağınık bir halde bulunmasının bunları öğrenme güçlüğü doğurduğunu kaydeden Mâverdî, bu dağınık hükümleri müstakil bir eserde bir araya getirmek suretiyle hem devlet adamlarına yardımcı

---

[57] Kallek, Cengiz, *Mâverdî'nin Ahlâkî, İçtimaî, Siyasî ve İktisâdî Görüşleri,* "Dîvân", sy. 17, 2004/2, s. 219-265.

[58] Sübkî, *Tabakât*, V, 268; Erturhan, Sabri, *Mâverdî ve el-Hâvî'l-Kebîr adlı eseri*, "C.Ü. İlahiyat Fak. Dergi", 3, Sivas, 1999, 474.

olmaya gayret ettiğini, hem de böyle bir eserin telifi hususundaki isteği yerine getirdiğini belirtir.[59]

Mâverdî, konuları mukayeseli bir metot takip ederek incelemiştir. İslâm hukukçularının ittifak ettiği meseleleri İmam Şâfiî'nin usulüne göre anlatırken, ihtilâflı konularda diğer mezheplerin görüşlerini de belirtir. Çok defa Şâfiî'nin görüşünü benimsemek ve savunmakla birlikte, bazen diğer mezheplerin görüşlerini benimsediği de olur. Bazen da sadece mezheplerin görüşlerini ortaya koymakla yetinir ve aralarında bir tercih yapmaz. Bu yönüyle Mâverdî, serbest ictihad taraftarı bir Şâfiî hukukçusu olarak görünmektedir. Ayrıca âyet, hadis ve hukukçuların ictihadlarının yanı sıra, başta Hulefâ-yi Râşidîn olmak üzere önceki devir uygulamalarına da yer verir. Zaman zaman Arap şiirinden faydalandığı da olur.[60]

el-Ahkâmü's-sultâniyye'de ele alınan konular fıkıh kitaplarının değişik bölümlerinde incelenmekle birlikte, eser bunları toplu ve müstakil olarak ele alan ilk kaynaklardan birisi olması açısından önemlidir. Eserin oldukça erken dönemlerden beri pek çok Batılı araştırmacının dikkatini çekmesi muhtemelen bu sebeptendir.[61]

Eserin tamamı ise ilk defa Maximilian Enger tarafından yayımlanmıştır. (ed. R. Enger, Maverdii Constitutiones Politicae, Bonn 1853; Kahire 1298, 1319, 1324, 1327, 1328, 1380/1960, 1386/1966, 1973; Haydarâbâd 1350/1931; nşr. Muhammed Fehmî es-Sercânî, Kahire 1978; nşr. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, Kahire-Küveyt 1409/1989; nşr. Abdurrahman el-Umeyre, Kahire 1994-1995).[62] Mâverdî ve *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'si hakkında Harvard Üniversitesi'nde John Mikail tarafından 1968'de bir doktora tezi hazırlanmıştır (Mâverdî: A Study in İslamic Political Thought). *el-Ahkâmü's-sultâniyye* Ali Şafak tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1976).[63]

2. Kavânînü'l-Vizâre ve Siyâsetü'l-Mülk (Edebü'l-vezîr). Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'deki akıcı ve tatlı üslubunu bu eserine de yansıtarak, dört bölüm halinde vezirliğin tanımı, çeşitleri, vezirin nitelikleri, yetkileri ve yükümlülüklerini anlatmıştır. Eser, ilk olarak *Edebü'l-vezîr el-ma'rûf bi Kavânîni'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk* adıyla 1929 yılında Mısır'da

---

[59] Erkal, Mehmet, "el-Ahkâmü's-Sultâniyye", *DİA*, İstanbul, 1998, I, 555.
[60] Erkal, "el-Ahkâmü's-Sultâniyye", I, 556.
[61] Erkal, "el-Ahkâmü's-Sultâniyye", I, 556.
[62] Kallek, "Mâverdî", XXVIII, 180.
[63] Erkal, "el-Ahkâmü's-Sultâniyye", I, 556.

basılmış[64] ve daha sonra Dr. Rıdvân es-Seyyid tarafından tahkîk edilerek 1979 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

3. Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer. Mâverdî, bu eserinde iki önemli konuyu işlemiştir: biri; devlet otoritesinin yapısını, mantığını ve işleyişini felsefî ve ahlaki bir çerçevede ele almıştır. Mâverdî'nin felsefi bir dil ve mantıkla konuyu işlemesi onun kendi asrındaki İbn Sina (428/1037), İbn Mikseveyh (940/1030) vb. gibi filozoflar arasındaki derin konumunu da göstermesi bakımından önemlidir. Diğeri de, devleti yönetmenin kaide ve kuralları.[65] *Teshîlü'n-nazar ve ta'cîlü'z-zafer*, Muhyî Hilâl es-Serhân tarafından tahkîk edilmiş, Dr. Hasan es- Sââtî tarafından da takdîm yazısı yazılarak 1981 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

4. Nasîhatü'l-Mülûk. Mâverdî, Nasîhatü'l-mülûk'u niçin yazdığını eserin mukaddime'sinde şöyle açıklamıştır: "Yöneticilerin halktan daha çok nasihate ihtiyaçları vardır. Zira yöneticiler iyi olsa halk da iyi olur kötü olsalar halk da kötü olur."[66] Mavedî, bu eserde Kur'an, sünnet, Hulefâ-i Râşidîn ve selefin görüşlerini esas alarak şehvetin, hevâ ve hevesin hastalıklarının tedavi edilmesinin yöntemleri, nefsin eğitimi, nasihatleri kabul etmeye teşvik, meliklerin durumu, halkının yönetimi, düşmanlara karşı alınacak tedbirler, aile idaresi ve ordu yönetimi gibi konuları on bölüm halinde ele almıştır.[67]

Kitap, Hıdır Muhammed Hıdır tarafından tahkîk edilerek 1983 yılında Kuveyt'te neşredilmiştir. Eser, Mustafa Sarıbıyık tarafından doktora tezi olarak çalışılmış ve aynı kişi tarafında 2000 yılında Türkçe çevirisi yapılarak basılmıştır.

5. Dürerü's-Sulûk fî Siyâseti'l-Mülûk. Mâverdî, dönemin devlet yöneticisi Behau'd-Devle el-Büveyhî'ye takdim etmek için kaleme aldığı *Dürerü's-Sulûk fî siyâseti'l-Mülûk* isimli eseri, devlet yöneticisinde bulunması gereken ahlaki özellikler ve İslam siyasetinin dayanması gereken maksat ve kaideleri ihtiva ediyor. Dr. Fuâd Abdülmü'nim Ahmed, hazine değerinde çok nefis bir kitap olarak nitelediği Dürerü's-Sulûk fî siyâseti'l-Mülûk isimli eserin el yazma nüshasını Türkiye'de bulup tahkîk ederek 1997 yılında Riyad'da bastırmıştır.[68]

---

[64] Serhân, *"Mukaddime"*, 53.
[65] Serhân, *"Mukaddime"*, 54.
[66] Mâverdî, *Nasîhatü'l-Mülûk* (thk: eş-Şeyh Hıdır Muhammed Hıdır, Kuveyt 1983, 34.
[67] Mâverdî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, 35-36.
[68] Mâverdî, *Dürerü's-Sulûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, (thk: Dr. Fuâd Abdülmünim Ahmed), Riyad, 1997, 6.

3.2. İslami İlimler İle İlgili Olanlar

Mâverdî'nin Tefsîr, Fıkıh ve kelam ile ilgili olan eserlerini tanıtacağız.

1. Tefsîrü'l-Kur'ân (en-Nüket ve'l-Uyûn). Müellif, bu eserde Kur'an'ın tamamı yerine sadece gerekli gördüğü âyetleri tefsir etmiştir. Kaynakları arasında hadis, sahâbe ve tâbiîn sözleri yanında Yahyâ b. Sellâm (200/815) , Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/923) , İbn Ebû Hâtim (327/938), Muhammed b. Hasan en-Nakkâş (351/962), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (207/822) , İbn Kuteybe (276/889) , Zeccâc (311/923), Ma'mer b. Müsennâ (209/824) gibi müfessirlerin görüşleri yer alır. Ayrıca Nehhâs (338/950), Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (370/980) gibi dilcilerin eserleri bulunmaktadır. Hem rivâyet hem dirâyet tefsiri özelliği taşıyan eserde rivayetlerin çoğu isnadsızdır. Âyetlerin nüzûl yerleri ve sebepleri belirtilmiş, muğlâk kelimelerin anlamları ile veciz ifadeler açıklanmış, mücmelleri tefsir, müteşâbihleri te'vil edilmiş, ihtilâflara, kıraat farklılıklarına ve fıkhî hükümlere de yer verilmiştir. Müellifin hukukçuluğu ahkâm âyetlerinin tefsirine, dilciliği ise edebî ve lugavî açıklamalarına yansımaktadır. Aralarında Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, Ali b. Muhammed el-Hâzin ve Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin yer aldığı birçok müfessir Mâverdî'den nakiller yapmıştır. Tefsîrü'l-Kur'ân'ın çeşitli neşirleri yapılmıştır.[69]

2. El-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfiî. el-Hâvi'l-Kebîr, Müzeni (264/29)'nin[70] *el-Muhtasar* adlı eseri temel alınarak yazılmış olan bir şerhtir. Mâverdî el-Hâvi'l-Kebîr'i telif ederken dayandığı kaynaklar, başta Kur'an ve Sünnet olmak üzere sahâbe, tâbiîn, tebeu't-tâbiîn sözleriyle İmam Şâfiî'nin ve ondan sonra gelen hukukçuların eserleridir. Şâfiî'nin *el-Üm* adlı kitabı, Müzenî'nin *el-Câmi'u'l-kebîr*'i, Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ı, Ebû Ali et-Taberî'nin *el-İfsâh*'ı, Merverrûzî'nin *el-Câmi'*i, İbn Kuteybe ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Garîbü'l-hadîs*'leri bunlardan bazılarıdır.[71]

---

[69] Kallek, "Mâverdî", XXVIII,185.

[70] Müzeni'nin tam adı Ebu İbrahim İsmail b. Yahya b. Amr b. Müslim el-Müzenî el-Mısrî'dir. I75/791 yılında Mısır'da doğmuştur. İmam Şâfiî'nin öğrencilerindendir. Mezhebinde imamdı. Aynı zamanda zühd sahibi, âlim, müctehid ve delili kuvvetli bir zattı. Usulde Şafii usulünü izlemekle birlikte, fürâa ilişkin birçok meselede farklı görüşler ortaya koymuştur. En meşhur eseri Mâverdî'nin üzerine el-Havî şerhini yazmış olduğu "el-Muhtasar"ıdır. Ülkenin dört bir yanında onun el-Muhtasar'ı okunuyordu. Öyle ki, her bekâr kızın çeyizinde Müzeni'nin el-Muhtasar'ının bulunduğu söylenmiştir. Üzerine birçok şerh yazılmıştır. Müzeni bir meselenin hallini bitirdikten sonra meseleyi el-Muhtasar'ına kaydeder ve iki rekât şükür namazı kılardı. İmam Şâfiî onun hakkında "Müzenî mezhebimin dayanağı, yardımcısıdır" demiştir. Bkz: İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 217; Erturhan, *Mâverdî ve el-Hâvî'l-Kebîr adlı eseri*, 479.

[71] Görgülü, Hasan Ali, "el-Hâvi'l-Kebîr", *DİA* İstanbul, 1997, XVI, 534-535.

el-Hâvî, Müellifin telif ettiği eserleri arasında en geniş çaplı olanıdır. Eser özellikle Şâfiî fıkhı, genel olarak da mukayeseli bir fıkıh kitabı niteliğindedir. Maverdi, bu eserinde akli ve nakli delilleri; sahabe ve tabiin kavillerini, farklı mezheblerin görüşlerini arz etmiş, meseleleri ortaya koyarken de açık ve anlaşılır bir üslup kullanmıştır. Kaynaklarda *el-Hâvî* ve müellifinden övgüyle söz edilmiştir. İbn Hallikân (681/1282), "Mâverdî'nin eserleri arasında *el-Hâvî* adlı kitabı da vardır. Bu kitabı mütalaa eden bir kimse Maverdi'nin ilmi derinliğine ve Şâfiî mezhebini kâmil manada bildiğine tanık olur."[72] derken, Kâtip Çelebi (1067/1657) de şu ifadelere yer verir: "*el-Havî* on ciltlik muhteşem bir eserdir. Otuz cilt olduğu da söylenmektedir. Şâfiî mezhebinde bunun dengi başka bir eser telif edilmemiştir."[73] Maverdi'nin kendisi de bu şerhi, el-Muhtasar üzerine yapılan diğer şerhler arasında meseleleri yerli yerinde ve en gerçekçi bir şekilde anlatan bir eser olmasını amaçlayarak ele aldığını, aynı şekilde her konuyu enine boyuna ele alan, açık, anlaşılır, akıcı, kolay ve en doğru tertip edilmiş bir eser olmasını umarak bu şerhe "*el-Havî*" adını verdiğini söyler.[74]

Eserde alışılmış açıklamacı şerh tekniğinin aksine konular yeni meselelere dair hükümlerle zenginleştirilmiştir. Farklı görüşlerin gerekçeli olarak izah edilip tartışılması kitaba bir ilm-i hilâf eseri özelliği kazandırmıştır.[75] İki ayrı ilmî neşri yapılan (nşr. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, giriş cildi ve I-XVIII, Beyrut 1414/1994, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin ez-Zâhir'i ile birlikte; nşr. Mahmûd Mataracı v.dğr., I-XXIV, Beyrut 1414/1994, Zeynüddin İbnü'l-Verdî'nin *Behcetü'l-Hâvî*'si ve ez-Zâhir ile birlikte) *el-Hâvi'l-kebîr*'in çeşitli bölümleri ayrı ayrı basılmış olup bazıları şunlardır: *Kıtâlü ehli'l-bağy* (nşr. İbrâhim b. Ali Sandıkçı, Kahire 1987); el-Hudûd (I-II, nşr. İbrâhim b. Ali Sandıkçı, baskı yeri yok, 1415/1995); *er-Radâ*' (nşr. Âmir Saîd ez-Zeybârî, Beyrut 1416/1996); *en-Nafakât* (nşr. Âmir Saîd ez-Zeybârî, Beyrut 1418/1998).[76]

3. El-İknâ' fî Fıhi'ş-Şafiî. Rivayete göre Halife Kâdir-Billâh dört mezhebin önde gelen fakihlerinden birer muhtasar fıkıh kitabı hazırlamalarını istemişti. Hanefî mezhebinden Ebu'l-Hüseyn el-Kudûrî (428/1037) *el-Muhtasar*'ını, Kâdî Muhammed el-Bağdâdî Maliki mezhebine ait bir muhtasar yazmış, Mâverdî'de Şafiî mezhebi üzere muhtasar bir eser telif

---

[72] İbn Hallikân, *Vefeyât,* III,282.

[73] Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Beyrut, ts, I, 628.

[74] Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfiî*, (thk.: Ali Muhammed Muavvad – Âdil Ahmed Abdülmevcûd ,Beyrut, 1994, 195; Erturhan, *Mâverdî ve el-Hâvî'l-Kebîr Adlı Eseri,* 471-490.

[75] Erturhan, *Mâverdî ve el-Hâvî'l-Kebîr Adlı Eseri*, 480.

[76] Kallek, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII,184-185.

ederek halifeye takdim etmişlerdir. Halife eserleri inceledikten sonra en çok Mâverdî'nin muhtasarını beğenmiştir.[77] İbn Kâdî Şühbe eserin garâib içeren bir muhtasar olduğunu söylemektedir.[78] Kitap, Hıdır Muhammed Hıdır tarafından tahkîk edilerek 1988 yılında Tahran'da neşredilmiştir.

4. A'lâmü'n-Nübüvve. Peygamberlik müessesesini aklın ışığında ispatlamaya çalışan bir kitaptır. (Kahire 1319, 1330, 1353, 1391/1971, 1985; nşr. Abdurrahman Hasan Mahmûd, Kahire 1407/1987; nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî, Beyrut 1407/1987; nşr. Muhammed Şerîf Sükker, Beyrut 1412/1992).[79]

5. Edebü'l-Kâdî. *Edebü'l-kâdî* müstakil bir eser olmayıp *el-Hâvi'l-kebîr* adlı eserinin bir bölümüdür. Bu eser, bir muhakeme usulü (edebü'l-kâdî) eseridir. Mâverdî bu eserinde, İslâm hukukunda hâkimlik müessesesini bütün ayrıntılarıyla ele almıştır. İnsanlar için adâlet dağıtacak bir müessese olarak hâkimliğin kitâb, sünnet, icmâ' ve kıyâstaki delîl ve kaynaklarını gösteren Mâverdî, kadılık yapanın, hüküm verme durumunda bir hukuk âlimi olması gerektiğini belirtmiştir. Mâverdî bu eserinde aynı zamanda fıkıh usûlünün bütün konularını incelemiştir. *Edebü'l-Kâdî*, Muhyî Hilâl es-Serhân tarafından tahkik edilerek iki cilt halinde 1971 yılında Bağdat'ta neşredilmiştir. Biz de çalışmamızda bu eserin tahkikli basımını esas alacağız.

3.3. Dil ve Edebiyat İle İlgili Olanlar

Bu başlık altında Mâverdî'nin dil ve edebiyat ile ilgili olan eserleri kısaca tanıtılacaktır.

1. Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn.[80] Ahlâka dair bu meşhur eser bizzat müellifince talebelere okutulmuştur. İslâm ahlâkının bir miktar Grek felsefesi ve daha çok Fars hikmeti katılarak fıkıhçı titizliği ve edip inceliğiyle işlendiği bir eserdir.[81] Mâverdî' eserin mukaddimesinde, İnsanın bütün faaliyetleri arasında en önemlisinin din ve dünya işlerini iyileştiren çalışmalar olduğunu belirterek bu eserde dinî ve dünyevî açıdan hayatın ölçü ve kurallarını (âdâb) araştırdığını ifade etmiştir. Kitabını hazırlarken kaynak olarak Kur'an ve Sünnet'ten, bilgelerin özlü sözleri, edebiyatçıların edebî ifadeleri ve şairlerin şiirlerinden faydalandığını

---

[77] Hamevî, *Mü'cemu'l-Üdebâ'* V, 1956; Kallek, "Mâverdî", , XXVIII,185. (El-Hamevî, Hanbelî mezhebinden muhtasarı kimin yazdığını bilmediğini kaydetmektedir.)

[78] İbn Kādî Şühbe, *Tabaḳātü'ş-Şâfi'iyye*, I, 242.

[79] Kallek, "Mâverdî", XXVIII,185.

[80] *Edebü'l-Kâdî*'yi tahkîk eden Muhyî Hilâl es-Serhân, Mâverdî'nin *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* isimli eserini, dil ve edebiyat ile ilgili olan eserler bölüne dâhil etmiştir. Mâverdî'in bu kitabında edebi üslubu öne çıktığı için biz de onu dil ve edebiyat ile ilgili olan eserler bölümünde inceledik.

[81] Kallek, "Mâverdî", XXVIII,185.

belirtmiş, bu şekilde değişik ve zengin kaynaklara başvurmanın daha eğitici ve öğretici olduğuna dikkat çekmiştir.[82]

Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn'in birçok baskısı yapılmıştır. Eserin sonundaki altıncı bölümü kapsamayan Bergamalı Cevdet tercümesi, Yaşar Çalışkan tarafından sadeleştirilerek *Maddî ve Manevî Yüce Hedefler* (İstanbul 1993) ismiyle günümüz Türkçe'sine çevrilmiştir. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*'i Ömer Faruk Ergin, *Edebü'd-dîn ve'd-dünyâ* (Ankara, ts.) adıyla tercüme etmiştir. Eseri, Selahattin Kip ile Abidin Sönmez (İstanbul 1978); ayrıca Ali Akın (İstanbul 1979, 1982, 1998) Türkçe'ye çevirmiştir. Eserin Almanca tercümesini ise, Osman Reşer yapmıştır.[83]

2. el-Emsâl ve'l-Hikem. Bir tür derleme eser olan bu kitap, bölümlerin her birinde 30'ar olmak üzere toplam 300'er hadîs, mesel-hikmet ve beyit içermektedir.[84] Eser Dr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed tarafından tahkîk edilerek 1987 yılında Mekke'de neşredilmiştir.

3. Kitab fî'n-Nahv. Mâverdî'nin bu eseri hakkında bilgi sahibi değiliz. Kaynaklarda nahiv ilminde bir eser yazdığı ifade edilmektedir.[85]

4. Hakkında Yapılan Çalışmalar

Mâverdî, farklı yönleriyle gerek doktora gerek yüksek lisans gerekse ilmi makâle düzeyinde birçok ilmi çalışmalara konu olmuş bir âlimdir. Biz aşağıda Mâverdî ve eserleri ile ilgi tespit edebildiğimiz çalışmaları zikredeceğiz.

A. Doktora çalışmaları

1. Sarıbıyık Mustafa, ***Maverdi`nin Nasihatü`l Müluk'u ve siyasi görüşleri*** (Doktora tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1996.

2. Birsin Mehmet, ***Mâverdî'nin devlet anlayışı***, (Doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

3. Çifçi, Osman Zahid, ***Maverdi'ye göre din-devlet ilişkisi*** (Doktora tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012.

B. Yüksek lisans çalışmaları

---

[82] Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn,* 6-7; Çağrıcı, Mustafa, "Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 407.
[83] Kallek, "Mâverdî", XXVIII,185.
[84] Serhân, "*Mukaddime",* 55-56; Kallek, "Mâverdî", XXVIII,185.
[85] Serhân, *"Mukaddime*", 55.

1. Aksakal Suat, ***Maverdi'nin Edebü'd-Dünya ve'd-Din adlı eserinde ahlak eğitimi,*** (Yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

2. Göral Hasan, ***Maverdi'nin el-Ahkamü's-Sultaniyye adlı eserinde halk anlayışı***, (Yüksek lisans tezi) Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2010.

3. Karaca Osman, ***Maverdi ve ahlak görüşü*** (Yüksek lisans tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2008.

4. Nuriyev Tehran, ***Maverdi'nin Edebü'd-Dünya ve'd-Din'inde geçen Arap atasözlerinin incelenmesi*** (Yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

5. Oğrak, Abdullah, ***Ebu`l Hasan el-Maverdi'nin iktisadi görüşleri*** (Yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1997.

6. Çakır, Kamber, ***Maverdi'nin siyasal düşüncesinde meşruiyet sorunu*** (Yüksek lisans tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2009.

7. Sümertaş, Burhan, ***Maverdi ve en-Nüket ve'l-Uyun adlı tefsiri*** (Yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2002.

8. Memduhoğlu, Adnan, ***Maverdi`nin hayatı ve devlet başkanlığı konusundaki görüşleri*** (Yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1998.

9. Manav, Ahmet Başaran, ***Edebü'l-Kâdî adlı eseri çerçevesinde Mâverdî'nin sünnet anlayışı*** (Yüksek lisans tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2009.

10. Uydaş, Tuğba, Mâverdî'nin ***en-Nüket ve'l-Uyûn adlı tefsirinde Kur'ân ilimleri*** (Yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2015.

11. Büyük, Enes, ***Mâverdî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn adlı tefsirinde isrâiliyyât*** (Yüksek lisans tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2014.

12. Kurt, İsmail, ***Mâverdi'nin en-Nüket ve'l-Uyûn adlı eserinde sahâbe tefsiri*** (Yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011.

13. Abdüllatif b. Suud Es-Saramî, ***Edil-Letü'l -Ahkâm indel-Mâverdî*** (yüksek lisans tezi), İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi, Fıkıh Usûlü Bölümü, Riyâd, 1995.[86]

C. Makâle çalışmaları

1. Erturhan, Sabri, **Mâverdî ve "el-Hâvi'l-Kebîr" Adlı Eseri**, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sayı: 3, s. 471-490.

2. Güner, Ahmet, **Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I)**, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, sayı: 16, s. 3-36.

3. Güner, Ahmet, **Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)**, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 17, s. 227-252.

4. Kıyıcı, Selahattin, **el-Mâverdî ve Ebû Ya'lâ'nın "el-Ahkâmu's- Sultâniyye" Adlı Eserlerinin Muhteva Yönünden Mukayesesi**, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995-1998, cilt: II, sayı: 2, s. 1-74.

5. Mahir, Saâd, **Maverdi'nin Selçuklu Sanatına Etkisi**, çeviren: Ahmet Çaycı, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sayı: 9, s. 375-395.

6. El-bağdadî, Mübarek, **Mâverdî'nin Siyasî Düşüncesinde İnsan ve Toplum**, çeviren: Mustafa Sarıbıyık, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, cilt: V, sayı: 2, s. 77-99.

7. Türcan, Talip, **el-Maverdî ve Ebû Ya'lâ'da Siyasî İktidarın Meşruiyeti Sorunu**, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sayı: 3, s. 293-30.

8. Kallek, Cengiz, **Mâverdî'nin Ahlâkî, İçtimaî, Siyasî ve İktisâdî Görüşleri**, "Dîvân", sy. 17, 2004/2, s. 219-265

D. Ansiklopedi maddeleri

1. Kallek, Cengiz **"Mâverdî",** *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 180-186.
2. Erkal, Mehmet, **"el-Ahkâmü's-Sultâniyye",** *DİA*, İstanbul, 1998, I, 555-556.
3. Görgülü, Hasan Ali, **"el-Hâvi'l-Kebîr",** *DİA* İstanbul, 1997, XVI, 534-535.
4. Çağrıcı, Mustafa, **"Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn",** *DİA*, İstanbul, 1994, X, 406-408.

[86] Fıkıh usûlü ile ilgili olan bu teze biz ulaşamadık.

İKİNCİ BÖLÜM

MÂVERDÎ'NİN FIKIH USÛLÜ ANLAYIŞI

Fıkıh usûlü âlimleri, şer'î delilleri aslî ve fer'î şeklinde iki kısma ayırarak incelemiştir. Aslî delil olarak kabul edilen; Kitap, Sünnet, İcmâ ve kıyasın hücciyeti konusunda ittifak vardır. Şer'u men kablenâ, istishâb, istihsân vb. gibi fer'î delillerin hücciyeti konusunda ise ihtilaf sözkonusudur. Mâverdî, şer'î delilleri aslî ve fer'î şeklinde bir ayrıma tabi tutmadan sadece "Şer'î deliller dört tanedir: Kitap, Sünnet, İcmâ ve kıyas" deyip her birisini ayrı başlık altında incelemiştir. Mâverdî, Şer'u men kablenâ ve istishâb ile ilgili görüşlerini dört aslî delili inceleme esnasında zikretmiştir. İstihsân ile ilgili görüşlerini ise *Edebü'l-Kâdî*'de "İbtâlü'l-İstihsân" şeklinde bir başlık açarak dile getirmiştir. Biz Mâverdî'nin aslî deliller ile ilgili görüşlerini tespit ettikten sonra onun üç fer'î delil ile ilgili görüşlerine değineceğiz.

1. KİTAP

Kitab'dan maksad Kur'ân'dır. Kur'ân'ın anlamıyla ilgili olarak çeşitli tanımlar yapılmış, bunlar bir araya getirilerek şöyle bir tarife ulaşılmıştır: "Kur'ân, Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, beşerin benzerini getirmekten âciz kaldığı Allah kelamıdır."[87]

Mâverdî; Kitabın tanımı yapmamıştır fakat içeriğiyle ilgili şöyle bir tespit yapmıştır: "Bildirme ve zorunlu tutmayı kapsayan kelimelerdir."[88] cümlenin birinci kelimesi olan "bildirme", va'd (söz verme) ve vaîd (tehdit)'den ibarettir. Zaten Kur'ân'daki bütün nasslar ya va'd ya da vaîddir. İkinci kelimesi olan "zorunlu tutma" ise, emir ve nehiy'i bildirir.[89] Mâverdî'nin bu vecîz tespitinden Kur'ân'ın muhtevası olan haber (*i'lâm*), emir ve nehiy (*ilzâm*) çıkıyor.

---

[87] هو كلام الله المعجز، المنزل على ختم الانبياء والمرسلين، بواسطة الأمين جبريل عليه السلام المكتوب في المصاحف، المنقول الينا بالتواتر، " المتعبد بتلاوته، المبدوء بسورة الفاتحة، المختتم بسورة الناس "es-Sübkî, Tacüddin, Abdülvahhab b.Ali, *Cemü'l Cevamî' fi Usûli'l-Fikh*, (Thk: Abdülmün'im Halil İbrahim), Beyrut, 2003, 21; Hîtû, Muhammed Hasan, *el-Vecîz fî Usûl-i't-Teşrîi'l-İslamî*, Beyrût, 2009, 99; Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 2006, 8.

[88] يشتمل على اعلام و الزام

[89] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 278.

Mâverdî, şer'î delillerin ilki olan Kitab'ı emir, nehiy ve haber açısından muhtevası ve ahkâm ayetleri açısından muhtevası şeklinde iki ana başlık altında incelemiştir. Fakat kitap bölümünü bitirdikten sonra; "Bunlar ahkâm'ın birinci aslı olan kitabın yedi kısımlarıdır." demesi; iki başlık altında değil tek başlık altında kitap konusunun yedi kısmını inceleme imkânının olduğunu gösteriyor. Biz de bundan hareket ederek bu bölümü; emir-nehiy, umûm-husûs, mücmel-müfesser, mutlak-mükayyed, isbât-nefiy, muhkem-müteşâbih ve nâsih-mensûh şeklinde yedi başlık altında incelemeye çalışacağız.

1.1. Emir ve Nehiy

Biz bu başlık altında ilk önce Mâverdî'nin emir daha sonra da nehiy ile ilgili görüşlerini araştıracağız.

1.1.1. Emir

Mâverdî'nin emir ile ilgili görüşlerine geçmeden önce emir hakkında genel bazı bilgileri vermek yerinde olacaktır.

Emir sarf, nahiv ve belâgat açılarından dil ve edebiyatı, lafız-mâna münasebeti sebebiyle mantığı ve kelâm ilmini ilgilendirmekle birlikte fıkıh usulünün de önemli terim ve konularından birini teşkil eder. Fıkıh usûlünde, Kur'ân ve Sünnet'teki emir kiplerinin ve bu anlama gelebilecek diğer ifâde şekillerinin mânâya delâleti ve bunlardan hüküm çıkarılması hususu ayrı bir önem taşır. Bundan dolayı emir kipinin tanımı, çeşitleri, bağlayıcılık derecesi, manaya delâleti gibi konular üzerinde ayrıntılı olarak durulur.[90]

Mâverdî, emir bölümünde emrin tanımı, delâleti, haber lafzı ile gelmesi gibi konuları incelemiştir. Biz de onun metoduna uyarak bu konuları incelemeye çalışacağız.

1.1.1.1. Tanımı

Mâverdî, emri; "Yapılması ibâdet sayılan fiiller"[91] şeklinde tanımlamıştır. Bu fiilleri de karinelerin tayini ile vacip, müstahab ve mübâh şeklinde üç kısma ayırmıştır.[92]

1.1.1.2. Delâleti

Usul âlimleri, dış karîneler taşımayan (mutlak) bir emir sığasının kural olarak ne yönde anlaşılması gerektiği, başka bir ifadeyle emir kipinin hakiki anlamının ne olduğu hususunda

---

[90] Öğüt, Salim, "Emir", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 119-120.
[91] (ما تعبد بفعله)
[92] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 278.

da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Âlimlerin çoğunluğuna göre mutlak emir sığası ilk planda vücûbu, yani o işin yapılmasının kesin ve bağlayıcı tarzda talep edildiğini ifade eder. Emir, vücûb dışında kalan bir mânaya ancak bunu destekleyecek bir karine bulunduğunda hamledilebilir. Mu'tezile usulcülerinin çoğunluğuna ve bazı fakihlere göre ise bir işin yapılmasının terk edilmesinden daha üstün olmasının alt sınırı "nedb" olduğundan mutlak emir hakikatte nedb, yani o işin yapılmasının terk edilmesinden evlâ olduğunu bildirir. Yeterli ölçüde karîne varsa bu üstünlük vücûba dönüşür. İmam Şâfiî'den nakledilen iki görüşten biri de bu yöndedir. Şâfiî'den nakledilen ikinci görüşle bazı usulcülere göre ise emir vücûb ile nedb arasında müşterek bir lafızdır. Dolayısıyla her iki mânâya da aynı ölçüde delâlet eder.[93]

Mâverdî, "Mutlak emir sigası vücûbu, yani o işin yapılmasının kesin ve bağlayıcı tarzda talep edildiğini ifade eder."[94] diyerek Cumhûr'un görüşü ile aynı istikamette görüş beyan etmiştir.

Emir konusunda ihtilâf edilen hususlardan biri de emredilen hususun derhal mı (fevr) yoksa daha sonra da mı (terâhî) yerine getirilebileceği meselesidir. Mâverdî'ye göre bu hususta iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, aksini gösteren delil bulunmadığı sürece emir, derhal (fevr) yerine getirilmesi gerekir. İkinci görüşe göre ise, aksine delalet eden bir delil bulunmadığı müddetçe emir, derhal yerine getirilebileceği gibi daha sonra da (terâhî) yerine getirilebilir.[95]

Emrin tekrarı gerektirip gerektirmeyeceği konusu usulcüler arasında ihtilaflı bir konudur. Mâverdî'ye göre emir; me'mûrun bihinin tek seferde yerine getirilmesini gerektirir.

---

[93] Öğüt, "Emir", XI, 120. Geniş bilgi için bkz: eş-Şevkanî, Muhammed b.Ali, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakk min İlmi'l Usûl,* (thk: Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk), Beyrût, 2011, 341; Gazâlî, Ebû Hâmid, Muhammed b. Muhammen b. Muhammed, *el-Mustasfâ Min İlmi'l-Usûl*, (thk. Muhammed Süleyman el-Aşkar), Beyrut, 2010,II,68; Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali ibn Yûsuf el-Fîrûzâbâdî, *et-Tabsıra fî Usûli'l-Fıkh,* (thk: Muhammed Hasen Heytû), Dımaşk, 1403, 26; Şîrâzî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, (thk: Yusuf Ali Bedîvî, Muhyiddin Dîb Mistû), Beyrut, 2011, 47-48; Debûsî, Ebû Zey Ubeydullah b. Ömer b. Îsa, *Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh,* (tah: Halil Muhyiddin el-Meys), Beyrut,2007, 47; es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed ibn Ahmed ibn Ebû Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, (thk: Ebu'l-Vefa el-Afgani), Beyrut, 2005; Ebu'l-Hüseyn, Muhammed b. Ali b. Et-tayyib el- Basri el-Mu'tezili, *Kitabu'l- Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, (thk: Muhammed hamidullah), Dımaşk, 1964, I, 57-58.

[94] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 278-279.

[95] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 280. Hanefî hukukçularına, Şâfiî, ayrıca Fahreddin er-Râzî, Seyfeddin el-Âmidî gibi usulcüler göre emir bu anlamda açık bir delâlet taşımaz. Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî ve Bâkıllânî de bu görüştedir. Bkz: Öğüt, "Emir", XI, 121.

Emrin, me'mûrun bihin tekrarına ve hayat boyunca yerine getirilmesine delaleti, ancak karîneler yardımıyla mümkün olabilir.[96]

1.1.1.3. Haber Lafzıyla Gelmesi

Mâverdî'ye göre, emir bazen, "وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ: *Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler"* âyetinde olduğu gibi haber lafzıyla gelir. Buradaki " يَتَرَبَّصْنَ" (*Beklerler*) cümlesi, haber cümlesidir. Fakat emre hamlediliyor. Bir emrin emir lafzıyla gelmesi durumunda hangi hüküm uygulanıyorsa haber lafzıyla geldiğinde de aynı hüküm uygulanır. Hatta Mâverdî bu düşünceden hareketle "Emir, haber lafzıyla gelmesi durumunda nesh edilebilir." sonucuna varmıştır.[97]

1.1.1.4. Emir İfade Eden Lafızların Şümûlü

Mâverdî'ye göre; Mutlak emre hem erkek hem de kadınlar dâhildir. Ama kölelerin girip girmemesi konusunda üç farklı görüş vardır:

1- Mutlak emre köleler de girer. Çünkü onlar da hürler gibi emre muhataptırlar. Emrin kapsamı dışında tutulmaları ancak delille mümkün olabilir.

2- Mutlak emre köleler girmez. Girmediklerinden dolayı çıkarmak için ayrıca bir delile gerek yoktur. Çünkü onlar efendilerine tâbidirler.

3- Eğer hitap vaîdi (tehdidi) kapsıyorsa o zaman kölelerde hürler gibi emre girer ve bir delil olmadığı sürece emrin kapsamından çıkmazlar. Eğer hitap; mülk, akd ve velâyet gibi konuları kapsıyorsa, delil olmadığı sürece emrin kapsamına girmezler.

Mâverdi, "Kur'ân'da müzekker (eril) lafızlarla gelen emir sadece erkeklere yönelik olduğu, Kadınları da kapsaması ancak delil ile mümkün olabileceği." konusunun ihtilaflı olduğunu dile getirmiştir. Ona göre, "Kur'ân'da müennes (dişil) lafızlarla gelen emrin sadece

---

[96] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 280. Hanefî usulcülerine göre mutlak emir kural olarak bir işin tekrarını gerektirmez: ancak o işin tekrarına da ihtimali vardır. Diğer bir ifadeyle emredilen hususun en azından bir defa yapılması emrin yerine getirilmesinin gereğidir. Ancak bu bir kere ifâsının yeterli olacağı anlamına gelmez. Emrin ikinci ve diğer ifâlara delâlet etmesi öz yapısından ve sigasından değil haricî karînelerden anlaşılır. Fahreddin er-Râzî, Beyzâvî, Cemâleddin İbnü'l-Hâcib ve Seyfeddin el-Âmidî bu görüşü tercih etmişler, İbnü's-Sübkî de bu görüşün Şâfiîler'in çoğunluğuna ait olduğunu ifade etmiştir. Ebû İshak el-İsferâyînî ve Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin de aralarında bulunduğu bir grup usulcü emrin mümkün olduğu ölçüde tekrarı gerektireceği görüşündedirler. Bkz: Şîrâzî, *el-Luma' fî Usûli'l-Fıkhi*, 49-50. Öğüt, "Emir", XI, 121.

[97] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 280.

kadınlara yönelik bir emir olduğu erkeklere yönelmesi ise delil ile mümkün olabileceği" hususunda ise ittifak vardır.[98]

1.1.2. Nehiy

Emir ve nehiy konusu, sözlü delâletin özünü teşkil ettiği ve şâri'in maksadının anlaşılabilmesi büyük ölçüde bunların gösterdiği anlamın kesinlik derecesinin bilinmesine bağlı olduğu için fıkıh usulü eserlerinde önemli bir yer tutar.[99]

1.1.2.1. Tanımı

Mâverdî, nehyi "Yapılmaması ibâdet sayılan fiiller"[100] şeklinde tanımlamıştır.[101] Yani yasaklanan fiilleri terk etmek ibadet/sevaptır.

1.1.2.2. Delâleti

Mâverdî, nehyi de emir gibi karînelerin tayini ile haram, tahrimen mekruh ve tenzihen mekruh şeklinde üç kısma ayırmıştır.[102]

Gerek mütekellimîn gerekse fukaha metodunu benimseyen usulcülerin büyük çoğunluğu, nehyin mûcebinin tahrîm olduğu ve başka anlama ancak bir karîneye dayalı olarak çekilebileceği kanaatindedir. Hâricî bir karîne bulunmadıkça kararsız kalınması (tevakkuf) gerektiğini savunanlar Bâkıllânî (ö. 403 / 1013), Gazzâlî (ö.505/1111) ve Âmidî (ö. 631/1233) gibi birkaç muhakkik usulcüdür. Bu görüş Eş'arî'ye de nisbet edilir.[103]

Mâverdî'ye göre de karîne yoksa nehiy sığası nehyedilen fiilin hem tahrîmine hem de geçersizliğine delalet eder.[104]

Emrin süreklilik ifade edip etmediği konusu tartışmalı olmakla beraber usulcülerin çoğunluğu nehyin tekrar ve bunun uzantısı olarak fevr (hemen uyma gereği) ifade edeceği görüşünü benimsemiştir. Bu görüşün gerekçelerinden en meşhuru şudur: Nehyin amacı

---

98 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 281.
99 Apaydın, Yunus, "Nehiy" *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 544.
100 (ما تعبد بتركه)
101 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 278.
102 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 279-280.
103 Şevkanî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 384-385; Apaydın, *Nehiy*, XXXII, 544.
104 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 280. Nehyedilen bir fiilin haram olduğu gibi aynı zamanda hukuken geçersiz olup olmadığı tartışmalıdır. Cumhûr'a göre, Nehyediln fiil, haram olduğu gibi aynı zamanda hukuken de geçersizdir. Şafii fakihlerden Ebu Bekr el-Kaffal, Hanefi fakihlerden Ebu'l-Hasan el-kerhi ve bütün kelamcılar nehyedilen bir fiilin hukuken geçersiz olması ancak karinelerin yardımı ile mümkün olabilir. Bkz: Şîrâzî, *et-Tabsıra fî Usûli'l-Fıkh,* 100-101.

yasaklanan fiilden dolayı meydana gelecek kötülüğü önlemek olduğuna göre bu fiilden/kötülükten kaçınmanın belirli bir zamanla sınırlı olmaması gerekir. Çünkü yasaklanan işin bir müddet yapılmayıp daha sonra yapılması durumunda kaçınmanın gerçekleştiği söylenemez.[105]

Mâverdî'ye göre nehiy; yasaklanan fiilden fevren (hemen) ve sürekli el çektirmeye de delâlet eder. Terâhî (erteleme) ve geçici oluşuna delâlet etmesi ancak karînelerin yardımı ile mümkün olabilir.[106]

1.2. Umûm ve Husûs

Biz bu başlık altında ilk önce umûm ve husûs[107]ile ilgili genel bazı bilgiler vereceğiz daha sonra, Mâverdî'nin âmm ve hâs ile ilgili düşüncesini aktarmaya çalışacağız.

Bir lafzın âmm oluşunu o dilin kaideleri belirlediği için Kur'ân ve Sünnet'in lafızlarının umumilik ifade etmesi de Arapça'nın morfolojik ve gramatik yapısı ile yakından ilgilidir. Buna göre, başında kül (her) ve cemî (bütün) kelimeleri veya cins ifade eden lâm-ı ta'rif bulunan lafızlar, cins isimleri, izâfetle mârife olan tekiller, sorular, ism-i mevsuller, şart isimleri, olumsuz cümledeki belirsiz (nekre) kelimeler ve benzerleri Arap dilinde umumilik ifade ederler. Meselâ "Allah alışverişi helâl, ribâyı haram kıldı."[108] âyetindeki "alışveriş" (الْبَيْعَ) kelimesi bütün alışveriş çeşitlerini içine alır.[109]

1.2.1. Umûm

İslâm hukukunun fer'î meselelerinde görülen ihtilâfların birçoğu, âmm üzerindeki metodolojik farklılıklardan kaynaklanmıştır.[110] Dolayısıyla âmm/umûmun vuzuha kavuşması gerekir. Biz de bu düşünceden hareketle Mâverdî'nin umûm ile ilgili görüşlerini tespit etmeye çalışacağız.

1.2.1.1. Tanımı

Genellikle umûmun tanımı şu şekilde yapılmıştır: "Tek vaz' ile tek bir manayı göstermek üzere konmuş bulunan ve muayyen bir miktarla sınırlı olmaksızın bu mananın

---

[105] Apaydın, "Nehiy", XXXII, 545.
[106] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 280.
[107] "Has" ile "husus" kavramları arasındaki ilişki üzerinde de bazı tartışmalar yapılmış olsa da, usûlcülerin genellikle kabul ettiği görüş onların aynı mânaya geldiğidir. Farklı görüşler için bkz: Koca, Ferhat, "Has" *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 265.
[108] Bakara 2/275:وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا
[109] Bardakoğlu, Ali, "Âm" *DİA*, İstanbul, 1989, II, 552.
[110] Bardakoğlu, "Âm", II, 553.

kendisinde gerçekleştiği bütün fertleri kapsayan lâfızdır." Meselâ: " وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا"[111] ayetinde geçen "السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ" (*Hırsız erkek ve hırsız kadın)* lafzı böyledir. Çünkü tek vaz' ile tek mana için konmuştur ki bu mana "hırsızlık"tır. Bu lâfız, kendisinde hırsızlık manasının gerçekleştiği bütün fertlere şâmildir ve bu fertlerin belirli bir sayıya hasredildiğini göstermez.[112]

Mâverdî, umûmu; "Çoğul ve müşterek lafızlardan müteşekkil kelimeler."[113] şeklinde tanımlamıştır.[114]

1.2.1.2. Halleri

Mâverdî'ye göre, umûm'un üç hali vardır.

1. Umûmiyet üzere olan âmm. Âmm olan lafız ile beraber delil veya hâl karînesi varsa ve bu delil veya hal karînesi de âmm olan lafzın umûm üzere kalmasını gerektiriyorsa, umûm'a hamledilmesi vâcib olur. Mesela: "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ: *Anneleriniz ve kızlarınız size haram kılındı"* âyetinde geçen "أُمَّهَات :*ümmehât*" ve"بَنَات : *benât*" lafızları böyledir.[115] Bu iki lafız âm lafızlardır. Zaman, mekân ve kişilere bakılmaksızın herkesin annesi ve kızı kendisine haramdır, hiçbir surette onunla evlenilemez.

2. Tahsîs edilen âmm. Âmm olan lafız ile beraber kendisini tahsîs eden bir delil veya hal karînesi bulunması durumunda, delil neyi gerektiriyorsa ona göre hareket edilir. Mesela: إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا..... إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ ... "*Allah ve Resûlünekarşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri, ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır. Ancak, siz onları yakalamadan önce pişmanlık duyup tevbe ederlerse bilin ki, Allah gafûr'dur; Rahîm'dir*."[116] Burada "إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا: *Pişmanlık duyup tövbe edenler*" ayeti âmm'dır. Fakat "مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِم: *Siz onları yakalamadan önce*" delili bunu tahsîs etmiştir.[117] Yani her tevbe edenin cezadan kurtulamayacağı, hırabe suçunda hadd cezasından kurtulmak için yakalanmadan önce pişmanlık duyup tövbe etmesi gerekir.

---

[111] Maide 5/38 "Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının (….) ellerini kesin".
[112] Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh),* (trc. İ.Kâfi Dönmez), Ankara, 2005, 345.
[113] (العموم هو: الجمع والاشتراك)
[114] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 283.
[115] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 284.
[116] Maide 5/33-34.
[117] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 284.

3. Mutlak âmm. Mutlak âmm; âmm olan lafızdan maksadın âmm mı hâs mı olduğuna dair bir delil veya hal karînesinin olmadığı durumlardır.[118]

1.2.1.3. Âlimlerin Umûma Yaklaşımları

Mâverdî, mutlak âmm ile ilgili olarak ilim ehli arasında dört farklı yaklaşımın olduğunu nakletmektedir:

1. Zahirîyye mezhebinin görüşü: Onlara göre, umûm'un sîgası yoktur ki, kendisiyle amel edilebilsin. Mücmel gibidir. Maksadın ne olduğu ile ilgili delil bulunmadığı surece herhangi bir şeye hamledilmez (tavakkuf). Çünkü onda bütün ihtimâller eşittir.

2. Bazı kelamcıların görüşü: Bunlara göre, araştırmadan ictihâd etmeden âmm'ı tahsîs eden bir delil mevcut değilse, emr'in gerekliliği (mutlak emir vucûb ifade eder) yerine getirilerek umûm üzere amel edilir.

3. Irak ehlinin görüşü: Bunlara göre, âmm tahsîs edilmeden önce araştırmadan, ictihâd etmeden umûmu üzere amel edilir. Tahsîs edildikten sonra ise, mücmel olur. Mücmel de ancak açıklandıktan sonra kullanılabilir. Çünkü âmm, tahsîs edilmeden önce celî (açık)'dir. Tahsîs'ten sonra ise hafî (açık olmayan) olur.

4. Şafiî mezhebinin görüşü: Mutlak âmm'ın sîgası vardır ve bu sîga, âmm'ı tahsîs edecek delili araştırarak, ictihad ederek ortaya çıkarmayı gerektiriyor. Eğer âmm'ı tahsîs edecek bir delil bulunursa tahsîs edilenden geriye kalan âmm bölümü, umûmiyeti üzere müsta'mel olur. Yok, eğer âmm'ı tahsîs edecek delil bulunmazsa, âmm umûm'u üzere icrâ olunur. âmm'ı tahsîs edecek delil araştırılmadan umûmiyeti üzere kullanılamaz. Tahsîs edildikten sonra ise, mücmel'e dönüşmez. Çünkü müctehid araştırıp ictihad etmeden önce kendisi için bütün ihtimaller eşittir. Araştırma ve ictihad'a giriştikten sonra ise, âmm'ın nasıl müsta'mel olacağını tercih etmekle karşı karşıya kalacaktır.[119]

1.2.2. Husûs

Hâs lafızlarla ilgili kurallar, İslâm hukukunun aslî kaynakları olan Kur'ân ve hadis metinleri yorumlanırken dil gerçeğinin göz ardı edilemeyeceğini göstermektedir. "Biz her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara -emredildikleri şeyleri-

---

[118] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 285.
[119] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî, I,* 285-286.

açıklasın"[120] meâlindeki âyet, her peygamberin kendi toplumunun lisanıyla gönderildiği realitesini ifade etmektedir. Bu sebeple nasların ve ifade ettikleri hükümlerin kapsamlarıyla ilgili has, âm ve bunun tahsisi konuları klasik fıkıh usulü kitapları içerisinde veya müstakil eserler halinde, modern hukuk metodolojilerindeki konuyla ilgili tartışmalarla kıyaslanamayacak kadar geniş ve ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Meselâ günümüze ulaşabilen ilk usul kitabı olma özelliğini hâlâ koruyan Şâfiî'nin *er-Risâle*'sinde beyân, hâs ve âmm konuları eserin ilk ve en önemli bahislerinden birini teşkil ederken Karâfî'nin *el-'İḳdü'l-manzûm fi'l-husûs ve'l-'umûm* adlı hacimli eseri yalnız has ve âmm konularını incelemektedir. Bu konu etrafında yapılan tartışmalar, diğer hukuk sistemleri için de kanun yapma ve yorumlama faaliyetleri esnasında faydalanılabilecek hukukî tefekkür mahsulleridir.[121]

1.2.2.1. Tanımı

Mutekellimîn usûl-i fıkıh âlimlerinden Gazâli, hâs'ı "içerdiği mânâ sebebiyle diğer birtakım mânâların kendisine girmediği lafız"[122] şeklinde tanımlamıştır.[123]

Fukahâ usûl-i fıkıh âlimlerinden Pezdevî'de hâs'ı "tek başına ve iştirak olmadan bir mâna için konulan her lafız ve tek başına belirli fertler için vazolunan her isim"[124] şeklinde tarifini yapmıştır.[125]

Mâverdî, husûs'u; "tek bir şeyi içine alan"[126] şeklinde tanımlamıştır.[127]

1.2.2.2. Tahsîs

Mâverdî'nin tahsîs delilleri ile ilgili görüşlerine geçmeden önce genel olarak usûl-i fıkıh âlimlerinin âm'ı tahsîs eden deliller ile ilgili görüşlerini aktarmak yerinde olacaktır. Usûl

---

[120] İbrâhim 14/4 :" وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ "

[121] Koca, Ferhat, *Has*, XVI, 265.

[122] "القول الذي يندريج تحته معنى لا يتوهم اندراج غيره معه تحت مطلق ذلك اللفظ"

[123] Gazâlî, Ebû Hâmid, Muhammed b. Muhammen b. Muhammed, *el-Menhûl Min Ta'likâti'l-Usûl*, Beyrût, 2008, 107.

[124] "كل لفظ وضع لمعنى واحد على الانفراد وانقطاع المشاركة, وكل اسم وضع لمسمى معلوم على الانفراد"

[125] Buhârî, Alaüddin, Abdülaziz b. Ahmed, *Kesfü'l-Esrâr an Usû-li Fahri'l- İslâm el-Bezdevî*, (Haz: Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Beyrût,1997, I, 49.

[126] (الخصوص: هو الانفراد)Husûs'un anlamı şu sözdeki gibidir: زيد مخصوص بالشجاعة"Zeyd pehlivanlığa mahsûstur" sözü, اذا لم يكن فيهم اشجع منه eğer onların arasında ondan daha pehlivan kimse yoksa o zaman kullanılır.

[127] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 283.

âlimleri şer'î delillerle tahsisi her delil bakımından ayrı ayrı tartışmıştır. Kur'ân'ın Kur'ân'la tahsisi görüş birliğiyle kabul edilmiştir.[128]

Usulcülerin çoğunluğu Kur'ân ile mütevâtir sünnetten birinin diğerini tahsis edebileceği görüşündedir. Hanefîler'e göre meşhur sünnet hem Kur'ân'ı hem sünneti tahsis edebilir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ile usulcülerin çoğunluğuna nisbet edilen bir görüşe göre haber-i vâhid gerek kitap gerekse mütevâtir veya âhâd sünnette yer alan âmm nassı tahsis edebilirken bazı Şâfiî ve Hanbelîler'le Iraklılar'dan bir gruba, bazı kelâmcılara ve Mu'tezile'ye nisbet edilen bir görüşe göre ise haber-i vâhid Kur'ân ve mütevâtir sünneti tahsis edemez.[129]

İcmâın tahsis delili olması, Kur'ân ve Sünnet'in bazı umumi ifadelerinin aslında hususi bir mânaya delâlet ettiğinin icmâ yoluyla bilinmesi demektir. İcmâı kaynak kabul eden büyük çoğunluk onun tahsis delili olacağını da kabul etmiştir.[130]

Usul âlimleri, kıyası mutlak şekilde tahsis delili kabul eden veya reddedenler, bazı şartlarla kabul edenler ve bu konuda tevakkuf edenler şeklinde çeşitli gruplara ayrılmıştır.[131]

Fakihlerin ekserisi, maslahat-ı mürselenin sübût veya delâleti kati olan âmm nassı tahsis edemeyeceği kanaatindedir.[132]

1.2.2.2.1. Tahsîsin Delilleri

Mâverdî'ye göre âmm'ı tahsîs eden deliler dört tanedir: Bunlar Kitap, sünnet, icmâ ve kıyastır.

1. Kitab'ın kitap ile tahsîsi. Âmm'ı tahsîs eden delilerden birincisi; Kitaptır. Mesela: وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ "*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.*"[133] âyetindeki "الْمُطَلَّقَات: *Boşanmış kadınlar*" lafzı âmm bir lafzdır ve umûm ifade eder. Yani boşanmış bütün kadınların üç ay hâli iddet beklemeleri gerekir. Ancak, "إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا: *Mü'min kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda,*

---

[128] Koca, Ferhat, "Tahsis" *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 433.
[129] Koca, XXXIX, "Tahsis", 433. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis, (Daraltıcı yorum)* İstanbul 2011, 241-260.
[130] Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, 261, Koca, "Tahsis", XXXIX, 433.
[131] Koca, "Tahsis", XXXIX,433.
[132] Koca, "Tahsis", XXXIX,433.
[133] Bakara 2/228.

onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur."[134] âyeti, yukarıdaki âyetteki "*boşanmış kadınlar*" lafzını tahsîs ederek cinsel ilişkide bulunmadan boşanan kadınların iddet beklemeleri gerekmediği hükmünü koymuştur.[135]

2. Kitab'ın sünnet ile tahsîsi. Âm'ı tahsîs eden delilerden ikincisi sünnettir. Mesela: "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا :*Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının (....) ellerini kesin.*"[136]âyetinde geçen "السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ :*Hırsız erkek ve hırsız kadın"* lafızları âmm birer lafızdırlar. Ancak "لاقطع في اقل من ربع دينار" (*Çeyrek dinar'dan az çalınmışsa el kesme cezası yoktur.*)[137]hadisi ile tahsîs edilmiştir.[138]

3. Kitab'ın icmâ' ile tahsîsi. Âmm'ı tahsîs eden delilerden üçüncüsü icmâdır. Mesela: "يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ: *Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder.*"[139]âyeti âmm'dır. Kölenin mirasçı olamayacağı konusundaki icmâ[140] ile tahsis edilmiştir."[141]

4. Kitab'ın kıyâs ile tahsîsi. Mâverdî'ye göre, celî kıyas[142] ile âmm tahsîs edilir. Fakat; hafî kıyas[143] ile tahsîs yapılması konusunda iki farklı görüş vardır. Kıyâs ile tahsîs'e örnek; "الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ *Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun*"[144] âyeti âmm'dır. Yani zina yapan kişinin hür veya köle olması sonucu değiştirmez. "فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ: *Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır*)."[145] Bu âyet yukarıdaki âyeti tahsîs etmiştir. Cariyenin zina yapması durumunda hür kadına verilen cezanın yarısı (elli sopa) uygulanır. Burada âyet âyeti tahsîs etmiştir. Yukarıdaki âyette zina yapan cariyenin

---

134 Ahzâb 33/49.
135 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 286-287.
136 Maide 5/38.
137 Buhârî, Hudûd, 13; Müslim, Hudûd, 2-5; Ebû Dâvûd, Hudûd, 12.
138 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 286. İslâm hukukçularının hırsızlık suçunun oluşması şartlarını ele alırken üzerinde durdukları konulardan biride çalınan malın malî değerinin belirli bir miktarda (nisab) veya bundan daha yukarıda olması şartıdır. İslâm hukukçuları, bu konuda nisab şartını ilke olarak benimseyip nisab miktarını da geleneksel teamüle uyarak altın veya gümüş para (dinar ve dirhem) cinsinden belirlemekle birlikte Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisler ve uygulamalar arasında farklılıklar bulunması sebebiyle farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Literatürde bu konuda ona yakın farklı görüş kaydedilir Bkz: Bardakoğlu, Ali, *Hırsızlık*, "DİA", İstanbul, 1998, XVII, 388.
139 Nisa 4/11.
140 " ان العبد لا يرث :Köle mirasçı olamaz"
141 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 287.
142 Celî kıyas; illet kıyasının bir türüdür. Tevil ihtimali olmayacak derecede illeti katî delil ile sabit olan ve yalnızca bir manaya muhtemil olan kıyastır. Bkz: Şîrâzî, *el-Lüma'*, 204-205.
143 Hafî kıyas; illet kıyasının bir türüdür. Tevil ihtimali olan delil ile illeti sabit olan ve birçok manaya muhtemil olan kıyastır. Bkz: Şîrâzî, *el-Lüma'*, 207.
144 Nur 24/2.
145 Nisa 4/25.

(kadın) cezasından bahseder, zina yapan köle'den (erkek) bahsetmez. Fakat köleye de âyetle sabit olan cariyeye kıyâs edilerek aynı hüküm uygulanır.[146] وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ.... فَكُلُوا مِنْهَا"*Biz, büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kıldık …….. onlardan yiyin…..*"[147] âyetini, hac'da kesilen "Ceza kurbanının etinden yemenin haram"[148] olduğu şeklindeki icmâ onu tahsîs etmiştir. İmâm Şâfiî, temettu' ve kırân haccını yapanların kestikleri kurbanı, ceza kurbanına kıyâs ederek onun etinden yemenin de haram olduğu sonucuna varmıştır. Bu durumda âyetin bir kısmı icmâ' ile diğer kısmı da kıyâs ile tahsîs edilmiştir.[149] İmâm Şâfiî, âyeti kıyâs'la tahsîs ederek bu hükmü istinbât etmiştir.

Mâverdî'ye göre, müctehid, tahsîs'in bu dört delillerinden birini bulamadığı zaman, âmmı, umûm üzere kullanması kendisine vacib olur.[150]

1.2.2.2.2. Tahsîsten Sonra Âmm'dan Geriye Kalan Kısma Kıyas Yapmak

Mâverdî, ye göre, âmm tahsîs edildikten sonra tahsîs edilen kısma kıyas yapılabilir ama tahsisten sonra âmdan geriye kalan kısma kıyas yapılamaz. Mesela: "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا:*Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının (….) ellerini kesin.*"[151]âyeti âm'dır. Fakat "لاقطع في ثَمَر ولا كثَر: *Meyve ve meyve çiçeğinde el kesme yoktur.*" hadisi[152] ile tahsîs edilmiştir. Biz "tahsîs'ten sonra âmm'dan geriye kalan kısma kıyas yapılamaz" kaidesi gereği hırsız olmayanı hırsıza kıyas edemeyiz. Fakat "muhassis'e kıyas yapılabilir" kuralı gereği meyve olmayan şeyleri meyveye kıyas edebiliriz. Muhassis'e kıyas'ın caiz olup tahsîs'ten sonra âmm'dan geriye kalan kısma caiz olmamasının sebebi, âmmın ismi değişmeyle hükmü zayıflar, fertlerinin bir kısmını muhassise kaptırması (anlam daralması) sonucu da manası zayıflamış olur. Hâs ise, yeni isim almasıyla hükmü kuvvetlenir, manası güç kazandığı için de âm'ın fertlerini kendisine çekebiliyor. Bu sebebten ötürü Şâfiî, temettu haccı yapanların kestikleri kurbanı, ceza kurbanına kıyâs ederek – ki, o muhassis'tir- onun etinden yemenin haram olduğu ictihad'ında bulunmuştur.[153] Eğer tahsîsten sonra âmm'ın geri kalan kısmına kıyas caiz olsaydı o zaman İmam Şâfiî, tam tersi bir hükme varması gerekirdi, Yani hacıların kestikleri kurbanın etinden yemelerinin helal olduğu hükmü çıkması gerekirdi.

---

[146] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 288.
[147] Hac 22/36.
[148] تحريم الاكل من جزاء الصيد
[149] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 288-289.
[150] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 289.
[151] Maide, 38.
[152] Ebû Dâvûd, Hudûd, 12.
[153] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 289-290. Malikiler, Hanefiler ve Hanbelîler ayetin umumundan hareketle kurban etinden yemenin helal olduğu sonucuna varmışlardır. Bkz: İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Tefsîru et-Tahrîr ve'Tenvîr,* Beyrut, ts, XVII, 191-192.

1.3. Müfesser ve Mücmel

Fıkıh usulünde nasların yorumuyla ilgili kurallar belirlenirken lafız değişik açılardan ayırıma tâbi tutulur. Hanefî usulcülerinin kapalılık açısından yaptıkları hafî, müşkil, mücmel, müteşâbih şeklindeki tasnif içerisinde incelemişler. Kelâm metodunu benimseyen usulcüler, lafzın kapalı oluşunu ifade etmek üzere "mücmel" ve "müteşâbih" terimlerini kullanırlar. Fakat bu iki terimin birbiriyle ilişkisi konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Çoğunluğa göre bunlar eş anlamlı olup birbirinin yerine kullanılabilirler.[154]

Hanefî usulcülerinin açıklık bakımından yaptığı "zâhir, nas, müfesser, muhkem" şeklindeki dörtlü tasnif içinde müfesser muhkemden sonra açıklık düzeyi en yüksek lafız türünü ifade eder. Mütekellimîn metoduna göre yazılmış usul eserlerinde genellikle yer alan ve lafızların mânaya delâletinin açıklık derecesini gösteren zâhir ve nas şeklindeki ayırımda nas; Hanefîler'in terminolojisindeki müfesser karşılığıdır.[155]

1.3.1. Müfesser

Mâverdî, müfesser'i; "Kendisinden kasdedilen mânanın ne olduğu anlaşılan lafızlar"[156] şeklinde tanımlamıştır.[157]

1.3.2. Mücmel

Mezhepler arasında ortaya çıkan farklı hükümlerin sebeplerinden biri de mücmeli beyan etme konusundaki farklılıklardır.

Mâverdî, mücmeli; "kendisinden maksadın ne olduğu anlaşılmayan lafızlar"[158] biçiminde tarif etmiştir.[159]

Mesela; "وَاٰتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ: *Hasat ve toplama zamanında hakkını da verin*",[160] وَاَقِيمُواالصَّلٰوةَ : *Namazı kılın*"[161] ve " وَ اٰتُواالزَّكٰوةَ :*Zekâtı verin*"[162] ayetleri mücmeldir. Yani zekât "hakkı"nın ne kadar olduğu, nelerden verileceği, nisabının ne kadar olacağı ayetten anlaşılamıyor. Şu hadis mücmele örnek verilebilir: "امرت ان اقاتل الناس حتى يقولوا لااله الا الله

---

154 Koca, Ferhat, "Mücmel", *DİA,* İstanbul, 2006, XXXI, 453.
155 Koca, Ferhat, "Müfesser", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 497-498.
156 (هو الذي يفهم منه المراد به)
157 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 290.
158(هو مالم يفهم منه المراد به)
159 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 290.
160 Enam 6/141.
161 Bakara 2/43.
162 Bakara 2/43.

فاذا قالوها عصموا مني دماءهم واموالهم الا بحقها وحسابهم على الله: *Bu insanlarla Allah'tan başka ilah yoktur değinceye kadar savaşmakla emrolundum. Allah'tan başka ilah yoktur dediklerinde mallarını ve canlarını benden kurtarırlar ancak gizli durumlarının hesabı Allah'a kalmıştır."*[163] Yani *"Allah'tan başka ilah yoktur"* dan maksadın ne olduğu bu hadisten anlaşılamıyor.

Mücmelle kastedilen manânın ne olduğu bilinmediğine göre Allah insanlarla anlamadıkları bir şekille hitap etmesi nasıl izah edilebilir? şeklindeki soruya Mâverdî; iki şekilde cevap vermiştir:

1- Gelecek olan hükümler insanların içine iyice sinsin diye. Mesela eğer bütün teferruatıyla beraber namaz ve zekât izah edilmiş olsaydı insanlar kabul etmeye yanaşmayabilirlerdi. Yani tedricen hükümler son şeklini almıştır.

2- Allah hükümlerinin bir kısmını açıklamış bir kısmını ise mücmel bırakmıştır ki, insanlardan mücmel olan kısımları istinbât edenlerin etmeyenlere sevap kazanma açısından bir üstünlüğü olsun.[164] Yani âlimlerin cahillere bir üstünlüğü olsun diye bazı hükümleri mücmel bırakmıştır.

1.3.2.3. Kısımları

Mâverdî, mücmeli, müşterek isimlerde olan mücmellik ve mübhem hükümlerde olan mücmellik şeklinde iki kısma ayırmıştır:

1. Müşterek isimlerde icmal. Hem hayız hem de temizlik suresini kapsayan اَلْقُرُوء (el-Kurû'), hem kızıllık hem de beyazlık arasında müşterek lafız olan الشفق (eş-Şefak), baba ve eş arasında müşterek olan " الَّذِى بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ: *Nikâh bağı elinde bulunan*"[165] lafızlardan her biri müşterek mücmel lafızlardır. Bu mücmel lafızlara eşlik eden bir delil bulunması durumunda o neyi gerektiriyorsa ona hamledilir. Delil bulunmaması durumunda ise örf eşlik ediyorsa örfe göre davranılır. Delil de örf de yoksa müctehid, mücmel'in bu ikisinden hangisine hamledileceğini bulmakla mükelleftir. Artık bu konu âlimlerin maksadı tespit edip ortaya çıkarmak zorunda olduğu hafî konulardandır. Hafî oluşu açısında mücmel'e dâhil; maksadın ne olduğunu tespit etme imkânı olduğu için de mücmel'den hariçtir.[166]

---

[163] Müslim, İman, 8. Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 290-291.
[164] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 291.
[165] Bakara 2/237.
[166] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 292.

2. Mübhem hükümlerde icmal. Mâverdî bunu da iki kısma ayırmıştır:

1- İcmalliğin bizzat lafzın kendisinde olması. "أَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ: *Namazı kılınız ve zekâtı veriniz."*[167] "وَاٰتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ: *Hasat ve toplama zamanında hakkını da verin"*[168] âyetlerinde olduğu gibi. Yani salât, zekât ve hak kelimelerinde mücmellik vardır.

2- İcmalliğin kendiliğinden değil, başka şeylerden kaynaklanıyor olması. Kur'ân'dan örnek: وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا: *Allah alış-verişi helal, ribâ'yı helal kıldı."*[169] Ribâ, fazlalık emektir. Bütün alışverişlerde fazlalık vardır. Hâlbuki Allah alış verişi helal ribâyı haram kılmıştır. Bundan dolayı neyin alış veriş neyin ribâ olduğu konusunda izahata ihtiyacı vardır.[170] Sünnetten örnek: "الصلح جائز الاصلحا أحل حراما أو حرم حلالا:*Haramı helâl, helâlı haram kılan sulh dışında Müslümanlar arasında sulh caizdir."*[171] Mücmellik ister lafzın kendisinde olsun ister kendiliğinden değil başka şeylerden kaynaklanıyor olsun her iki durumda da açıklanmaya ihtiyacı vardır.[172]

Mâverdî, "بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم معاذا الى اليمن و قاله فقال ادعهم إلى شهادة أن لا إله إلا الله وأني رسول الله فإن اجابوك فاعلمهم ان فى اموالهم حقا يؤخذ من أغنيائهم و يرد على فقرائهم: *Onları, bir olan Allah'a imana ve benim de Resûlullah olduğuma şehâdete davet et. Eğer bunu kabul ederlerse, Eğer bunu da kabul ederlerse, Allah'ın kendilerine, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek zekâtı farz kıldığını bildir"*[173]hadisini delil göstererek mücmel beyân edilmeden önce kendisiyle ibadet edilebilir sonucuna varıyor. Hz. Peygamber Muaz'ı Yemen'e gönderince daha zekâtın ayrıntıları beyan edilmemiş olmasına rağmen onları zekât vermeye mecbur kılmıştır.[174]

Mâverdî, Yemenliler'in mücmel hüküm ile sorumlu tutulmasını şöyle izah ediyor: Onlar beyandan önce mücmel olarak, beyandan sonra ise müfesser olarak sorumlu tutulmuşlardır.[175]

1.3.2.4. Beyânı

Mâverdî'ye göre mücmel iki yolla beyan edilir:

---

[167] Bakara 2/43.
[168] Enam 6/141.
[169] Bakara 2/275.
[170] Şirâzî, el-Lüma', 113.
[171] Ebû Davud, Akdiye, 12.
[172] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 292-293.
[173] Tirmizi, Zekât, 6.
[174] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 293.
[175] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 294.

1. İctihâd ile beyân. Naklî bir delile ihtiyaç duymadan (من غير سمع يفتقر اليه) âlimlerin mücmel'den maksadın ne olduğunu ictihad ederek ortaya çıkardıkları hükümler. "حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ : *Elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.*"[176] Cizyenin ne kadar alınacağı ilgili herhangi nakli bir delil yoktur. Tamamen Âlimlerin ictihadına bırakılmıştır. "اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ: *Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun*"[177] âyeti mücmeldir. Cuma namazın kaç kişi ile kılınması gerektiği konusu âlimlerin ictihadına bırakılmıştır. Kadınların nafakası ile ilgili şu âyet; "لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهٖ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهٗ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا اٰتٰىهُ اللّٰهُ: *İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin.*"[178] mücmeldir. Nafakanın ne kadar olacağı ile ilgi hüküm âlimlere bırakılmıştır. Yukarıdaki âyetler ve benzerleri mücmel âyetlerdendir. Naklî bir delile ihtiyaçları yoktur. Bunun hükmünü beyan etme Hz. Peygamber'den sâkıt olmuştur. Çünkü bu hükümlerin beyanı, kökleşmiş usûl delillerden alınacaktır. Hz. Ömer, Rasulullah (s.a.v)'a kelâle'nin[179] hükmünü sormuş o da: "تكفيك آية الصيف: Nisa Suresi'nin son ayeti sana yetmiyor mu*?*"[180]diyerek hükmü açıklamamış, Fakat, onu ictihad edip istinbatta bulunmaya teşvik etmiştir.[181]

Mâverdî'ye göre; ictihad sonucu ortaya çıkan beyanın bu kısmı, kıyas yoluyla ortaya çıkan hüküm mü yoksa tenbîhen[182] ortaya çıkan bir hüküm mü olduğu konusunda iki farklı yaklaşım vardır:

Birinci yaklaşım: Ortaya çıkarılan hüküm, mücmel lafızdan tenbîhen ve durum müşahede edilerek ortaya çıkarılan bir hükümdür. Hz. Ömer Rasulullah'a kelâle'nin hükmünü sorması, o da: "تكفيك آية الصيف: Nisa Suresi'nin son ayeti sana yetmiyor mu?"[183]diyerek onu düşünmeye ve durumu müşahede ederek meseleyi anlamaya teşvik etmesi buna örnek olarak verilebilir.

İkinci yaklaşım: Müctehidin ortaya çıkardığı bu hüküm, nass veya icmâ' ile hükmü sabit başka bir meseleye kıyas edilerek ortaya çıkarılmış bir hükümdür. "عمر سئل رسول الله عن قبلة الصائم فقال: ارايت لو تمضمضت بماء فجعل القبلة بغير انزال كالمضمضة بلا ازدراد: Sen oruçlu iken

---

[176] Tevbe 9/29
[177] Cuma 62/9.
[178] Talâk 65/7.
[179] Kelâle; Babası olmayan (Babası kendisinden önce ölmüş bulunan - Çocuksuz ve Babasız olan) kimseye verilen isimdir...
[180] Müslim, Faraiz,9.
[181] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 294-295.
[182] Tenbîh: Konuşanın maksadını dinleyene bildiren ve az bir düşünme ile mücmelden anlaşılan şeydir. Bkz: Cürcânî, Muhammed es-Seyyid, eş-Şerîf, *Mü'cemu't-Ta'rîfât*, Kahire, ts, 60.
[183] Müslim, Faraiz,9.

mazmaza yapmaz mısın? Ağza su almak, içmenin başlangıcıdır, ama içmek değildir, öyle de öpmek, cimanın (cinsel ilişkinin) başlangıcıdır ama cimâ' değildir"[184] Allah Rasulü'nün, Hz. Ömer'in sorduğu soruyu kıyas yaparak cevaplaması, müçtehidin mücmeli kıyas yaparak açıklayabileceğini göstermektedir.

2. Nass ile Beyân. Mücmelden maksadın ne olduğu ancak naklî deliller ile mümkün olabilecek hükümler. "وَأَقِيمُواْٱلصَّلاَةَ وَآتُواْٱلزَّكَاةَ: *Namazı kılınız ve zekâtı veriniz."*[185] âyetini ancak Kur'ân'dan veya sünnetten (naklî) bir delil ile beyan edilebilir.[186] Neticede namazın kılınışı ve zekâtın miktarları Kur'ân'da mücmel olarak geçmişken bunu hadisler açıklamıştır.

1.3.2.4.1. Beyânının Tehîri

Mâverdî, *umûm'un beyânını tehîr etme ile mücmelin beyânını tehîr* etmeyi beraber işlediği için biz de onun metodunu takip ederek ikisini beraber işleyeceğiz.

Mâverdî'ye göre, mücmel'i beyân ve âmm'ı tahsîs etmenin nüzûl vaktinden ihtiyaç vaktine tehirinin câiz olup olmadığı hususunda üç faklı görüş vardır:

1- Mücmel'i beyân ve âm'ı tahsîs etmenin nüzûl vaktinden ihtiyaç vaktine ertelenmesi caiz'dir. Bu görüşü savunanlar, "Muaz'ın Yemenlilere ilk önce zekât emrini bildirmesi, daha sonra zekâtı topladığında onlara beyan ederek toplamasını" delil gösteriyorlar.

2- Mücmel ve umûm'un beyânını nüzûl vaktinden ihtiyaç vaktine tehîr etmek caiz değildir. Hem beyân konusunda insanların ihtiyaçları farklıdır hem de peygamber bir an önce açıklanmaya muhtaç olan hükümleri beyan etmeli ki insanların istek ve arzularından kurtulsun.

3- Umûm'un beyânını tehîr etmek caizdir. Fakat mücmelin beyânını ertelemek caiz değildir. Çünkü umûm beyân edilmeden önce anlaşılır durumdadır ama mücmel açıklanmadan anlaşılamaz.[187]

---

[184] Ebû Davûd, Savm,33. Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 296.
[185] Bakara 2/43.
[186] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 297.
[187] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 297.

1.4. Mutlak ve Mukayyed

Kur'an ve hadis metinlerinin yorumu konusunda fıkıh usulünde geliştirilen terminoloji içinde önemli bir yere sahip olan mutlak ve mukayyed lafızlarının delâletinin vasıf, şart, zaman, mekân gibi kayıtlarla sınırlandırılmış olup olmadığını belirten bir kavram çiftidir.[188]

Mutlak; "gayr-ı muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtlandığına dair delil bulunmayan lâfız" şeklinde tanımlanmıştır.[189]

Mukayyed; "gayr-ı muayyen bir ferdi veya fertleri göstermekle birlikte, kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtlandığına dair delil bulunan lâfız" şeklinde tanımlanmıştır.[190] Mâverdî, mutlak ve mukayyedin tanımını yapmamıştır.

1.4.2. Kısımları

Hitap; hâl, vasıf veya şarttan herhangi biri ile mukayyed olarak geldikten sonra aynı hitâb bu defa mutlak olarak gelmesi durumunda Mâverdî *hitabın şart ile mukayyed olması* ve *mukayyedin cinsinden olan mutlakın hükmü* şeklinde iki fasla ayırarak incelemiştir:

1.4.2.1. Hitabın Şart İle Mukayyed Olması

Hitabın şart ile mukayyed olması hem İmâm Mâverdî hem de diğer bütün fakihlere göre iki kısma ayrılır:

1. Hitabın vasf ile mukayyed olması, hükmün sübutu için şart olan hitaplar. Bu durumda hükmün varlığı şartın varlığına bağlıdır. Yani şart varsa hükümde vardır şart yoksa hükümde yoktur. Bu durumda olan nasların manası hâs'tır. takyîd'in hükmü geçerlidir. Mesela "وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا: *Eğer hasta olur veya bir yolculuk üzerinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse yahut kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin."*[191] Âyetinde "*sefer"* ve "*hastalık"* teyemmüm'ün helal olmasını şartı kılınmıştır. "فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ: *Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır."*[192]

---

[188] Koca, Ferhat, "Mutlak", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 402.
[189] Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkh),* 316.
[190] Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkh),* 316.
[191] Nisa 4/43, Maide 5/6.
[192] Maide 5/89. Ayetin tamamı şöyle: لا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا اَيْمَانَكُمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek yahut da bir köle azat etmektir. Bunları bulamıyan

âyetinde, *"On fakiri doyurma veya giydirme veya köle azad etmeye gücü olmama oruç tutmanın"* şartı kılınmıştır.

2. Hitabın vasf ile mukayyed olması hükmün sübutu için şart olmayan hitaplar. Şartın olup olmamasının hükme hiçbir etkisi yoktur. Bu durumda olan nasların manası âmm'dır. Mesela "وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا: *Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur."*[193]âyetinde korku, namazları kısaltmanın şartı değildir. Korku olsa da olmasa da seferî olan kişi namazları kısaltabilir "وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ: *İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır."* Kasten av hayvanı öldürme, cezanın vacip olması için şart değildir. İhramlı olan kişi bilerek ya da bilmeyerek av hayvanını öldürmesi arasında fark yoktur. İki durumda da ceza gerekir. "وَرَبَائِبُكُمُ الّٰتِى فِى حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الّٰتِى دَخَلْتُمْ بِهِنَّ: *kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı."*[194] Bu âyette *"üvey kızlarının evde bulunması"* haramlığın şartı değildir evde olsa da olmasa da üvey kızlarla evlenmek haramdır. Bu kısma giren nasların mânâsı âm'dır.[195] Çünkü âlimlerden çoğunluğu bu kaydın ekseriyet kaydı olduğu, yani kadınların kızları genellikle anneleriyle birlikte bulunurlar, yoksa annesiyle birlikte aynı evde kalmasa da yine haramlığın devam edeceği kanaatindedirler[196].

Mâverdî'ye göre; Zahirîler bu ikinci kısmı (hitâb'ın vasf ile mukayyed olması hükmün sübutu için şart değildir) inkâr etmişlerdir. Onlar nerede vasıf ile kayıtlanmış bir hüküm varsa o vasfı hükmün sübutu için şart kılmışlardır. Bir de onlar yorum (المعاني) değil sadece nassın zahirini esas aldıkları için ondaki umûm ve husûs manasına itibar etmemişlerdir. Zahirîlere göre nass, ta'lîl ile ortadan kalkmaz. Eğer ortadan kalkarsa nass illet ile neshedilmiş olur. Eğer takyîd'in hükmü sakıt olursa, nassın hükmü hepten ortadan kalkmış olur. Bu da sonuçta bütün nasların iptaline sebep olur.[197]

Mâverdî, Zahirîlerin bu görüşünü Kur'ân'dan şu âyetlerle reddetmeye çalışmıştır:

üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffâreti işte budur. Yeminlerinizi koruyun (onlara riayet edin). Allah size âyetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz!

193 Nisa 4/101.

194 Nisa 4/23.

195 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 298-299.

196 Cassas, Ebû Bekir Ahmet b. Ali er-Razî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrût, 2003, II, 162; Sâbûnî, M. Ali, *Ravâiu'l-Beyân fî Tefsiri Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*, Beyrût, 2011, I,427; Çolak, Abdullah, *İslam Aile Hukuku,* Malatya 2014, s.85.

197 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 299.

1."وَلا تَقْتُلُوا اَوْلادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلاق : *Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin*"[198] fakirlik korkusu ile çocukları öldürmek helal olmadığı gibi fakirliğin olmaması durumunda da onları öldürmek helal değildir.

2."وَلا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّنً : *Sakın namuslu kalmayı dileyen cariyelerinizi fuhûşa zorlamayın."*[199] Cariyeler namuslu kalmak istediklerinde nasıl fuhûşa zorlamak haramsa, namuslu kalmak istemediklerinde de fuhûşa zorlamak aynı şekilde haramdır.

3. "اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِى كِتَابِ اللهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ: *Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup, bunlardan dördü haram aylarıdır. İşte bu doğru hesaptır. O aylar içinde (Allah'ın koyduğu yasağı çiğneyerek) kendinize zulmetmeyin."*[200] Haram aylarda kendine zulüm etmek haram olduğu gibi bu ayların dışında da kendine zulmetmek haramdır. Nasıl ki bu âyetlerde takyîd'in hükmü düşmesiyle nesih gerçekleşmiyorsa, bunun dışındaki âyetlerde de takyîd'in hükmü sakıt olmasıyla nesih gerçekleşmez. [201]

Takyidin hükmü sakıt olduğu halde nasda bulunmasının birkaç sebebi olabilir. Mâverdî onlardan bazılarını şöyle zikretmiştir:

1. Hakkında hüküm bulunmayan hadiselerin hükmü, hakkında hüküm bulunan hadiselerden istinbat edilsin ve müctehid de bunu, hakkında nass bulunmayan hadiselere uygulasın. Çünkü çoğu hâdiselerle ilgili nass bulunmamaktadır.

2. Takyîd ile başka şeylere dikkat çekilsin. Mesela " وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَاْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ اِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ اِنْ تَاْمَنْهُ بِدِينَارٍ لا يُؤَدِّهِ اِلَيْكَ اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا: *Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez."*[202] Her ne kadar az ile çoğun hükmü bir olsa da, "قِنْطَار *(kintâr)* ile çokluğa "دِينَارٍ (dînâr) ile de azlığa dikkat çekiliyor.

3. Kendisi ile kayıt yapılan vasıf, çoğu zaman (galebe) muhataplarda bulunduğu için zikredilmiştir. Mesela "فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللهِ فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ: *Fakat onların, Allah'ın çizdiği hududu ihlal etmelerinden korkarsanız, o zaman kadının kocasına fidye vermesinde*

---

[198] İsra 17/31.
[199] Nur 24/33.
[200] Tevbe 9/36.
[201] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 301.
[202] Al-i İmrân 3/75.

ikisine de günah yoktur."[203] Kadının kocasına fidye verip boşanmayı talep etmesi korkuya bağlı olmaksızın her durumda caizdir. Fakat çoğu zaman kadının korku (*Allah'ın çizdiği hududu ihlal etmeleri*) dan dolayı fidye verdiği için âyette bu kayıt zikredilmiştir. İşte bütün bu sebeplerden dolayı, takyîdin hükmü sakıt olsa da kendisi nasta yer alıyor.[204]

1.4.2.2. Mukayyedin Cinsinden Olan Mutlakın Hükmü

Mâverdî'ye göre, takyîd mukayyedde şart olursa onun cinsinden olan bir mutlak, itlâk'a mı yoksa kendi cinsinden olan mukayyede mi hamledileceği konusu fakihler arasında ihtilaflı bir konudur.

Şafiî mezhebinde ki zâhir görüşe göre, mutlak'ı itlâk'a üzere bırakmayı gerektirecek bir delil bulunmadığı sürece, mutlak kendi cinsinden olan mukayyede hamledilir. Mesela şu âyet: "وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ: *Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun."*[205] mutlaktır. Yani alış-veriş ve borcun yazılmasına şahitlik eden bu şahitlerin adâlet sahibi olup olmaması konusu mutlaktır. Fakat "وَأَشْهِدُوا ذَوَىْ عَدْلٍ مِنْكُمْ: *İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun."*[206] âyet'i mukayyeddir. Yani boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca, onların güzelce tutulması yahut onlardan güzelce ayrılmasına şahitlik yapan kişilerin adil olması gerekir. Mutlak olan âyet, mukayyed olan âyete hamledilerek iki konuda da şahitlerin âdil olmaları şart kılınmıştır. Hatta İmam Şafiî bu prensibinden dolayı yemin[207] ve zihâr kefaretinde[208] azad edilen kölenin imân ile mukayyed olmamasını, hata ile adam öldürme kefaretinde[209] azad edilen kölenin iman ile mukayyed olmasına hamletmekle kalmamış, imân kaydını bütün kefaretlerde azad edilen kölenin şartı kılmıştır.[210]

Hanefî mezhebinin zâhir görüşüne göre, mutlak'ın kendi cinsinden olan mukayyede hamledilmesini gerektirecek bir delil olmadığı sürece, itlâkı üzere bırakılması gerekir. Bu görüşün neticesi olarak Hanefiler, azat edilecek kölenin müslüman olmasını; sadece hata ile adam öldürme kefaretinde azad edilen köle için şart koşmuşlardır. Geriye kalan hiçbir kefârette müslüman olması kaydını şart koşmamışlardır.[211]

---

[203] Bakara 2/229.
[204] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 301.
[205] Bakara 2/282.
[206] Talak 65/2.
[207] Yemin kefaret için bkz: Maide 5/89
[208] Zihâr kefaret için bkz: Mücâde 58/3
[209] Hata ile adam öldürme kefareti için bkz: Nisa 4/92
[210] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 303-304; Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, X, 461.
[211] Mâverdî, Edebü'l-Kâdî, I, 304.

Bazı Şafiî'lerin "mutlak'ı delile bağladıkları; itlâk'a hamledilmesini gerektirecek bir delil varsa itlâk'a, mukayyede hamledilmesini gerektirecek bir delil varsa mukayyede delil yoksa hakkında nass bulunmayan meseleye dönüşüp başka şerî delil aramaya ve mana'yı istinbât edecek ictihâda geçileceği, sonuçta iki tarafa hamledilme ihtimalinin bulunması nassın hükmünün iptali ile karşı karşıya kalınacağı"[212] görüşünü dile getirmişlerdir. Mâverdî; görüşler içerisinde en kötü görüşün bu olduğunu söylemiştir. Çünkü ictihad'ın ihtimalli naslara yönelmesinin nedeni, nasstan nefiy edilmesi gereken ihtimâllerin nefiy edilmesi, maksadın tesbit edilmesi ve nassın hükmünün sabit olmasıdır.[213]

Mâverdî'ye göre, mutlak konusunda mezhepler içerisinde en doğru olan görüş; "mutlak ve mukayyed'ten hangisinin hükmü daha sert ise ona itibar edilir" görüşüdür. Eğer mutlak'ın hükmü daha sert ise itlâk'a hamledilir. Mukayyede hamledilmesi ancak delil ile mümkün olabilir. Mukayyed'in hükmü daha sertse mutlak mukayyed'e hamledilir. Delil olmadan itlâk'a hamledilemez. Çünkü sertlikte ilzâm (zorunlu tutma) vardır. İlzâm ise ihtimâl ile sakıt olamaz.[214]

Bir hüküm sıfat açısından mutlaksa o zaman mukayyede hamledilir. Asıl açısından mutlak olan bir hüküm mukayyede hamledilemez.

Mesela abdest hakkındaki âyet şöyledir: "يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ: *Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın."*[215] Teyemmüm ile ilgili âyet ise şöyledir: " فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدِيكُمْ مِنْهُ: *Bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve (dirseklere kadar) ellerinizi onunla meshedin"*[216] Abdest ile ilgili âtette "اَيْدِي: *Eller*" lafzı "اِلَى الْمَرَافِقِ: *Dirseklere kadar"* kaydı ile mukayyeddir. Teyemmüm âyetinde ise aynı lâfız mutlak olarak zikredilmiştir. Teyemmüm âyetindeki mutlak (sıfat açısından yani "اِلَى الْمَرَافِقِ: *dirseklere kadar"* sıfatı ile muttasıf olmaması açısından mutlak) lâfız, abdest âyetindeki mukayyed lâfıza hamledilmiştir. Abdest âyetinde "وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ:*başlarınıza mesh edin."* ve "وَاَرْجُلَكُمْ: *ayaklarınızı yıkayın"* lafızları zikredilmiştir ama teyemmüm ayetinde zikredilmemiştir. Teyemmüm âyetinde ayakları yıkama ve başı mest etme kaydı yoktur. (Yani buradaki itlâk, sıfatın (اِلَى الْمَرَافِقِ) olmamasında değil, "*başlarınızı mesh edin"* ve "*ayaklarınızı*

---

[212] Bu görüşte olanlar umûm'um tahsîs edilmesinde konusunda tavakkûf ehli olanlardır.
[213] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 304-305.
[214] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 305.
[215] Maide 5/6.
[216] Maide 5/6.

yıkayın" kayıtlarının hiç olmamasındadır. Aslen mutlaktır.) Bu kayıtlar abdest ayetinde var diye teyemmüm ayetini abdest âyetine haml edip; "Teyemmüm yapan kişinin başını ve ayaklarını mest etmesi gerekir." şeklinde bir hüküm çıkarılamaz.[217]

Mâverdî'ye göre Şafiî fakihlerinden İbn Hayrân (ö.320/907), hem sıfat hem de asıl açısından mutlak olan hükmü mukayyede hamletmiştir.[218]

İbn Hayrân bu görüşünden hareket ederek, zihâr kefaretindeki mutlak köle âzadını, kasıtsız adam öldürme kefaretindeki imân ile mukayyed köle âzadına hamlettiği gibi, hata ile adam öldürme kefaretinde zikredilmeyen (asılda mutlak) fakiri doyurmayı da zihâr kefaretinde zikredilen fakiri doyurmaya hamletmiştir. İkisinde de fakir'i doyurmayı altmış sayısı ile mukayyed kılarak asıl açısından mutlak olan hükmü mukayyede hamletmiştir.[219]

Mâverdî, İbn Hayrân'ın bu görüşünü, "aslı olmadan bir hüküm ortaya koymak"[220] şeklinde değerlendirmiştir.[221]

Mâverdî, mutlak'ın mukayyede hamledilmesi lügavî mi şer'î mi olduğu konusunda iki farklı görüşün olduğunu söylemiştir. Birincisi, dil kuralı gereğidir. Çünkü Arap dilinde mutlak mukayyede hamledilsin diye konulmuştur. İkincisi, manaları istinbat eden şer' olduğu için mutlak'ın mukayyede hamledilmesi şer'îdir. Çünkü hükümler nass veya kıyastan ancak şer' ile istinbât edilebilir.[222]

Mâverdî'ye göre, aynı cinsten bir hüküm iki farklı şartla gelirse, başka yerde bu defa aynı hüküm mutlak olarak yer alırsa, mutlak ıtlakı üzere bırakılır. İki ihtimal de eşit olduğu için herhangi bir mukayyede hamledilemez. İki mukayyedden her biri de kendi kaydına hamledilir.[223]

Mesela, zihâr keffâreti ile ilgili âyet: "فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ:*Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, ard arda iki ay oruç tutmalıdır."*[224]

---

[217] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 305-306.
[218] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 306.
[219] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 306.
[220] اثبات اصل بغير اصل
[221] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 306.
[222] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 306.
[223] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 307.
[224] Mücâdele 58/4.

Temetu' haccı yapanlar ile ilgili ayet: "فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِى الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ: *Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar."*[225]

Yemin kefareti ile ilgili âyet: "فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ:*Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır."*[226]

Birinci ayette zihâr kefaretinde tutulan oruç " مُتَتَابِعَيْنِ: *Ard arda* " kaydı ile mukayyettir. İkinci ayette temetu' haccı yapanların kurban kesme imkânları yoksa tutmaları gereken oruç "ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِى الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ: *üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman"* ile kayıtlanmıştır. Aynı cinsten (oruç) bir hüküm (orucun vâcibliği) iki farklı şartla (ard arda ve ayrı) zikredilmiştir. Her biri kendi şartı ile mukayyettir. Yani zihâr'da oruç ard arda, temetu' haccında ise ayrı ayrı tutulması gerekir. Üçüncü ayette ise aynı cins (oruçten) bir hüküm (orucun vâcibliği) olan yemin keffareti mutlak olarak "صِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ: *Üç gün oruç tutmak"* gelmiştir. Bu mutlak ayet iki mukayyedden her hangi birisine hamledilemez. Çünkü iki ihtimalde eşittir. Sonuç olarak yemin keffâretinde tutulan oruç, ard arda da ayrı ayrıda tutulabilir.[227]

Mâverdî'ye göre; mukayyed bir hüküm kendi benzerinden başka bir mukayyede hamledilmesi konusunda iki mukayyedin sıfatlarına bakılır eğer iki sıfatın bir araya gelmesi mümkün değilse her mukayyed kendi kaydına hamledilir. Birbirlerine hamledilemezler. Zihâr kefaretinde tutulan orucun ard arda, temetu' haccında ise ayrı ayrı tutulmasında olduğu gibi birbirine zıt olan kayıtlar bir araya gelemezler. Eğer mukayyedlerdeki iki farklı sıfatın bir araya gelmeleri mümkünse her birinin diğerine hamledilmesi konusunda iki farklı görüş vardır.

1. "Delil olmadan mutlak mukayyede hamledilemez" görüşünü savunanlar. Onlara göre; her mukayyed ancak kendi kaydına hamledilebilir.

2. "Mutlak mukayyede hamledilebilir" görüşünde olanlar. Bunlara göre; her mukayyed kendi cinsinden diğer mukayyede hamledilir. Bu durumda her iki mukayyedin ikişer sıfatı meydana gelmiş olur. İkinci görüşten hareket ederek şöyle bir sonuca varmak mümkündür: İki farklı mukayyedin cinsinden olan mutlak her ikisine de hamledilir. Mutlak iki mukayyede

---

[225] Bakara 2/196.
[226] Maide 5/89.
[227] Şîrâzî, *El-Luma'*,102.

hamledildiği için sonuçta aynı cinsten olan üç hükmün ikişer kaydı meydana gelmiş olacaktır.[228]

1.5. İsbât ve Nefiy

Mâverdî; isbât ve nefy'in tanımını yapmamıştır. Fıkıh usûlü kitaplarında da böyle bir bölüm yoktur. Mâverdî'inin bu başlık altında işlediği bazı konular ilgili kitaplarda istisnâ bölümünde incelenmiştir.

1.5.1. Kısımları

Mâverdî; bu konuyu *nefiy'den arındırılmış isbât, isbâttan arındırılmış nefiy* ve *isbât ve nefyin birlikte bulunduğu cümleler* şeklinde üç başlık altında incelemiştir.

1.5.1.1. Nefiy'den Arındırılmış İsbât

Mâverdî'ye göre nefiy'den arındırılmış isbât iki kısma ayrılır:

1. Müspet cümlede tahkîk edatının kullanılması. İsbât'ın tahkîk (pekiştirme) edatı ile beraber kullanılması. Müsbet cümlenin içinde tahkîk edatının kullanılması sonucunda müsbet cümlenin ifade ettiği mânanın dışında kalan hükümler nefyedilmiş olur. Bu hüküm, ister bir sorunun cevabı şeklinde olsun isterse doğrudan bir hüküm koyma şeklinde olsun. Örneğin; "انما الأعمال بالنيات: *ameller ancak niyetlere göredir.*"[229] hadisinde kullanılan tahkîk edatı, amellerin niyet ile olmasını gerekli kıldığı gibi niyetsiz yapılan amelleri de geçersiz kılmıştır. Tahkîk edatının kullanılması sonucu meydana gelen nefiy, tahkîk edatının bizzat kendisinden mi yoksa delilinden mi kaynaklandığı konusunda iki farkı görüş ileri sürülmüştür:

1- İsbâttan sonra nefyin vacib olmasını gerektiren şey; lafzın kendisi değil, delilidir. Yani hitabın delili nefyi gerektiriyor. Yukarıdaki hadiste niyetsiz yapılan amellerin geçersiz olmasını gerektiren şey tahkîk edatının kendisi değil, te'kid'in yerine geçmiş olmasından kaynaklanıyor.

---

[228] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 307; İsnevî, Cemâluddin, Ebû Muhammed Abdurrahim b. El-Hasan, *et-Temhîd fî Tahrîci'l-Furu' ale'l- Usûl,* (thk: Muhammed hasan Hîtû), Beyrût, 2013, 344-345.

[229] Buhârî, Bedü'l-Vahy, 1.

2- isbat ve nefyi birlikte gerekli kılan şey lafzın bizzat kendisidir. Mesela yukarıda geçen hadiste innema (انما) edatı, sözlükte; kendisi ile beraber olanı isbât, olmayanı da nefiy etmektedir.[230]

2. Müspet cümlede tahkîk edatının kullanılmaması. İsbât'ın tahkîk edatı olmadan kullanılması. Örneğin; " في سائمة الغنم زكاة: *Sâime hayvanlarda zekât vardır."*[231] ve "في ربع القطع دينار: *Hırsızın eli çeyrek dinar çaldığında kesilir."*[232] hadislerinde olduğu gibi cümlede tahkîk edatı kullanılmamıştır. İsbat'ın dışında kalan hükümlerin nefiy edilmesi konusunda iki farklı durum vardır:

1- Hüküm bir sorunun cevabı olarak gelmesi. Eğer hüküm bir soruya verilen cevap şeklinde olursa, o zaman isbat nefyi gerektirmez. Çünkü; burada amaç soruya cevap vermektir. Mesela yukarıdaki hadis, eğer "sâime hayvanlarda zekât var mıdır?" sorusuna cevap olarak söylenmişse o zaman "sâime olmayan hayvanlara zekât düşmez" sonucu çıkarılamaz. Çünkü amaç soruya cevap vermektir.

2- Hükmün doğrudan konulmuş olması. Eğer hüküm bir soruya cevap şeklinde değil de doğrudan beyan edilmişse cümledeki isbat nefyi gerektirir. Mesela Hz. Peygamber *sâime hayvanlarda zekât vardır.* Ve *hırsızın elini kesme (çalınan malın değerinin) bir dinarın çeyreği miktarında ise olur.* Sözlerini doğrudan söylemişse o zaman sâime olmayan hayvanlar zekâta tabi değil ve çeyrek dinardan az mal çalan kişiye ceza uygulamaz hükmü çıkmış olur. Hz peygamberin özellikle bunu zikretmesi hükmü beyan etme anlamına gelir.[233]

Mâverdî, isbât'ın nefyi gerektirmesi ile ilgili olarak dil kuralı gereği ve şerî delil gereği şeklinde iki farklı görüşün olduğunu söylemiştir.[234]

1.5.1.2. İsbâttan Arındırılmış Nefiy

Mâverdî'ye göre, bu iki kısma ayrılır:

1- Bir soruya cevap olarak gelen nefiy. Bu durum da nefiy, kendisinin dışında kalan hükmü ispat edici olmaz. Mesela: "لا تحرم الرضعة ولا رضعتان: *Bir ve iki emzirme haram kılmaz."*[235] hadisi üçüncü emzirmenin haram kılındığına delalet etmez.

---

[230] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 308-309.
[231] Buhârî, Zekât, 38.
[232] Buhârî, Hudûd, 13.
[233] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 309-310.
[234] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 211.

2- Doğrudan gelen nefiy. Bir hükmü bir sıfatla nefyetmek aksinin ispatını/varlığını gerektirir. Mesela Hz peygamber bir soruya cevap olarak değil doğrudan söylediği "لايقبل الله صلاة بغير طهور: *Allah hiçbir namazı abdestsiz kabul etmez.*"[236]cümlesinden hareketle *"namaz ancak abdestle kabul olur"* hükmüne delâlet eder. Yani bu durumda (namaz) bir sıfat (abdestsizlik) ile nefiy edilmiş (kabul olmaz) aksinin isbâtını (namaz abdestle kabul olur) gerektirir. Şafiî mezhebinin zâhir görüşü budur.[237]

Mâverdî'ye göre, isbât'ın dışındaki hükmün menfiliğini delile bağlayanlar (tavakkûf), bu konuda da nefyin dışındaki hükmün müsbetliğini delile bağlamışlardır.[238]

Mâverdî'ye göre; nefiy edilen hüküm hem caizlik hem de mükemmellik açısından nefiy edilme ihtimaline sahip ise, yani; mutlak ise, caizliğin nefyine hamledilir. Mesela "لايقبل الله صلاة بغير طهور: *Allah hiçbir namazı abdestsiz kabul etmez.*" hadisindeki nefiy, caizliğe mânidir. Eğer kemâlin nefyini gerektiren bir delil varsa o zaman da ona hamledilir. Örneğin; "لاصلاة لجارالمسجد الا في مسجده: *Mescidin komşusu namazını ancak mescidinde kılabilir."* mescidin komşusu, mescidin dışında başka yerlerde namaz kılması caiz olduğuna göre buradaki nefiy kemâl'e hamledilmiştir. Yani; namazın sevabı tam olmaz. Tavakkûf ehli bu konuda da aynı düşünceyi savunuyorlar.[239]

1.5.1.3. İsbât ve Nefyin Birlikte Kullanılması

Mâverdî, bunu *istisnâ, şart* ve *gâye* şeklinde üç kısma ayırmıştır.

1.5.1.3.1. İstisnâ

Mâverdî'ye göre; İstisnânın sübutu için üç şart gereklidir:

1. İstisnâ öyle bir asla (müstesnâ minh) raci olması lazım ki o asıldan istisna yapıldığı zaman istisnadan sonra az da olsa aslından geride bir kısım fertlerin kalması gerekir. Eğer müstesnâ minhin bütün fertleri kalkarsa/dışta kalırsa nesih işlemi gerçekleşmiş ve aslın hükmü sabit, istisnanın hükmü iptal edilmiş olur.

2. İstisnâ, müstesnâ minhin cinsinden (müstesnâ muttâsıl) olması gerekir ki, kendisinden çıkarılsın. Şafiî mezhebine göre, istisna kendi cinsinin dışına yönelirse (müstesnâ

---

[235] Müslim, er-Rada', 5.
[236] Müslim, Salât 2.
[237] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 311.
[238] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 311-312.
[239] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 312.

münkatı') istisna mânâda sahih, lafızda gayri sahih olur. Bir kısım insanlar bu tür istisnâyı hem lafız hem de mânada caiz görürken, bir kısmı da hiç caiz görmemiştir. Şafiî'nin müstesnâ münkatıda; istisnayı manada sahih, lafızda gayri sahih görmesine şöyle bir örnek verilmiştir: Bir adam; "له عليّ ألف درهم الا دينارا: Falan kişiye bir dînâr hariç bin dirhem borçluyum" derse "dînâr" lafzı "derâhim" lafzının cinsinden olmadığı için ondan çıkarılmış olmaz. Fakat dinarın kıymeti derâhim istisna edilmiş olur. Çünkü dînârın kıymeti derâhime münafî değildir. Sonuçta bu işlemde istisna lafızda değil mânâda gerçekleşmiş oldu.

3. İstisnâ işleminden sonra istisnanın hükmü, aslın hükmünün tersi olması lazımdır/gerekir. Yani asıl müsbet ise istisna menfi, istisna menfi ise asıl müsbet olacaktır.[240] Bu husus Mâverdî tarafından şöyle izah edilmiştir: Atıflı cümlelerden sonra gelen istisnanın; cümlelerin tamamına dönebileceği gibi bir kısmına dönmesi de mümkündür. Şafiî mezhebine göre, tahsis edici herhangi bir delili bulunmadıkça cümlelerin tamamına racî olur. Mesela: "اِنَّمَا جَزٰؤُا الَّذِيْنَ يُحَارِبُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَيَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ يُّقَتَّلُوْٓا اَوْ يُصَلَّبُوْٓا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيْهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِّنْ خِلَافٍ اِلَّا الَّذِيْنَ تَابُوْا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَقْدِرُوْا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ : *Allah'a ve Resûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır. Ancak onları ele geçirmenizden önce tövbe edenler bunun dışındadırlar. Artık Allah'ın çok bağışlayıcı, çok merhamet edici olduğunu bilin."*[241] Burada istisnâ, (اِلَّاالَّذِيْنَ تَابُوْا: *Tövbe edenler bunun dışındadırlar*) atıflı cümleler olan: " يُقَتَّلُوْا: *Öldürülmeleri"*, "يُصَلَّبُوْا: *Asılmaları"*, "تُقَطَّعَ اَيْدِيْهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِّنْ خِلَافٍ: *Ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi"* ve " يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ: *o yerden sürülmeleridir"* hepsine racidir. Yani tövbe ettiği zaman bütün bunlardan kurtulacaktır.[242] İşlediği bu suçun had suçu olarak değerlendirilmesinden kurtulacaktır; yoksa adam öldürmüşse kısasla, yol emniyetini ihlal ettiği için de tazir ile cezalandırılabilecektir.

Ebû Hanîfe'ye göre, hepsine racî' olacağı ile ilgili bir delil yoksa en yakın olana döner. Mesela: "وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَّقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَـًٔا وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيْرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَّدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖٓ اِلَّآ اَنْ يَّصَّدَّقُوْا: *Bir mü'minin bir mü'mini öldürmesi olacak şey değildir. Ancak yanlışlıkla olması başka. Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, bir mü'min köleyi azad etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir.*" âyetindeki, "اِلَّااَنْ يَّصَّدَّقُوْا:

---

[240] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 313-314.
[241] Maide 5/33-34.
[242] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 314.

*Bağışlamadıkları sürece"*istisnâsı en yakın olan "وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰى اَهْلِهٖ: *Ailesine diyet ödemesi"*cümlesine dönüyor. Kendisinden önceki "فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ: *Bir mü'min köleyi azad etmesi"* cümlesine racî olamaz. Şafiî'ye göre de istisna keffâret kelimesine dönmez. Dönmemesinin illeti, Ebû Hanîfe'nin illetinden farklıdır. Ebû Hanîfe'ye göre illet; cümlenin istisnâdan uzak olmasıdır. Şafiî'ye göre ise, keffâret hukukullahtan olduğu için maktûlun ailesinin bağışlaması ile düşmez. Diyet ise kul hakkından olduğundan dolayı bağışlanmakla düşer.[243]

Ebû Hanîfe ve Şafiî arasındaki bu usûl tartışması aşağıdaki âyeti anlamada farklılığa neden olmuştur. Âyet şöyle: "وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً اَبَدًا وَاُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ * اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ : *Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir. Ancak tövbe edip bundan sonra ıslah olanlar müstesna. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* Ebû Hanîfe'ye göre, bu âyetteki tövbe, "fısk"a döner. Çünkü en yakın olan odur. Yani ona göre namuslu kadınlara zinâ iftirasında bulunanlar, tövbe etseler dahi şahitlikleri kabul olmayacaktır. Şafiî'ye göre ise; hem "fısk"a hem de "şahitliğin kabul edilmesine" döner. İlletleri farklı olsa da ikisine göre de "seksen celde" cümlesine racî olamaz. Ebû Hanîfe'ye göre racî olmamasının illeti, uzak olması iken, Şafiî göre ise, iftira cezası tövbe ile sakıt olmayan kul hakkından olmasıdır.[244]

1.5.1.3.2. Şart

Mâverdî'ye göre; şart sözlükte, alâmet demektir. Şu âyette olduğu gibi: "فَقَدْ جَاءَ اَشْرَاطُهَا: *Muhakkak onun alametleri gelmiştir."*[245] Terim olarak usulde şart "hükmün varlığı kendi varlığına bağlı olan şey" [246] şeklinde tarif edilmiştir.[247]

Şarta bağlanmış hüküm, şartın varlığıyla varlık, yokluğuyla yokluk kazanır. Mesela: " فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَااسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ: *Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[248] âyetinde olduğu gibi, hacca engel durum ortadan kalkınca kurban gönderimi de ortadan kalkar.[249]

---

[243] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 314-315.
[244] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 315-316.
[245] Muhammed 47/18.
[246] (هو الشيء الذي علق به الحكم)
[247] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 316.
[248] Bakara 2/196.
[249] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 316-317.

Bazen hüküm bir şarta bağlanır, fakat şartın varlığında da yokluğunda hükmün var olduğuna dair bir delil bulunursa hükmün varlığı ve yokluğu şarta bağlanamaz. O zaman delil; şartı, vaz' edildiği hakiki anlamından mecaz anlamına çekmiş olur. Örneğin "وَالّٰٓئِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ وَالّٰٓئِي لَمْ يَحِضْنَ: *Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır."*[250] âyetindeki "ارْتَبْتُمْ: *tereddüt ederseniz"* şartının varlığı veya yokluğu "üç ay iddet bekleme" hükmünü ortadan kaldırmaz. Yani "tereddüt ederseniz" ifâdesi bir kaydi itirazi değil, bu konudaki hükmün ne olacağını merak ediyorsanız gibi bir anlam taşıyor.[251]

Mâverdî'ye göre; şart'ın atıflı cümlelere bağlanması durumunda, tahsis eden bir delil yoksa istisna gibi hepsine döner. Ebû Hanîfe'ye göre en yakındakine döner. Mesela; " لا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِى اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْفَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ: *Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır."*[252] Bu âyette "فَمَنْ لَمْ يَجِدْ: *Kim (bu imkânı) bulamazsa"* şartı geçmiş cümlelerin hepsine döner. Sadece son cümle olan "تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ: *bir köle azat etmektir."* 'ne dönmez.[253] Yani yemin keffâretinde on yoksul doyurma veya giydirme ve köle azad etme imkânı yoksa o zaman üç gün oruç tutulabilir.

1.5.1.3.3. Gâye

Mâverdî, gâyeyi: "Kendisinden önceki hükmün sübûtunu, sonrasının nefyini gerektiren sınır."[254] şeklinde tanımlamıştır.[255]

Mesela: "وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ: *Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için."*[256] âyetinde "الْفَجْرِ: *Şafağın aydınlığı"* gâyedir. Kendisinden önce yeme-içmenin helal, sonrasında ise harâm olmasının sınırıdır.[257]

---

[250] Talâk 65/4.
[251] Yazır, Elmalı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts, VII, 5065.
[252] Maide 5/89.
[253] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 318.
[254] (فهى حد لثبوت الحكم قبلها و انتفائه بعدها)
[255] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 318.
[256] Bakara 2/187.
[257] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 318.

Mâverdî'ye göre; şart ve istisnâ için geçerli olan şartlar gâye için de aynen geçerlidir. Ancak şart ile gâye arasında şöyle bir fark vardır: Şart, kendisinden sonraki hükmün sübûtunu, öncesinin nefyini gerektirirken, gâye; tam tersi olarak kendisinden önceki hükmün sübûtunu, sonrasının ise, nefyini gerektirir.[258]

Mâverdî'ye göre; şart ile gâye beraber kullanılırsa, hükmün müspetliği ikisine bağlanır, menfiliği ise sadece birisine bağlanır. Örneğin Allah şöyle buyurmuş: "وَلا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ: *Temizleninceye kadar hayızlı kadınlara yaklaşmayın."*ifadesi ile hangi zamana kadar yaklaşılmayacağı ortaya konulmuştur ve bu sınırı belirler. Yani gâyedir. Ardından ise: " فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ: *Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşabilirsiniz."* buyurmuştur. Bu da şarttır. Hükmün müsbetliği gâyeden sonra şartın varlığına bağlanmıştır. Yani kadınlarla birlikte olabilme onların hayız halinden temizlenmeleri şartına bağlanmıştır. Cinsel ilişki, ancak hayız süresi bittikten sonra (gâye) gusül etmekle (şart) helal olur. Gâyenin (hayız süresinin bitmesi) veya gâye ve şarttan (gusül) birisinin yokluğuyla helâllik da ortadan kalkar.[259]

Bu şekilde hükmün müsbetliği (cinsel ilişkinin helal olması), şart (gusül) ve gâye (hayız süresinin bitmesi) ye bağlanmıştır. Hükmün menfiliği (cinsel ilişkinin haram olması) ise, şart veya gâye'den birisinin yokluğuna bağlanmıştır. Yani; cinsel ilişkinin helal olması için hem hayız süresinin bitmesi hem de guslün yapılması gerekir. Bu ikisinden birisinin olmaması halinde ilişki helal olmaz.

1.6. Muhkem ve Müteşâbih

Usûlde muhkem ve müteşabihin, özellikle de müteşabih konusunda usul âlimlerinin farklı kanaate varmalarının nedeni şu âyettir: " هُوَ الَّذِى اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَاْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَاْوِيلَهُ اِلَّا اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ: *Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Hâlbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek*

[258] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 317-318.
[259] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 319.

pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak aklıselim sahipleri düşünüp anlar."[260]

1.6.1. Anlamı

Mâverdî'ye göre; ilim ehli "muhkem" ve "müteşâbih"in anlamı ile ilgili ihtilâf etmiş ve sonuçta sekiz farklı görüş ortaya çıkmıştır:

1. Muhkem, nâsih, müteşâbih ise mensûhtur. Bu görüş İbn Abbas (68/687) ve İbn Mes'ûd'un (32/652) görüşüdür.

2. Muhkem; farzlar, va'd ve va'îd, müteşâbih; kıssalar ve mesellerdir.[261]

3. Muhkem; lafızları tekrar edilen, müteşâbih ise; lafızları tekrar edilmeyendir. Bu görüş Abdurrahman b. Zeyd (71/690)'in[262] görüşüdür.

4. Muhkem; âlimlerin tevilini bildiği, manasını anladığı, müteşâbih; manasını anlamanın bir yolunun olmadığı, bilgisinin yalnızca Allah'a mahsus olduğudur. Kıyamet'in ne zaman kopacağı, İsa'nın nüzûlü vb. gibi. Bu görüş, sahabeden Cabir b. Abdullah'ın (78/697) görüşüdür.

5. Muhkem; Allah'ın helal ve haramını beyan ederek muhkem kıldığı, manâsı belirsiz olmayan, müteşâbih; manâsı belirsiz olandır. Bu görüş tâbiîn müfessirlerinden Mücahid'e (103/721) aittir.

6. Muhkem; sadece bir manâ'ya ihtimali olan, müteşâbih ise; birçok manâya hamledilme ihtimali olandır. Bu görüş Medine fakihlerinden Muhammed b. Ca'fer b. Ez-Züber'in (120/739) görüşüdür.

7. Muhkem; kendi nefsiyle kaim olan, başka delile ihtiyacı olmayan, muteşâbih; kendi nefsiyle kaim olmayıp başka bir delile ihtiyacı olandır. Bu görüş de bazı kelamcılara ait bir görüştür.

---

[260] Âl-i İmrân 3/7. Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 319.

[261] Mâverdî, bu görüşü tefsirinde de kimseye nisbet etmeden zikretmiştir. Bkz: Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Beyrût, ts, I, 369.

[262] Abdurrahman b. Zeyd, Hz. Ömer'in kardeşi Zeyd'in oğludur ve sahâbîdir. Emevîler devrinde Mekke valiliğini yapmıştır. Bkz: Sönmez, M. Ali, "Abdurrahmân b. Zeyd", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 177.

8. Muhkem; ictihâd ve akıl ile elde edilen hükümlerdir.[263] Müteşâbih; akıl ve ictihâd ile değil rivayet ile elde edilen hükümlerdir.[264] Namazın vakit ve sayıları, orucun Ramazan ayına tahsis edilip Şaban ayında tahsis edilmemesi gibi.

Mâverdî, son tanımla ilgili olarak, (وهذا محتمل) "Bu tanım da ihtimâl dâhilindedir." tabirini kullanıyor.[265] Süyuti, bu son görüşü, Mâverdî'ye nisbet etmiştir.[266] Bu nedenle bu son tanımın Mâverdî'ye ait olduğu anlaşılıyor.

1.6.2. Muhkem ve Müteşabihin Kaynağı Olan Âyetin Tahlili

Muhkem ve müteşâbih kavramlarının anlamı ile ilgili ihtilaf; ilgili ayeti anlama konusundaki farklılıktan kaynaklandığı için Mâverdî'nin ayetteki kayıtlarla ilgili görüşlerini aktarmayı uygun buluyoruz.

Mâverdî, "هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ: *Muhkem âyetler kitabın anasıdır."* âyeti ile ilgili olarak üç farklı görüşün olduğunu dile getirmiştir:

1- Allah bununla farzları ve cezaları kapsayan âyetleri kastetmiştir. Bu görüş Yahya b. Ya'mer'in (ö. 129/748) görüşüdür.

2- Allah bununla sûre başlarını kastetmiştir. Bu görüş tâbiînden Ebû Fâhte'nin (120/739) görüşüdür.

3- Allah bununla manâsı makûl (ictihâd ve akıl ile elde edilen) olan hükümleri kastetmiştir. Bu son tanım da ihtimal dâhilindedir. Mâverdî, tefsirinde ilk iki görüşü sahiplerine izafe ederek aktardıktan sonra "Üçüncü olarak şu ihtimal de vardır."[267] deyip kimseye nisbet etmeden yukarıdaki görüşü zikretmesinden bu son görüşün kendisine ait bir görüş olduğu sonucuna varmak mümkündür.[268]

Mâverdî, "فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ: *Kalplerinde eğrilik olanlar."* âyetindeki "zeyğ"in anlamı ile ilgili olarak; Biri şekk, diğeri de meyil olmak üzere iki görüşün olduğunu dile getirmiştir.[269]

---

[263] (المحكم: ماكانت معاني احكامه معقولة)
[264] (المتشابه: ماكانت معاني احكامه غير معقولة)
[265] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 320-323.
[266] Süyuti, Celâleddin, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk: şuayb el-Arnavut), Beyrût, 2011, 325.
[267] Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 370.
[268] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 323-325.
[269] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 325.

Mâverdî'ye göre; "فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ: *Müteşâbih âyetlerin peşine düşerler."* ayetinin iki anlam ihtimâli vardır. Birincisi, Yahudilerin ebcet hesabını kullanarak Kur'ân'daki mukattaat harflerden vahyin bitme süresini anlamanın peşine düşmeleridir. İkincisi ise, Yahudilerin Kur'ân tamamlanmadan neshin gerçekleşmesinden onun akıbetini bilmenin peşine düşmeleridir.[270]

Mâverdî; "ابْتِغَاءَالْفِتْنَةِ: *Fitne çıkarmak."* âyeti ile ilgili olarak; şirk, zihin karışıklığı ve açık bozgunculuk biçiminde üç farklı ihtimâl nakletmiştir.[271]

Mâverdî'ye göre; "وَابْتِغَاءَتَأْوِيلِهِ: *Onu tevil etmek."* âyetindeki "tevil"; tefsîr ve beklenilen akıbet şeklinde iki mânâya gelir.[272]

Mâverdî'ye göre; "وَمَايَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ اِلَّا اللّٰهُ: *Onun tevilini ancak Allah bilir."* cümlesi ilgili üç farklı görüş vardır: Birincisi, bütün müteşâbihlerin tevilini ancak Allah bilir. Onların bir kısmının insanlar tarafından bilinmesi mümkündür. İkincisi; müteşâbihâtın tevili kıyamet günü ortaya çıkandır. Üçüncüsü; müteşâbihâtın tevilini bilmek, onun gerçekleştiği vakiti bilmektir.[273]

Mâverdî'ye göre; "وَالرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ: *İlimde yüksek pâyeye erişenler"* âyeti ile ilgili olarak, ilimde derinleşip onunla amel edenler ve ilmi istinbât edenler şeklinde iki anlamı vardır.[274]

Mâverdî'ye göre buradaki "İlimde derinleşenler." istisnâya dâhil olup olmama konusunda iki görüş vardır. İbn Abbas'a (ö. 68/687) nispet edilen bir görüşe göre; ilimde derinleşenler, istisnâ'ya girerler. Yani, müteşâbihât'ın tevilini ancak Allah ve ilimde derinleşenler bilir. İkinci görüşe göre ise, istisnâ'ya girmezler. Yani, müteşâbihât'ın tevilini sadece Allah bilir. İlimde derinleşenler ise derler ki;… Mâverdî, bu ikinci görüşü kimseye nisbet etmeden aktarmıştır. [275]

---

[270] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 325-326.
[271] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 326-327.
[272] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 327.
[273] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 327.
[274] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 327.
[275] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 327-328; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn,* I, 372.

Mâverdî'ye göre, "كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا: *Hepsi Rabbimiz tarafındandır"* âyeti, müteşâbihât'ın ilmi rabbimizin katındadır ve Allah'ın Kur'ân'ı; muhkem ve müteşâbih şeklinde ayırması Rabbimizin katından indirilmiştir şeklinde iki anlamı vardır.[276]

Mâverdî, Allah'ın, kitabının bir kısmını muhkem bir kısmını da müteşâbih kılmasının hikmetini, "İnsanlar habere dayanmadan fikir yürütsünler, fikir yürüten ile yürütmeyenler arasında bir fark oluşsun ve fikir yürütenlerin mükâfatları çok olsun." şeklinde izâh etmiştir.[277]

1.6.3. Kur'ân'ın Muhkem ve Müteşabih Açısından İhtiva Ettiği Hükümler

Mâverdî, müteşabih ve muhkemin temeli sayılan âyeti genişçe izah ettikten sonra, Kur'ân'ın müteşabih ve muhkem açısından ihtiva ettiği hükümleri muhkem hükümler, müteşâbih hükümler, bir durumda muhkem bir durumda da müteşâbih ve bir yönüyle muhkem bir yönüyle de müteşâbih şeklinde dört başlık altında incelemiştir.

1.6.3.1. Muhkem Hükümler

Mâverdî, muhkem hükümleri de mefhûm ve ma'kûl şeklinde iki kısma ayırmış ve mefhûmu; "üzerinde düşünmeye ihtiyacı olmayacak kadar açık olan hükümler"[278] şeklinde tanımlamıştır.[279] Mâverdî, mefhûmu iki kısma ayırmıştır:

1. Manâsı bizzat lafzın kendisinden anlaşılan hükümler. Manâsı bizzat lafzın kendisinden anlaşılan hükümlere şu ayet örnek olarak verilebilir: "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ:*Analarınız, kızlarınız size haram kılındı.*[280] âyetinde olduğu gibi. Kişinin anne ve kızı ile evlenmesinin haram oluşu, bizzat "حُرِّمَتْ: Haram kılındı" lafzından anlaşılıyor.

2. Manâsı hitaptan anlaşılan hükümler. Mânâsı hitaptan anlaşılan hükümlere şu ayet örnek olarak verilebilir: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ: *Ey iman edenler! (aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının."*[281] Bu âyetteki hitab, kumar vb. şeylerin haram kılındığına delalet ediyor.

---

[276] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 328.
[277] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 329.
[278] (المفهوم مالم يحتج الى فكر)
[279] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 330.
[280] Nisa 4/23.
[281] Maide 5/90.

Mâverdî, ma'kûlu; "Üzerinde düşünmeye ihtiyacı olan hükümler."[282] şeklinde tanımını yaptıktan sonra iki kısma ayırarak incelemiştir:

1) Tenbîh yoluyla anlaşılan hükümler. Tenbîh (az bir düşünme ile manası anlaşılan) yoluyla bilinen hükümlere şöyle bir örnek verilebilir: "فَاِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُ: *Eğer ölen kişinin çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuş ise, anasına üçte bir (düşer)."*[283] âyetinde *"anneye üçte bir düşer"* tenbîh'i ile geriye kalan kısmının babaya kalacağı anlaşılıyor.

2) istidlâl yoluyla anlaşılan hükümler. Mesela; hamilelik süresinin en azını altı ay ile takdir etmeyle ilgili hükmünün tespiti gibi. Örneğin; "وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا: *Çocuğun (anne karnında) taşınması ve sütten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır"* buyruluyor. Başka bir âyet ise şöyledir: "وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ: *Emzirmeyi tamamlatmak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."* Birinci âyette; çocuğun taşınması (hamilelik) ve sütten kesilme süresi toplam otuz ay olarak zikredilmiştir. İkinci âyette bu otuz aydan yirmi dört ay emzirme süresi olarak geçmektedir. Geriye kalan altı ay da hamileliğin en az süresi olarak takdir edilmiştir.[284]

1.6.3.2. Müteşâbih Hükümler

Mâverdî'ye göre; müteşâbih hükümler iki kısma ayrılır:

1. İşaret ile istidlâl yapılma ihtimali olan hükümler. Mesela " وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ: *Eğer bir erkek veya kadının, ana babası ve çocukları bulunmadığı halde (kelâle şeklinde) malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, her birine altıda bir düşer"* âyeti indikten sonra Hz. Ömer, Rasulullah'a kelâle'nin hükmünü sormuş, o da: "ألا تكفيك آية الصيف *Nisa Suresi'nin son ayeti sana yetmiyor mu?*"**285** diyerek sadece işarette bulunmuş ve başka herhangi bir izâhât yapmamıştır.[286]

2. İçerisinde işaret bulunmayan hükümler. Mesela Kur'ân'da bulunan "**الم**",[287] "كهيعص",[288] "**حم**"[289] müfred harfler müteşâbih kısmına giriyor. Buna göre müteşâbihin birinci kısmında kast edilen mânâ hafî, ikicisinde ise mübhemdir.[290]

---

[282] (ما احتاج الى فكر المعقول)
[283] Nisa 5/11
[284] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 330.
[285] Müslim, Faraiz, 9.
[286] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 331.
[287] Bakara 2/1.

1.6.3.3. Bir Durumda Muhkem Diğer Durumda Müteşâbih Olan Hükümler

Mâverdî, Bir durumda muhkem diğer durumda müteşâbih olan hükümleri, tahsîs edilen umûm ve tefsîr edilen mücmel şeklinde iki kısma ayırmıştır. Mücmel ve umûm, beyân edilmeden önce müteşâbihtir, beyân edildikten sonra ise muhkeme dönüşüyor.[291]

1.6.3.4. Bir Yönüyle Muhkem Diğer Bir Yönüyle Müteşâbih Olan Hükümler

Mâverdî, bir yönüyle muhkem diğer bir yönüyle müteşâbih olan hükümleri iki kısma ayırmıştır:

1. Mûcib (sebep) müteşâbih, vâcib (müsebbeb)'in muhkem olması. Mesela: " وَلا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ: *Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın!"*[292] Bu ayette "sebep" olan "*el-hakk*" müteşâbihtir. Yani cana kıymanın haklı gerekçesinin ne olduğu belli değildir. müsebbeb ise *"Cana kıymanın helal oluşu"* dur ve bu da muhkemdir.[293] Mâverdî'ye göre "muhkem; ictihâd ve akıl ile elde edilen hükümler, muteşâbih ise; akıl ve ictihâd ile değil rivayet ile elde edilen hükümler" olduğunu göz önünde bulundurursak ayetteki "اِلَّا بِالْحَقِّ: *Ancak hak ile helal olur*" kaydından maksadın ne olduğu yani, hangi durumlarda cana kıyılabileceği ancak nakil yoluyla öğrenmemiz mümkün olabilir.

2. Mûcib (sebep) Muhkem, vâcib (müsebbeb)'in müteşâbih olması. Örneğin; " وَاٰتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ: *Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin."*[294] Bu âyette mûcib; *"Meyvelerin devşirilip toplanması."* dır ve muhkemdir. Vâcib ise *"Verilen hak"* tır ve müteşâbihtir.[295]

Bir önceki madde için yaptığımız değerlendirme bu madde için de geçerlidir. Yani; " يَوْمَ حَصَادِهِ: *Meyvelerin devşirilip toplandığı gün*" cümlesi muhkemdir, hasad gününün hangi gün olduğunu biliyoruz. "وَاٰتُوا حَقَّهُ: *Hakkını verin*" cümlesi müteşabihtir. Bu cümleden ne anlamamız gerektiği yani, hangi meyvelerden ne kadar zekât verileceği ile ilgili bilgi ancak nakil yoluyla elde edebiliriz.

---

[288] Meryem 19/1.
[289] Şura 42/1.
[290] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 331-332.
[291] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 332.
[292] En'am 6/151; İsrâ 17/33.
[293] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 332.
[294] En'am 6/141.
[295] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 332-333.

1.7. Nâsih ve Mensûh

Bu kısımda nesih ile ilgili genel bazı bilgiler verip ardından da Mâverdî'nin nesih ile ilgili görüşlerini aktarmaya çalışacağız.

Sahâbe ve tâbiîn dönemindeki örnek ve kullanımlardan o sıralarda neshin fıkıh usûlündeki teknik anlamını aşan bir kavramsal çerçeveye sahip olduğu, âmmın tahsîsi, mutlakın takyîdi, mücmel ve mübhemin beyânı gibi durumların da bu kapsamda düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan eserler içinde neshi usûldeki anlamına çekmeye çalışan ilk ifadelerin Şâfiî'ye ait olduğu görülür.[296]

Klasik literatürde İslâm âlimlerinin neshin aklen câiz ve şer'an vâki olduğu hususunda fikir birliği ettiği, sadece Ebû Müslim el-İsfahânî'nin (ö. 322/934) neshi aklen câiz görmekle birlikte Kur'an'da neshin bulunmadığını ileri sürdüğü belirtilir. Neshin aklen cevazı yanında şer'an vukuu hakkında birçok delile yer verildiği gibi teorik olarak neshe karşı ileri sürülebilecek gerekçeler de geniş biçimde tartışılır. Esasen İslâm dininin önceki ilâhî bildirimleri kısmen veya tamamen neshettiği genel kabul gören bir husus olmakla birlikte İslâm ahkâmının kendi içinde de nesih bulunduğuna dair ileri sürülen delillerin zaman zaman farklı biçimlerde yorumlandığı görülmektedir. Hangi tür hükümlerin neshe konu olabileceği tartışmaları sırasında Mu'tezile âlimleriyle diğer İslâm âlimleri arasında hüsün kubuh meselesiyle irtibatlı teorik bazı görüş ayrılıkları gündeme gelmekle birlikte imân ve ahlâk esaslarına ilişkin hükümlerle amelî de olsa küllî nitelikteki şer'î hükümlerin neshe konu olmayacağı genel kabul gören bir husustur.[297]

1.7.1. Tanımı

Mâverdî, neshi; "Akıl ile değil şer' ile hükmü sabit olan bir nass'ı kaldırmaktır."[298] şeklinde tanımlamıştır. Mâverdî'ye göre akıl ile hükmü sabit olan nass, nesh edilemez. Çünkü aklın gereklilikleri ne şer' ne de akıl ile neshi caiz değildir.[299]

1.7.2. İmkânı

Mâverdî'ye göre; şer'î hükümlerde neshin gerçekleşmesi, aklen de şer'an de imkânsız değildir. Çünkü şer'î hükümlerde maslahat muteberdir. Maslahatlar zamanın değişmesiyle

---

[296] Koca, Ferhat, "Nesih" *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 582.
[297] Koca, "Nesih", XXXII, 582.
[298] رفع ما ثبت حكمه في الشرع دون العقل
[299] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 333.

değişirler. Mensûh bir hüküm, ilk önce maslahat olup daha sonra maslahattan çıkmış olabileceği gibi, nâsih de daha sonra maslahat haline gelmiş olabilir. Her ne kadar birbirlerine zıt olsalar da her biri kendi zamanın da maslahat ve güzeldir.[300]

Mâverdî, neshi, bedâ'ya benzetenlere karşı şöyle bir izâhât yapmıştır: Bazılarının zannettiği gibi nesih; bedâ'[301] değildir ki, kötü olsun. İkisi arasında fark vardır. Bedâ', önceki emir ve nehiy hakkında fikir değiştirmektir. Nesih ise; bir şeyi bir vakitte emir diğer vakitte ise yasaklamaktır.[302]

1.7.3. Alanı

Mâverdî'ye göre nesih; emir ve nehyi kapsayan hükümlerde gerçekleşir. Haberde nesih gerçekleşmez. Haber de sıdk ve kizb olduğu için onda neshin gerçekleşmesi durumunda, nâsih veya mensûhtan birisine yalan ihtimâli girer. Fakat bir hükmü nesh etmek o hükmün zamanın geçtiğini kesin olarak bilmek demektir.[303]

1.7.4. Kısımları

Mâverdî, Kur'ân ve sünnetteki nâsih mensûh konusunu; mensûh, nasih, neshin hükümleri, neshin halleri, neshin zamanı, neshin delilleri ve nesih ile tahsîs arasındaki fark olmak üzere toplam yedi başlık altında işlemiştir.

1.7.4.1. Mensûh

Mâverdî'ye göre nesih, ancak emir ve nehiyde gerçekleşebilir. Bu da üç kısma ayrılır:

1. Emir ve nehy'in mutlak olması. Mâverdî'ye göre; haber lafzıyla gelen emirlerde nesih gerçekleşebilir. Gerçekleşemez diyenleri şöyle eleştirmiştir: Bazı arkadaşlarımız ihbarî cümlelerde neshin gerçekleşmemesinden hareketle haber lafzıyla vuku bulan emirlerde de nesih gerçekleşemeyeceği sonucuna varmışlardır. Bu iki yönden yanlış bir anlayıştır. Birincisi, haberler i'lam(bildirme)'a, emirler ise ilzâm(zorunlu tutma)'a mahsustur. İkincisi, haberler maziye, emirler ise istikbâl'e mahsustur. Haber lafzıyla gelen emirlere, zikredilen iki

---

[300] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 334-335; İltaş, Davut, *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler*, Ankara, 2016, 44.

[301] Bedâ'; bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin görüş değiştirmesi anlamına gelmektedir. Bkz: Cürcânî, *Mü'cemu't-Ta'rîfât*, 39.

[302] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 336.

[303] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 333.

sebepten dolayı haber değil, emrin hükmü uygulandığı gibi, aynı şekilde nesih de uygulanabilir.[304]

2. Emir cümlesinde ebediliği bildiren bir lafzın bulunması. Mâverdî'ye göre emir cümlesinde ebediliği bildiren bir lafzın bulunması durumunda neshin caiz olup olmayacağı konusunda Şâfiî mezhebinde iki farklı görüş vardır:

1- Müebbed emir cümlelerinde nesih gerçekleşemez. Çünkü te'bid, nesih ihtimaline manidir.

2- Nesih caizdir. Çünkü müebbed emir, mutlak gibidir. Nasıl ki mutlakın ebediliği istisna ile kırılabiliyorsa aynı şekilde müebbed emir de nesih ile ebediliği kırılabilir. Mesela; " وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا: *Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir."* [305] âyetinde mutlakın ebediliği istisna ile kırılmıştır.[306]

3. Emrin bir müddet ile mukayyed olması. Mâverdî'ye göre; emrin bir müddet ile mukayyed olması müddetin sona ermesi ile emir de sona erer. Bu durumda nesih işlemi uygulanmadan nesih gerçekleşmiş olur. Eğer müddet bitmeden nesih düşünülürse, emrin; te'bid ile mukayyed olmasında olduğu gibi iki farklı görüş vardır.[307]

1.7.4.2. Nâsih

Mâverdî'ye göre nâsih, mensûhun dengi olması gerekir. Kitabın kitapla sünnetin sünnet ile neshi gibi.

Neshe delil gösterilen âyet şöyledir: "مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا: *Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz."*[308]

Mâverdî'ye göre, "نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ: *Âyeti nesh etmek*", İbn Abbas'a nisbet edilen "değiştirmek" ve Süddi'ye (127/745) nisbet edilen "tutmak" şeklinde iki farklı anlamı vardır.

---

[304] Mâverdî, Edebü'l-*Kâdî*, I, 338.
[305] Nur 24/3-4.
[306] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 338-339.
[307] Mâverdî, Edebü'l-Kâdî, I, 339.
[308] Bakara 2/106.

"اَوْ نُنْسِهَا" cümlesinin, İbn Abbas'a (66/687) nisbet edilen "terk ettirmek" ve "ertelemek"[309] şeklinde iki anlamı vardır. Ertelemeyle ilgili olarak, "neshini erteleyeceğiz" veya "nüzûlünü erteleyeceğiz" şeklinde iki anlamı vardır. "نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا اَوْ مِثْلِهَا" kelimesinin, İbn Abbas'a izafe edilen "ya hükmünü hafifletme yâ da sevabını çoğaltarak fayda açısından daha hayırlı olan" ve Ebû Ubeyde'ye (209/824) nisbet edilen "öne alma ve erteleme açısından daha hayırlı olan" şeklinde iki anlamı vardır.[310]

1.7.4.2.1. Sünnetin Kur'an'ı Neshi

Mâverdî'ye göre, "Sünnet'in Kur'ân'ı nesh edememesi." İmam Şafiî ve Şafiî âlimlerin ittifak ettikleri bir konudur. Fakat "aklen mi nesih edemiyor yoksa şeran mı" konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı, "Sünnet'in Kur'ân'ı nesih edememesi aklın gereğidir." demiştir. Onlara göre, aklen memur âmirine itiraz edemez. Diğer bir kısım ise, "Aklen değil, şeran edemez" görüşünü savunmuşlardır. Aklen memura yetki vermek âmirin ortaklığını engellemez.[311] Dolayısıyla sünnetin Kur'an'ı neshetmesi aklen değil şeran mümteni'dir.

Ebû Hanîfe'ye göre; müstefîz sünnet[312] Kur'ân'ı nesh edebilir. Örneğin; " لاوصية لوارث: *Varise vasiyet yoktur."* hadisi, vasiyet ayetini[313] nesih etmiştir.[314]

Şafiîlerin sünnetin Kur'ân'ı nesh edemeyeceği görüşüne; " وَاِذَا بَدَّلْنَا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا اِنَّمَا اَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لايَعْلَمُونَ: *Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygamber'e, "Sen ancak uyduruyorsun" derler. Hayır, onların çoğu bilmezler."*[315] " قُلْ مَا يَكُونُ لِى اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَائِ نَفْسِى اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَىَّ: *De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam."*[316] âyetleri ve " كلامي لا ينسخ كلام الله وكلام الله ينسخ كلامي، وكلام الله ينسخ بعضه بعضا: *Benim kelamım Allah'ın kelamını nesh edemez. Fakat Allah'ın kelamı benim kelamımı nesh ettiği gibi, bazısı bazısını da nesh eder."*[317] hadisini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Mâverdî'ye göre; Hanefilerin; sünnetin Kur'ân'ı nesh edebileceği görüşüne delil

---

[309] Mâverdî, bu görüşü kimseye nispet etmemiştir.
[310] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 340-342.
[311] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 343-344.
[312] Müstefîz, fıkıhçıların ıstılahıdır. Hadisçilerin ıstılahında bunun adı: Meşhûr'dır. Müstefîz: " en az üç isnadla rivayet edilen, fakat tevâtür derecesine erişmeyen hadis" şeklinde tanımlanmıştır. Bkz: Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü,* Ankara, 2012, 24.
[313] Vasiyet âyeti için bkz: Bakara 2/180.
[314] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 344.
[315] Nahl 16/101.
[316] Yûnus 10/15.
[317] Müslim, Hayz, 55; Darekutni, Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Darekutni*, Beyrût, 2004, V, 255.

olarak ileri sürdükleri "*Varise vasiyet yoktur*" hadisi ayeti nesh etmemiştir. Vasiyet âyetini nesh eden miras âyetidir. Sünnet ise beyân için varid olmuştur.[318]

1.7.4.2.2. Kur'an'ın Sünneti Neshi

İmam Şafiî'nin hem kadîm hem de cedîd görüşüne göre; sünnet Kur'ân'ı nesh edemeyeceği gibi Kur'ân'da sünneti nesh edemez.[319]

Ebû'l- Abbas b. Süreyc'e (306/918) göre, Kur'ân sünneti nesh edebilir. Çünkü Kur'ân sünnetten daha güçlüdür. Buna delil olarak da aşağıdaki örneği delil göstermiştir. Hudeybiye barış antlaşması maddelerinden biri de Müslümanlara sığınan Mekkelilerin geri iade edilmesidir. Ümmü Gülsüm adında bir kadın Müslüman olup Hz. Peygambere sığınmış, ilgili madde gereği geri iadesini talep eden kardeşlerine teslim edilmesi gerekirken inen şu âyet: يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِهِنَّ فَاِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلا" تَرْجِعُوهُنَّ اِلَى الْكُفَّارِ: *Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin*"[320] mevcut maddeyi (sünneti) nesh ederek kadının geri iade edilmesini yasaklamıştır. Mâverdî de bu örneği Kur'ân'ın sünneti nesh edebileceğine delil olarak ileri sürmüştür.[321] Mâverdî, Şafiî olmasına rağmen Kur'ân'ın sünneti neshi konusunda İmam Şafiî'ye muhalefet etmiştir.

İlk dönem Şâfiî fukahâsı, Kur'ân'nın sünneti nesh etmesini aklen caiz görmekle beraber, şeran caiz olup olmadığı konusunda üç farklı görüş ileri sürmüştür:

1- Kur'ân'ın sünneti nesh etmesi aslında Kur'an'ın Kur'an'ı nesh etmesi demektir. Bu görüş sahipleri görüşlerini şöyle savunmuşlardır: Hiçbir sünnet yoktur ki, Kur'ân'da aslı olmasın. Sünnet'in görevi Kur'ân'ın mücmelini beyan etmektir. Dolayısıyla Kur'ân, sünneti nesh ettiğinde aslı Kur'ân'da olan bir şeyi nesh etmiş olur. Sonuçta bu işlem, Kitab'ın Kitabı nesh etmesi anlamına gelir.

2- Kur'ân'ın sünneti nesh etmesi aslında sünnetin sünneti nesh etmesi demektir. Bu görüş sahipleri görüşlerini şöyle izâh etmeye çalışmışlardır: Allah ümmetinden gizlediği bazı bilgileri peygamberine bildirir. Peygamberin sünnetini nesh etmek istediği zaman bunu

---

[318] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 345.
[319] Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs, *"er-Risâle"*, (thk: Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut, ts, 107; Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 346.
[320] Mümtehîne 60/10.
[321] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 346-347.

açıklayıncaya kadar peygamberine bildirir. Sonra da Kur'ân, sünnetin nesh ettiği hükmü pekiştirmek için gelir. Bu durumda sünnet sünneti neshetmiş olur.

3- Kur'ân'ın sünneti nesh etmesi aslında sünnetin hem Kur'an hem de sünnet ile neshi demektir. Bu görüş sahipleri de görüşlerini şöyle izah etmeye çalışmışlardır: Kur'ân'ın sünneti nesh etmesi demek; Allah'ın, Rasûlü'ne neshi emir etmesi demektir. Bu durumda Allah âmir, peygamber ise nâsih olmuş olur. Yani peygamber neshi Allah'ın emri ile gerçekleştirir. Sonuçta sünnet; hem Kur'ân hem de sünnet ile nesh edilmiş olur.[322]

1.7.4.3. Neshin Hükümleri

Mâverdî; Neshin hükümlerini beş kısma ayırmıştır.

1. Hükmü ve tilâveti bakî nâsih delil ile hükmü nesh edilen ve tilâveti bakî kalan hükümler.[323] Örneğin; "وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ: *İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler*"[324] âyetindeki bir yıl bekleme süresi; وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ" مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا: *İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklesinler"*[325] âyetinde ki dört ay on gün sayısı ile nesh edilmiştir. "كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًا اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ: *Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı.*"[326]âyetinde farz kılınan vasiyet; "يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِى اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ: *Allah, size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder."*[327] cümlesi ile başlayan ve varislerin paylarını belirleyen âyet ile nesh edilmiştir. Bu iki örnekte de nâsih olan ayetlerin hem hükmü hem de tilaveti bakidir.

2. Hükmü bakî nâsih delil ile hükmü ve tilâveti neshedilen hükümler.[328] Mesela; her ayın ortasından tutulan üç gün orucu (ايام البيض), Ramazan ayı orucu[329] ile nesh edilmiştir. Namazlarda Beytü'l-makdis'e dönme Kâbe'ye dönmeyle[330] nesh edilmiştir.[331]

---

[322] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 347-348.
[323] (ما نسخ حكمه و بقيت تلاوته والناسخ باقي الحكم والتلاوة)
[324] Bakara 2/240.
[325] Bakara 2/234.
[326] Bakara 2/180.
[327] Nisa 4/11.
[328] (ما نسخ حكمه وتلاوته والنسخ باقي الحكم)

3. Tilâveti mensûh hükmü bakî nâsih delil ile hükmü nesh edilip tilâveti bakî kalan hükümler.[332] Mesela zina cezası ile ilgili olan şu ayet; وَالّٰتِى يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَاِنْ" شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِى الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلًا: *Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin."*[333]şununla nesh edilmiştir: "الشيخ والشيخة اذا زنيا فارجمهما البتة نكالا من الله: *Yaşlı erkek ve kadın zina yaparlarsa Allah'tan bir ceza olarak ikisini recm ediniz."* Hz. Ömer, biz bunu Rasûlullah zamanında okuyorduk eğer Ömer mushafa ilavede bulundu denilmeseydi ben onu mushafa koyardım. Sonuç olarak, mensûhun hükmü kalkmış tilâveti baki kalmış, nâsihın ise tilâveti kalkmış fakat hükmü baki kalmıştır.

4. Tilâveti mensûh hükmü bakî nâsih delil ile hükmü de tilâveti de nesh edilen hükümler.[334] Örneğin Hz. Aişe'den rivayet edilen şu hadiste; " كان فيما انزل من القران عشر رضعات معلومات فنسخهن بخمس رضعات معلومات فتوفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وهن مما يقرء في القران: *Bilinen on emzirmeyle evlenmenin olacağı (konusundaki ayet), Kur'ân kapsamında inzal olunanlar arasındaydı. Sonra bu, bilinen beş emzirme ile (evlenmenin haram olacağını bildiren) âyetle neshedildi. Onlar Kur'ân içinde okunmaktayken Rasûlullah (sav) vefat etti."*[335] tilavette olmadığı halde onunla emel edilmiştir. On defa emzirmenin hükmü de tilâveti de kalkmış, nasih olan beş defa emzirme ise tilaveti kalkmış fakat hükmü devam etmektedir.

5. Bilinmeyen nâsih delil ile hükmü de tilâveti de nesh edilen hükümler.[336] Örneğin Kur'ân'dan olduğu rivayet edilen şu ibare; لو أن لابن آدم واديا من ذهب لايبتغى اليه ثانيا ولوكان له ثان لايبتغي اليه ثالثا ولا يملأ" جوف ابن آدم الاالتراب و يتوب الله على من تاب: *İnsanoğlunun bir vadi dolusu malı olsa ikincisini ister. İki vadi olsa üçüncüsünü ister. Onun karnını ancak toprak doldurur. Sonra Allah'a tövbe edenin tövbesini kabul eder.*" eğer gerçektende Kur'ân'dan bir âyet idiyse, şu an böyle bir ibarenin Kur'ân'da bulunmaması hükmen ve tilâveten mensûh olduğu anlaşılmış olur ve bunu nesh eden nâsih de bilinmiyor. Enes b. Malik'in (93/711) Kur'ân'dan bir âyet olarak okuduklarını söylediği şu rivayet;" بلغوا اخواننا اننا قد لقينا ربنا فرضي عنا وارضانا: *Kardeşlerimize; rabbimize kavuştuğumuzu onun bizden bizim de ondan razı olduğumuzu*

---

[329] Bakara 2/185.
[330] Bakara 2/143.
[331] İlgili ayetlerin tefsiri için bkz: : Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I,197-198.
[332](ما نسخ حكمه وبقيت تلاوته ونسخت تلاوة الناسخ وبقي حكمه)
[333] Nisa 4/15.
[334] (ما نسخ حكمه و تلاوته، ونسخت تلاوة الناسخ وبقي حكمه)
[335] Müslim, radâ' 6.
[336] (ما نسخ حكمه وتلاوته ولايعلم الذي نسخه)

bildirin." hem hükmü hem de tilâveti mensûh ve nâsihi de bilinmeyen kısma örnek olarak verilebilir. Son olarak bu kısma şöyle bir rivayet örnek gösterilmiştir: Bir adam geceleyin bir sure okumak için kalkar ve onu bir türlü okuyamaz. İkinci gece tekrar kalkar ve yine okuyamaz. Durumu Allah Rasûlü'ne bildirir ve Rasûlullah şöyle cevap verir: "رفعت البارحة: *Dün kaldırıldı*"[337] Mâverdî, bu son kısmı, ıstılâhî anlamda bir nesh değil, bir şeyin manasının kalkması şeklinde değerlendirmiştir.[338]

1.7.4.4. Neshin Halleri

Mâverdî; neshin hallerini beş kısma ayırmıştır:

1- Hafifleştirme ve ağırlaştırmada kendi misli ile nesh edilen hükümler. Örneğin; Beytü'l-makdis'e dönmenin Kâbe'ye dönme ile nesih edilmesi gibi.

2- Daha ağırı ile neshedilen hükümler. Mesela, Eyyamu'l-bîd (her ayın ortası) orucunun Ramazan ayı orucu ile neshi ve zina yapan kişiye verilen hapis cezasının recm ile neshi gibi.

3- Daha hafifi ile nesh edilen hükümler. Mesela, kocası ölen kadının bir yıl iddet beklemesinin dört ay on gün beklemeyle neshi ve savaşta on düşmana karşı bir Müslüman'ın[339] iki düşmana karşı bir Müslümanın savaşması[340] ile nesh edilmesi gibi.

4- Bedelsiz nesh edilen hükümler. Örneğin; "قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَلِيلًا: *Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl.*" [341] âyeti, "وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهٖ نَافِلَةً لَكَ: *Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl.*"[342] âyeti, ile nesh edilmiştir. Burada nesh edilen hükmün yerine yeni bir hüküm geçmemiştir.

5- İki şey arasındaki muhayyerlikten bir tanesinin düşürülmesi diğerinin zorunlu kılınmasıyla oluşan hükümler. Mesela; "وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيْقُوْنَهٗ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِيْنٍ: *Oruç tutmaya gücü olduğu halde tutmayanlar bir yoksul doyumu fidye verir."*[343] Ayetinde kişinin Ramazan orucunu tutması ile tutmayıp her gün için bir fidye vermesi arasında muhayyer bırakılmış ve

---

[337] Süyûtî, *el-İtkân,* 472.
[338] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 348-353.
[339] "اِنْ يَّكُنْ مِّنْكُمْ عِشْرُوْنَ صَابِرُوْنَ يَغْلِبُوْا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَّكُنْ مِّنْكُمْ مِّائَةٌ يَّغْلِبُوْٓا اَلْفًا مِّنَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا:Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler." Enfal 8/65.
[340] اَلْئٰنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فِيْكُمْ ضَعْفًا فَاِنْ يَّكُنْ مِّنْكُمْ مِّائَةٌ صَابِرَةٌ يَّغْلِبُوْا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَّكُنْ مِّنْكُمْ اَلْفٌ يَّغْلِبُوْٓا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصّٰبِرِيْنَ:Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah, sabredenlerle beraberdir." Enfal 8/66.
[341] Müzemmil 73/2.
[342] İsrâ 17/79.
[343] Bakara 2/184. Yukarıdaki âyeti, Mâverdî'nin mensuh olarak kabul etmesine göre meallendirdik.

daha sonra nazil olan "فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ: *Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun."*[344] âyeti ile nesh edilerek muhayyerlik seçeneklerinden biri olan fidye, ortadan kaldırılmış ve diğer seçenek olan oruç zorunlu kılınmıştır.[345]

1.7.4.5. Neshin Zamanı

Mâverdî neshin zamanı konusunu, neshin caiz olduğu zaman, neshin caiz olmadığı zaman ve neshin caiz olmasının ihtilaflı olduğu zaman şekline üç kısma ayırmıştır:

1- Neshin caiz olduğu zaman. Bir hükme iman ettikten ve onun ile amel edildikten sonra nesh edilmesi caizdir. İsterse namazlarda Beytü'l-makdis'e dönüldüğü gibi nesh edilen hüküm ile bütün insanlar amel etsin, isterse Hz. Peygamber (s.a.v) ile baş başa konuşmak isteyenlerin konuşmadan önce sadaka vermekte[346] olduğu gibi bazı insanlar amel etsin fark etmez. Her iki durumda da nesih caizdir.

2- Neshin caiz olmadığı zaman. Bir hükme inanmadan ve onu bilmeden önce onda nesh gerçekleşmez. Çünkü neshin şartlarından biri hüküm yerleştikten sonra gerçekleşmesidir.[347]

Bazıları *Hz. Peygamber'e miraç gecesinde namaz ilk önce elli vakit olarak farz kılınması sonra da beş vakite düşürülünceye kadar Hz. Peygamber'in Rabbine müracaat ederek talepte bulunması."*[348] rivâyetini delil göstererek "Bir hüküm bilinmeden önce nesh edilmesi caizdir." görüşünü ileri sürmüştür. Mâverdî bu görüş sahiplerini şöyle cevap vermiştir: Eğer bu rivayet doğruysa bu durum namazı kararlaştırmaktır. Nesh etmek değildir. Çünkü farz, emrin gerçekleşmesiyle kararlaştırılır. Bu konuda da Allah'ın emri, namazın beş vakitte karar kılmasıyla gerçekleşmiştir.[349]

3- Neshin caiz olmasının ihtilaflı olduğu zaman. Bir hükme iman ettikten sonra ve onunla amel etmeden önce onda neshin gerçekleşip gerçekleşmemesi hususunda üç farklı görüş vardır:

---

[344] Bakara 2/185.
[345] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 353-355.
[346] "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ: Ey iman edenler! Peygamber ile baş başa konuşacağınız zaman, baş başa konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." Mücadele 58/13.
[347] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 355-356.
[348] Buhârî Salât,76.
[349] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 356-357.

1) İmandan sonra amelden önce nesih caiz değildir. Çünkü neshin şartlarından biri de hüküm yerleştikten sonra gerçekleşmesidir. Bu durumda ise hükümden sonra iman vardır fakat amel olmadığı için neshin şartı gerçekleşmiş sayılamaz.

2) İmandan sonra amelden önce nesih caizdir. Amelden sonra caiz olduğu gibi bu durumda da caizdir. İman kalbin ameli olduğu için imandan sonra neshin olması amelden sonra olması gibidir. Bu konuda Allah'ın murâdı, kullarını iman yönünden denemektir amel yönünden değil. Örneğin; Allah, Hz. İbrahim'e çocuğunu kurban etmeyi emrettikten sonra; " قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا إِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ: *Ey İbrahim! gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız."*[350] diyerek onu çocuğunu kurban etmekten nehiy etmiştir. Allah İbrahim'i, imanından sonra amelinden önce nehy ederek itaatini sınamıştır.

3) Neshin caiz olması için imandan sonra amel olmasa da amelin yapılabileceği bir zamanın geçmesi gerekir. Çünkü neshin yetkisi, teklif müddetinin takdiri ile mümkün olur. Bu da ancak zamanın geçmesiyle gerçekleşebilir.[351]

Mâverdî'ye göre, nesih gerçekleştiği zaman hazır olanlardan haberi olanlara hemen farz olur. Hazır olmayanlara farz olması ile ilgili iki görüş vardır:

a. Hazır olmayanların nesh edilen hükümden haberleri olmasa da onlara da hemen farz olur. Çünkü Allah hazır olanları olmayanlardan ayırt etmeyerek hepsine birden hitab etmiştir.

b. Hazır olmayanlar nesihten haberdar olduktan sonra kendilerine farz olur.[352] Hazır olanlara farz olması hüküm hakkında bilgi sahibi olmalarından kaynaklanıyor. Nasıl ki bir hüküm ilk önce Hz. Peygamber'e farz olduğu halde onun zamanında hazır olanları bağlayabilmesi için onlara tebliğ edilmesi gerekiyorsa, nesh edilen hükümle mükellef olmaları da ancak haberleri olduktan sonra kendilerine farz olur. Bundan dolayı, Kubâ ehli namazlarında Beytü'l-makdis'e yönelmişlerdi ve kıblenin değişmesiyle Kâbe'ye döndüler ve namazlarını o şekilde tamamladılar. İbn Ömer'den rivayet edilen; " كنا نخابر اربعين سنة. لانرى بذلك بأسا حتى اخبرنا رافع بن خديج ان رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عنها فانتهينا: *Biz kırk yıl mühâbere*[353] *yaptık. Râfi b. Hudeyc'in Hz. Peygamber'in bunu yasakladığını haberini verinceye kadar biz*

---

[350] Saffât 37/103-105.
[351] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 357-358.
[352] Mâverdî, "وهو أشبه" gerçeğe en yakın olan görüşün bu olduğuna işaret ediyor. Bkz: *Edebü'l-Kâdî*, I, 358.
[353] Mühâbere: arazi bir taraftan, emek de diğer taraftan olmak üzere yapılan zirai ortaklığı. Çıkacak ürün aralarında belirlenen oran dâhilinde paylaşılır. Bkz: Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 441.

bunda bir sakınca da görmüyorduk. Haberi verince bizde yapmaktan vazgeçtik.[354] Bu hadiste emri duyduklarında vazgeçmişler ve geçmişe dönmemişlerdir.[355]

1.7.4.6. Neshin Delilleri

Mâverdî'ye göre; neshi gerektiren şey, aynı durum hakkında birbirine zıt iki hüküm mevcut olmasıdır. Bunu da iki kısma ayırmıştır:

1- Birbirine zıt olan iki hükmün bir araya gelmesi ve beraber kullanılması imkân dâhilinde olanlar. Mâverdî bu kısmı ikiye ayırmıştır:

a. Birbirine zıt olan iki hükümden biri âmm diğeri hâs ise; hâs esas alınır ve istisnâ yoluyla âmmın hükmünden çıkarılır. Örneğin âyette şöyle buyrulmuştur: " وَلا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ: *İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin"*[356] nikâhlanmaları helal olan kadınlarla alakalı olarak da şöyle Allah şöyle buyurmuştur: "وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ: *Daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlarla evlenmek size helal kılındı"* bu âyetle birinci âyet tahsis edilmiştir. Yani şöyle bir hüküm ortaya çıkmıştır: " ولا تنكحوا المشركات الا الكتابيات: *Müşrik kadınlarla evlenmeyin kitap ehli olanlar hariç."* Sonuçta bu iki ayet arasında nâsih mensûh ilişkisi değil, umûm husûs ilişkisi vardır.

b. İki hükümden her biri diğeri ile tahsîs edilme konusunda birbirine eşit olması. Mesela, "وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ: *İki kız kardeşi (nikâh altında) bir araya getirmeniz size haram kılındı. Ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka."*[357] ve وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُون اِلَّا عَلٰى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ: *Ve onlar ki, iffetlerini korurlar; ancak eşleri ve ellerinin sahip olduğu (câriyeleri) hariç."*[358] Bu iki ayetten her biri diğerini tahsis etme ihtimali vardır. İkinci ayetin birinci ayeti tahsis ettiğini kabul edersek ayetin anlamı şöyle olur: iki kız kardeşi bir arada nikâh altında bulundurmak haramdır. Fakat; cariye olarak bulundurmak caizdir. Birinci ayeti ikinci ayeti tahsis ettiğini kabul edersek o zaman da ayetin anlamı şöyle olur: Cariyeleri bulundurmak helaldir. Fakat iki kız kardeşi cariye olarak bir arada bulundurmak haramdır. Caizlikte iki ihtimalde eşit olduğu için birinin diğeri ile tahsis edildiğini gösteren bir delile müracaat etmek vacip olur. İki ihtimalin eşitliğinden dolayı Hz. Osman iki kız kardeşi bir arada bulundurmak ile ilgili olarak; "*bir ayet helal diğeri ise haram kılıyor. Fakat haram kılınması daha evladır"* demiştir. Bu kısım, neshe değil; tahsise

[354] Müslin Buyû', 16.
[355] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 358-360.
[356] Bakara 2/221.
[357] Nisa 4/23.
[358] Mu'minûn 23/5-6.

hamledilir ve birbirine zıt iki hüküm beraber kullanılabilir. Ancak nesh edildiğine dair bir delil mevcutsa o zaman tahsis değil neshe geçilir. Mesela, vasiyet ve miras ayetleri. Nesih uygulamadan ikisiyle de amel etmek mümkündür. Ancak; sahabelerden nakledilen *"miras ayeti vasiyet ayetini nesh etmiştir."* [359] rivâyetten dolayı tahsisten neshe geçilmiştir.

2- İki hüküm birbirlerine ters ise ve beraber kullanılmaları mümkün de değilse, birinin diğerini nesh ettiğine hükmedilir ve neshin delillerine müracaat edilerek nâsih ve mensûh belirlenir.[360]

Mâverdî'ye göre, neshin delilleri, biri diğerinin önünde olmak üzere beştir:

1) Birbirine zıt olan iki hükümden sonda olan önde olanı nesh eder. Mesela, " وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا:*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklesinler"*[361]âyeti, " وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ: *İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler*"[362] âyetini, tertip itibariyle önce olsa da nüzûl itibariyle sonra olduğu için nesh etmiştir.

2) İki hükümden hangisinin önce hangisinin sonra olduğuna dair müşkil varsa, ikinci delil olan Hz. Peygamberin beyânına geçilir. Eğer ondan hangi hükmün nâsih hangisinin mensûh olduğuna dair rivâyet edilen bir bilgi varsa onunla amel edilir. Bu durumda sünnet nâsih değil mübeyyin olmuş oluyor.

3) Nâsih ve mensûhun tayini ile alakalı olarak Hz. Peygamberin bir beyânı yoksa üçüncü delil olan icmâa geçilir. Eğer nâsih ve mensûhu tayin eden icmâ varsa onunla amel edilir. Bu durumda icmâ mübeyyin olmuş olur nâsih değil.

4) İcmâ yoksa dördüncü delil olan isti'mâle (kullanılış) geçilir. Eğer iki hükümden biri müsta'mel diğeri metrûk ise; müsta'mel olan nâsih, metrûk olan da mensûh olmuş olur.

5) İsti'mâl'de de bir açıklama yoksa beşinci delil olan tercîhe geçilir. Tercih de usûlun şahitliği ve delili aramak şeklinde olur. Amelin son noktası budur.[363]

---

[359] Ebû Davûd, Vasâyâ, 5.
[360] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 360-362.
[361] Bakara 2/234.
[362] Bakara 2/240.
[363] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 362-365.

Mâverdî bazı ilim ehli kişilerden nakil ile "Mensûh olan her âyetin tilavetinin zımnında o ayetin hükmünün mutlak olarak sabit olmadığını gösteren bir belirti olduğunu." söyler. Mesela zina yapan kişinin cezası ile ilgili âyette " فَاَمْسِكُوهُنَّ فِى الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلًا:*Kadınlarınızdan fuhuşta bulunmuş olanların Kendilerine ölüm gelinceye kadar veya onlara Cenab-ı Hak bir yol açıncaya kadar evlerde hapsediniz.*[364]geçen "اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلًا: *Cenab-ı Hak'ın onlara bir yol açıncaya kadar"* cümlesi; bu hükmün sabit kalmayacağı nesh edileceğine delalet eder. "اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِى فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ: *Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.*"[365] ayeti yukarıda ki âyetin hükmünü nesh etmiştir. Mâverdî, yukarıdaki kuralın bütün mensûh âyetlerde bulunmasının zorunlu olmadığını dile getirmiştir.[366]

1.7.4.7. Nesih ile Tahsîs Arasındaki Fark

Nesih ile tahsîs arasında bazı farklar vardır. Mâverdî, bu farklara nesih bölümünde deyinmiştir. Bizde onun metoduna uyarak burada nesih ile tahsîs arasında bazı farklara değineceğiz. Bu farklar şunlardır:

1. Tahsîs, umûm ile beraber olabileceği gibi ondan önce de sonrada meydana gelebilir. Nâsih ise mensûhtan sonra gelmesi vaciptir. Yani hem öncesinde hem de beraber gelemez.

2. Tahsîs; umûmdan murâd olan manânın beyânıdır. Nesih ise mensûhtan murâd olmayan manânın beyânıdır.

3. Tahsîs, umûmun cinsinden olmak zorunda değildir. Nâsih ise, mensûhun cinsinden olmak zorundadır. Mesela, kitabın umûmu sünnet ve kıyas ile tahsis edilebilir. Fakat kitap ancak kitap ile sünnet de ancak sünnet ile nesh edilebilir.

4. Tahsîs, hem hükümlerde hem de haberlerde caizdir. Nesih ise, sadece hükümlerde caizdir.

5. Tahsîs, fevren(derhal) olur. Nesih ise, terâhî (daha sonra) ile olur.[367]

---

[364] Nisa 4/15.
[365] Nur 24/2.
[366] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 365-366.
[367] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 366-367.

2. SÜNNET

Şer'i delillerin ikincisi Hz. Peygamberin sünnetidir. Mezhepler arasındaki fıkhî ihtilafların büyük bölümünü, sünneti anlama ve delil olarak kabul etmedeki farklılıklar oluşturmaktadır. Biz bu bölümde ilk önce sünnetin tanımını yapacağız ardında da Mâverdî'nin sünnet ile ilgili düşüncesini aktarmaya çalışacağız.

2.1. Tanımı

Sözlükte izlenen yol demektir. Bu yolun iyi ve kötü olması arasında da fark yoktur.[368] Bu anlama gelen sünnet kelimesi her ilim dalı kendisi açısından tanımını yapmıştır. Bir fıkıh usûlü terimi olarak sünnetin, "Rasûlullah'tan nakledilen söz, fiil veya takrirleri"[369] şeklinde tanımı yapılmıştır.[370]

Mâverdî, sünnetin tanımını yapmamıştır. Hz. Peygamberin beyân misyonuna değindikten sonra, sünnetin delil oluşunu izâh etmeye geçmiştir.[371]

2.2. Hücciyeti

Allah; "وَمَا اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا: *Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.*"[372] âyeti ile Hz peygamber'in Müslümanlara neyi emrettiyse onu kabul edip itaat etmelerini; onun emir ve yasakladıklarına imtisal etmelerini vurgulamıştır.[373]

Mâverdî'ye göre; Hz. peygamber'in ümmetine karşı iki vazifesi vardır:

1) Teblîğ. Hz peygamber'in teblîğ vazifesine "يَا اَيُّهَا الرَّسُوْلُ بَلِّغْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ: *Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun*"[374] âyeti ile işaret edilmiştir.

2) Beyân. Hz peygamber'in beyân vazifesine "وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُوْنَ: *İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik*"[375] âyeti ile işaret edilmiştir.[376]

---

[368] (الطريقة مرضية كانت او غير مرضية) Cürcânî, *Mü'cemu't-Ta'rîfât*, 105.
[369] (ما صدر عن النبي من قول أو فعل أتقرير)
[370] Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları,* 71; Hîtû, *el-Vecîz*, 263.
[371] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 368.
[372] Haşir 59/7.
[373] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 368.
[374] Maide 5/67.

Mâverdî'ye göre, Müslümanların Hz peygamber'e karşı iki türlü sorumlulukları vardır:

1- Hz. peygamber'e itaat etmeleri. İtaati emreden çok sayıda âyet vardır. Onlardan biri şudur: "يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلا تُبْطِلُوا اَعْمَالَكُمْ: *Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Amellerinizi boşa çıkarmayın.*[377]

2- Ondan aldıklar bilgiyi kendilerinden sonraki nesle aktarmaları. Hz peygamber; bütün insanlara teblîğ etmeğe gücü olmadığı için sadece hazır olanlara teblîğ etmiş ve onlardan da kendisinden aldıkları bilgiyi orada bulunmayanlara aktarmalarını istemiştir. Her asırdakiler kendilerinden önceki nesillerden aldıkları bilgiyi sonrakilerine aktardılar. Bu şekilde sünnet devam etti ve haberleri nakletme ve kabul etme her asrın insanına vacip oldu. Sonuçta, ondan nakledilen bütün şerî hükümler bilinmiş oldu. Bütün bunlardan dolayı Allah'ın Rasûlü'nden nakledilen haberler yani sünnet, şerî delillerden biri oldu. Aşağıdaki iki hadis bu durumu ifade etmektedir: "ليبلغ الشهد منكم الغائب: *sizden hazır olan olmayanlara bildirsin*"[378] ve " بلغوا عني ولا تكذبوا على فرب مبلغ اوعى من سامع ورب حامل فقه الى من هو افقه منه: *benden aktarın. Bana yalan isnadında bulunmayın. Nice aktarcılar vardır ki, işitenlerden daha iyi kavramıştır. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki, kendilerinden daha fakih olana fıkhı aktarmışlardır.*[379]

2.3. Haber'in Kısımları

Rivayet açısından haber, ilk dönemlerden itibaren çeşitli ayırım ve tanımlara tâbi tutulmuşsa da çoğunluk tarafından haberin ilk planda mütevâtir ve âhâd şeklinde iki ana bölüme ayrılması benimsenmiş ve bu ayırımda tevâtür derecesine ulaşmamış haberler haber-i vâhid olarak adlandırılmıştır. Buna göre meselâ beş veya altı kişinin naklettiği haber de haber-i vâhid grubunda yer alır. Bu sebeple müstefîz haberin mütevâtir ve âhâd arasında ayrı bir kısım olduğunu savunanlar varsa da çoğunluk bunu haber-i vâhid kapsamında değerlendirmiştir.[380]

Mâverdî, Haberi; *istifâze, tevâtür* ve *âhâd* şeklinde üç kısma ayırmıştır.

---

[375] Nahl 16/44.
[376] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 368.
[377] Muhammed 47/33.
[378] Buhârî, İlim, 9.
[379] Daremî, Abdullah b. Abdirrahman, es-Semerkandî, *Sünenü'd-Daremî*, Kâhire, 1987. I, 87; Mâverdî, Edebü'l-Kâdî, I, 369.
[380] Apaydın, Yunus, "Haber-i Vâhid", *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 355.

2.3.1. Müstefîz

Mâverdî, müstefîz haberi, "Hem başında hem de sonunda büyük bir kitle tarafından aktarılan, aktaranın ihtilâfa, dinleyenin de şüpheye düşmediği, iyiden de fâcirden de nakledilen, âlimin de cahilin de onayladığı haber"[381] şeklinde tanımlamıştır.

Mâverdî'ye göre; müstefîz haber, haber kısımları içerisinde durumu en güçlü, hükmü en sabit olan haberdir. Müstefîz habere, namazların rekât sayısını bildiren sünnet örnek olarak verilebilir.[382]

2.3.2. Mütevâtir

Mâverdî; mütevâtir haberi; "Bir kişi ile başlayıp çoğalan; yalan ve yanılma üzerinde birleşmeleri mümkün olmayacak derecede çok kişi tarafından aktarılan dolayısıyla haberlerinde şek ve şüphe olmayan kişilerin rivayet ettiği haber."[383] şeklinde tanımlamıştır. Buna zekât nisabını bildiren hadisler örnek olarak verilmiştir.[384]

Mâverdî'ye göre, mütevâtir ile müstefîz haberin ayrıldığı noktalar şunlardır: Mütevâtir haber, bir kişi ile başlamış, müstefîz haber ise, birden fazla kişi ile başlamıştır. Müstefîz haberlerin ravilerinde adalet şartı aranmaz. Mütevâtir haberlerin ravilerinde ise adâlet şartı aranır. Müstefîz haber rivâyet kastı olmaksızın yayılır, mütevâtir haber ise, rivâyet ile yayılır. İkisinin birleştiği noktalar ise, yakîn (kesin bilgi) ifade etmeleri ve ravilerinin belirli bir sayıya hasr edilmemesidir.[385]

Hıristiyanların Hz. İsa'nın öldürüldüğünü bildirmeleri istefâze derecesine ulaştığı halde Kur'ân onların yalan söylediğini bildiriyor. Bu durumda müstefîz haber nasıl kesin bilgi ifade eder ki? diyenlere Mâverdî şöyle cevap vermiştir: Hz. İsa'nın öldürüldüğünü söyleyen ilk başta dört kişiydi ki, bunların yalan üzerine birleşmeleri mümkündür. Daha sonra haber onlardan yayılmıştır. Yani, başta haber âhad derecesindedir. Daha sonra müstefîz derecesine ulaşmıştır.[386]

---

[381] (ان تبدو منتشرة من البر والفاجر و يتحققها العالم والجاهل فلا يختلف فيها مخبر ولا يتشكك فيها سامع ويكون انتشارها في ابتدائها كانتشارها في آخرها)

[382] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 371.

[383] (ما ابتدء به الواحد بعد الواحد حتى يكثر عددهم ويبلغوا قدرا ينتفي عن مثله التواطؤ والغلط ولا يعترض في خبرهم تشكك ولاارتياب)

[384] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 371.

[385] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 372.

[386] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 373-374.

2.3.3. Âhâd

Âhâd haber; inanç ve davranışı belirlemede hüccet olup olmadığı konusu etrafında geniş tartışmalar olmuşsa da bunlar arasında haber-i vâhidin özellikle şer'î-amelî konulardaki değeri, diğer bir ifadeyle müctehid açısından değeri konusu ayrı bir önem taşır.[387]

2.3.3.1. Tanımı

Mâverdî, âhâd haberi, "Benzerlerinin yalan üzere birleşmeleri veya sehiv ve galatta ittifak etmeleri mümkün olan bir ve az kişi tarafından bildirilen haber."[388] şeklinde tanımlamıştır.[389]

2.3.3.2. Kısımları

Mâverdî âhâd haberi, muâmelât konusundaki haberler, şahitlik konusundaki haberler ve sünnet ve dini konulardaki haberler şeklinde üç kısma ayırmıştır

1. Muâmelât konusundaki haberler. Muâmelât konusundaki haberlerde haber verenin adil olmasına bakılmaz verdiği haberin kişinin içine yatmasına bakılır. Bu konuda iyi kötü, Müslüman kâfir, küçük büyük herkesin haberi kabul edilir. Mesela bunlardan birisi dese ki; "Bu falan kişinin size gönderdiği hediyedir" onun sözüne itibar edilir. Çünkü örfen bu makbul bir davranıştır.[390]

2. Şahitlik konusundaki haberler. Mâverdî'ye göre, şahitlik konusundaki haberlerin kabul edilebilmesi için şer' tarafından onaylanmış ve hakkında icmâ oluşmuş iki şart gereklidir. Bunlar biri, adâlet diğeri ise, sayıdır. Şarî' kaç kişiyi gerekli kılıyorsa şahit sayısının o kadar olması gerekir. Mesela; zina suçunun sabit olabilmesi için en az dört, ticari konularda en az iki şahit gereklidir. Bu iki şarttan dolayı şahâdet konusundaki haberler muamelat konusundaki haberlerden daha ağırdır.[391]

3. Sünnet ve dini konulardaki haberler. Âhad haber ile ilgili tartışma en çok bu kısımda gerçekleşmiştir.

---

[387] Apaydın, "Haber-i Vâhid", XIV, 356.
[388] (ما اخبر الواحد والعدد القليل الذي يجوز على مثلهم التواطؤ على الكذب أو الإتفاق فى السهو والغلط)
[389] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 374.
[390] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 375.
[391] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 375-376.

2.3.3.3. Hücciyeti

Mâverdî'ye göre, sünnet ve dini konularda âhad haberin delil olarak kullanılmasında ihtilaf vardır. Bazılarına göre; yakîn ifade etmediği için amel gerektirmez. Bu görüş sahipleri, bu durumdaki haber bırakılıp başka şer'i delillere geçiş yapılacağını savunmuşlardır. Diğer bir kısmı da "Onunla amel edilebilmesi için başka deliller ile desteklenmesi gerekir." demişlerdir. Cumhura göre ise; âhad haberin delil olarak kabul edilip kullanılması vaciptir. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: "وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ: *Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir gurup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.*"[392] Eğer âhad haber tek başına delil olmasaydı, Allah dinde derinleşen bir gurubun tebliğini yeterli görmezdi. Hz. Peygamber'in Muaz'ı yemen göndermiş o da onlara sünneti nakletmiş, zekât nisabını bildirmiş ve onlara dini hükümleri açıklamıştır. Yemenliler onun ve Hz Peygamber'in talimatlarını yerine getirmekle mükellef tutulmuşlardır. Onlar ne talimatları yerine getirmekten vazgeçtiler ne de Muaz'dan artı bir delil talep ettiler.[393] Hz. Peygamber'in âhad yolla farzları tebliğ etmesinden onun bağlayıcı bir delil olduğu sonucu çıkmıştır. Eğer emirleri bildirmede tevâtür derecesinde sayı gerekli olsaydı onu gerekli sayıya ulaştırırdı. Nasıl ki, müftünün fetvasını isteyenin onunla amel etmesi caiz ise, kendisine haber ulaşanın da o haberle amel etmesi caizdir. İkisi de dini hükümler konusunda aynıdır.[394]

Mâverdî, âhad haberi rivayet eden râvî sayısı ile ilgili üç farklı görüşün olduğunu dile getirmiştir:

1) Irak ehlinden bazıları, âhad haberin kabulü için, şahitliğin en az sınırı olan iki kişiyi esas alarak rivâyetin başından sonuna kadar en az iki kişi tarafından rivâyet edilmesini gerekli görmüşlerdir.[395]

2) Bazı âlimler de şahitliğin en üst sınırını ölçü alarak, âhad haberin en az dört râvî tarafından rivâyet edilmesini şart koşmuşlardır.

3) İmam Şâfiî ve cumhur'ı-fukahâ'ya göre ise, âhad haberin kabulü için her hangi bir sayı şartı yoktur. Yani haberi, tek bir kişinin de bir cemaatinde rivayet etmesi arasında bir fark

---

[392] Tövbe 9/122.
[393] Muaz'ın Hz. Peygamber tarafından yemene gönderilişi ile ilgili olarak bkz: Tirmizi, Zekât, 6.
[394] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 376-378.
[395] Debûsî'de bu görüşü; "bazıları dedi" şeklinde kimseye nispet etmeden zikretmiştir. Bkz: Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, 170.

bulunmaz. Hz. Ebû Bekir nine mirası[396] ve Mecusilerden cizye alma[397] konularında, Hz. Ömer de cenînin diyeti[398] konusunda haber-i vâhid ile amel etmişler ve sahabelerle istişare etmelerine rağmen hiç kimse de onların bu görüşlerine karşı çıkmamıştır. Çünkü bir râvînin rivâyet ettiği hadis ile iki ve dört kişinin rivâyet ettiği hadis hakkında ihtimaller eşit olduğu gibi, muamele ile ilgili haberlerdeki ölçüleri değil de, şahitlik ile ilgili haberlerdeki ölçüleri, dini konulardaki haberler için kıstas olarak almayı gerektirecek bir delil de yoktur.[399]

2.3.3.4. Usûl ile Muârazası

Mâverdî'ye göre, haber-i vâhid ister bir kişiden isterse bir cemaatten nakledilsin akla aykırı olmadığı sürece onunla amel etmek vaciptir.[400]

Ebû Hanîf'ye göre, haber-i vâhid, usûla (kıyas ve şer'î esas) aykırı olursa onunla amel edilmez. Bundan dolayı o, musarrat hadisi[401] ile amel etmemiştir.[402]

İmam Mâlik'e göre, haber-i vâhid, Medine ehlinin ameline ters olmaması gerekir. Bundan dolayı, meclis muhayyerliği[403] ile ilgili hadisi rivayet ettiği halde onunla amel etmemiştir.[404]

Mâverdî, yukarıdaki iki görüşünde fasit olduğunu söylemiştir. Ona göre, haber-i vâhid asıldır. Aslın asıl ile defi caiz değildir. Bu haber, Medine ehlinin aleyhine delildir. Onların ameli ile defedilemez.[405]

Sonuç olarak Mâverdî'ye göre, haber-i vâhid amel gerektiriyor ama, bâtinî ilim gerektirmiyor. Zâhirî ilim gerektirip gerektirmediği hususunda ise ihtilaf vardır. Bazıları, "Zâhirî ilim bâtinî ilmin neticesinden olduğu ve ikisi birbirinden ayrılmadığı için, ilim ifade

---

[396] Tirmizî, Vasâyâ, 10.
[397] Ebû Davûd, Cizye, 31.
[398] Buhârî, Diyât, 25.
[399] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 378-380.
[400] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 380.
[401] Buhârî, Büyû', 64; Müslim, Büyû', 11. Musarrât, sütü bol gözüksün diye satımdan önce birkaç gün sağılmamış süt hayvanını ifade eder. Bu şekilde sütün hayvanın memesinde biriktirilmesine tasriye denir. Musarrât hadisi diye bilinen bir hadiste tasriye yasaklanmış ve böyle bir hayvanı satın alan kimsenin sütü sağıp aldatıldığının farkına vardığında isterse hayvanı tutabileceği, isterse bir ölçek (sâ' = 2175 gr.) hurma ile birlikte satıcıya iade edebileceği belirtilmiştir. Fıkıh kitaplarında alışverişte ayıp muhayyerliği, usûl-i fıkıh kitaplarında ise haber-i vâhidin kıyasa yahut usule aykırılığı gerekçesiyle terk edilmesi konuları tartışılırken bu hadise sık sık atıfta bulunulur. Bkz: Özen, Şükrü, "Musarrât", *DİA,* İstanbul, 2006, XXXI, 240.
[402] Mâverdî, Edebü'l-Kâdî, I, 380; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları,* 90.
[403] İlgili hadis şöyledir: "alıcı ve satıcıdan her biri, ayrılmadıkları sürece (sözleşmeden vazgeçip geçmeme hususunda) diğerine karşı muhayyerdir." Buhârî, Büyû', 42-47.
[404] Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 92; Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 380.
[405] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 381.

etmez." demişlerdir. Diğerleri ise, "Nefsin onda sükûn bulması zâhirî ilim gerektirdiğinin belirtisidir. Eğer ilim olmazsa zan olurdu." görüşünü dile getirmişlerdir.[406]

Mâverdî, sünnet konusunu, sünneti nakleden râvîlerin halleri ve amelin bina edildiği metinlerin hükmü şeklinde iki ana başlık altında incelemiştir.

2.4. Râvîlerin Halleri

Mâverdî râvilerîn halleri bölümünü, râvîlerin sıfatları, tahammülün şartları, edanın (rivâyet) sıfat, isnadın halleri ve hadisi nakletmenin halleri şeklinde beş başlık altında incelemiştir.[407]

2.4.1. Sıfatları

Mâverdî'ye göre, râvîlerde dört şart bulunması gerekir:

1. Bulûğ. Hadisi rivâyet eden râvînin buluğ çağına girmiş olması gerekir. Dini konularda küçüklerin ne haberlerine ne de fetvalarına itibar edilir. Kendi nefsi hakkındaki sözlerine her hangi bir hüküm terettüp etmeyen birisin başkaları hakkında ki sözlerine hüküm terettüp etmesi düşünülemez.[408]

2. Akıl. Hadisi rivâyet eden râvîde, teklifi hükümlerin terettübü için gerekli olan akıl yeterli değildir. Aynı zaman da uyanık ve hıfz edebilen bir akıla sahip olması gerekir ki, sahih ile fâsidi birbirinden ayırt edebilsin.[409]

3. Adalet. Râvînin adalet sahibi olması gerekir. Çünkü fasık kişinin sözü merduttur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا: *Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, o haberin doğruluğunu araştırın.*"[410] Kişi fasıkın şahitliğine güvenmediği gibi onun verdiği habere de inanmaz. Başkalarını tekfir etmediği sürece, hevâ ve bid'a ehlinin haberi reddedilemez. Çünkü tabiîn neslinden birçoğu hevâ ve bid'a ehli olarak itham edilmiş, fakat haberleri reddedilmemiştir. Eh'l-i Hadisten bazıları, kendi mezheplerine uymayan haberleri kabul etmemişlerdir. Mâverdî'ye göre, bu görüş birçok sünnetin atılması sonucunu doğuracağından dolayı fâsit bir görüştür.[411]

---

[406] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 381.
[407] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 382.
[408] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 382.
[409] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 383.
[410] Hucurât 79/6.
[411] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 383.

4. Güvenirlilik. Râvî, güvenilir, dikkatli, yanılma ve gafletten uzak olmalıdır ki, yalan ile doğruyu birbirine karıştırma şüphesini uyandırmasın. Son derece güvenilir olması gerekir. İmam Malik şöyle demiştir: "Davetleriyle Allah'a yaklaştığım yetmiş kişiden hadis dinledim ama, hiçbirisinden rivâyet etmedim." İmam Malik râvilerin dini yönleri güçlü olmasına rağmen gafletlerinden emin olmadığı için onlardan hadis rivâyet etmemiştir. Bu konuda râvinin âlim veya cahil olması arasında fark yoktur. Bu dört şart, haberi rivayet edende bulunması gerektiği gibi, şahitlik yapanda da bulunması gerekir.[412]

Mâverdî'ye göre, âmâ ve kölelerin şahitlikleri kabul edilmez fakat, rivâyet ettikleri haberler kabul edilir. Haber dine has olduğu için şahitte bulunması gereken şartlar değil, müftüde bulunması gereken şartlar gerekir. Âmâ ve kölenin fetvaları makbul olduğu gibi rivâyetleri de makbuldür. Kadınların rivâyet ettikler haberler de kabul edilir. Ebû Hanife, Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'nin dışındaki kadınların dini konulardaki rivâyetlerini kabul etmemiştir. Mâverdî'ye göre, Ebû Hanife'nin bu görüşü iki açıdan yanlıştır. Birincisi; eğer kadının noksanlığı haberinin kabulüne mâni ise o zaman bütün konularda o mâniliğin geçerli olması gerekir. İkincisi ise, fetva vermenin şartları daha ağır olmasına rağmen verdikleri fetvâların kabul edilmesi, rivâyet ettikleri haberlerin de kabul edilmesini gerektirir.[413]

2.4.2. Tahammülün Çeşitleri

Mâverdî'ye göre, hadisi işitip rivâyet eden râvînin, muhaddisten işitmesi, muhaddise okuması, muhaddisin ona icâzet vermesi ve muhaddisin ona hadis yazdırması şeklinde dört durumu vardır.

1. Râvînin muhaddisten işitmesi. Mâverdî'ye göre; râvînin hadisi muhaddisten doğrudan işitmesi ile müzâkere ve ittifâk ederek alması arasında fark yoktur iki durumda sahihtir. Muhaddisin kör ve sağır olması kabulüne engel değildir. Râvînin sağır olması rivayetin kabulüne engel, âmâ olması ise; rivayetin kabulüne engel değildir.[414]

2. Râvînin muhaddise okuması. Muhaddis'in râvîye hadis okuması nasıl sahîh ise râvînin de muhaddise okuması aynı şekilde sahîhtir. Râvînin dışında başka birisinin

[412] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 383-384.
[413] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 384-385.
[414] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 385-386.

muhaddise okuması da sahîhtir. Semâ'ın sahîh olmasının, muhaddisin işitmesi ve kendisine okunan hadisin sahîh olduğunu itiraf etmesi şeklinde iki şartı vardır.[415]

3. Muhaddisin râvîye hadisi rivâyet etmesi için icâzet vermesi. Mâverdî'ye göre, icazet yoluyla hadis rivâyet etmek sahîh değildir. Bazı hadis ehli her durumda icâzet yoluyla hadis almayı caiz görmüşlerdir. Bazıları da, muhaddis icazet verirken kendi eliyle kitabını râvîye teslim edip ve "Bu kitabımdaki hadisleri rivâyet etmen için sana icâzet veriyorum." demesi durumunda caiz görmüşlerdir. İmam Şâfiî, bu durumların hiç birisinde hadis rivâyet etmeyi sahîh görmemiştir. Ona göre, icâzetin sahîh olması durumunda rıhle[416] bâtıl olmuş olur. Üstelik bazen icâzetten dolayı fâsid sahîh ile mechûl da ma'lûm ile tedlîs[417] yapılmış olur.[418]

4. Muhaddisin râvîye hadis yazdırması. Mâverdî'ye göre; mukâtebe[419] yoluyla hadis rivâyet etmek sahîh değildir. "Hz. Peygamber (s.a.v) görevlilerine amel edip uygulasınlar diye sünnet ve ahkâmı bildiren mektuplar göndermiştir. Mesela o mektuplardan biri Amr b. Hazm'a gönderdiği diyet[420] ile alakalı mektup ve Hz. Ebû Bekir'in bir akrabasından elde ettiği zekât ile ilgili sahifenin varlığı mukâtebe yoluyla rivâyetin sıhhatine delalet etmez mi?" sorusuna Mâverdî şöyle cevap vermiştir: Hz. Peygamber (s.a.v) mektuplarının güvenirliğini temin etmek maksadıyla elçilerle göndermiştir.[421]

Mâverdî'ye göre, bulûğ çağına girmemiş olan mümeyyiz çocukların hadis rivâyet etmeleri sahîhtir. Mesela, Hz. Ebû Bekir'in oğlu Allah Rasûlü (s.a.v) vefat ederken daha dokuz yaşındaydı ve hadis rivâyet etmiştir. İbn Abbas bulûğ çağından önce hadis rivâyet etmiştir. İnsanlar, bu iki sahabenin rivâyetlerini onlar bulûğ girdikten sonra kabul etmiştir. Aynı şekilde kâfir, işittiği hadisi Müslüman olduktan sonra, fasık ise işittiği hadisi adil

---

[415] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 387.

[416] Hadis ilminde Rıhle; muhaddislerin hadis rivâyeti için uzak diyarlara gitmesi demektir. Bkz: Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, 321.

[417] Hadis ilminde tedlîs; bir râvînin muasırı olup görüşmediği veya görüştüğü halde hadis almadığı bir şeyhten işitmişçesine rivâyette bulunması demektir. Bkz: Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 395.

[418] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 387-389.

[419] Mukâtebe; şeyhin mesmû'âtını yahut bir veya birkaç hadis yanında hazır olan talibe yazarak yâda yazdırarak vermesi; yahutta uzakta bulunana göndermesidir. Bkz: Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 182.

[420] Diyet; "öldürme ya da yaralama gibi işlenen cinayet sebebiyle mağdura ya da vasilerine bir tür tazminat mahiyetinde olarak ödenmesi gereken mal" şeklinde tanımı yapılmıştır. Bkz: Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 107.

[421] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 389-390.

olduktan sonra rivâyet ederse kabul edilir. Çünkü hadis rivâyet etmenin sıhhat şartı, sadece mümeyyiz olmaktır.[422]

2.4.3. Edanın (Rivâyet) Sıfatı

Mâverdî'ye göre, muhaddis (Şeyh)'te, hadisin isnadını zikretmesi ve hadisin metnini incelemesi şeklinde iki şartın bulunması gerekir. Bunu da iki şekilde yapar: Birincisi, şeyhin hadisi kendi hıfzından rivâyet etmesi. Hıfzına güveniliyorsa ondan hadis rivâyet edilir. İkincisi, hadisi kendi kitabından rivâyet etmesi. Şeyh âmâ ise kitabından hadis rivâyet etmesi sahîh olmaz. Eğer şeyh âmâ değilse kitabına güvenilmesi ve hadisi işittiği vakti zikretmesi şartıyla kitabından rivâyet edebilir.[423]

Mâverdî, şeyhin kendi kitabından hadis rivâyet etmesinin sahîhliği konusundaki delillerini şöyle izah etmiştir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "قيدوا العلم بالكتاب: *İlmi kitap ile kaydedin.*"[424] Eğer kitaptan hadis rivayet etmek sahih değilse o zaman ilmi kitap ile kaydetmenin bir anlamı yoktur. Bir adam Hz. Peygamber'e hafızasının zayıflığından şikâyet etmiştir o da şöyle buyurmuştur: "حرك يدك: *Elini kullan- yani yaz- ki; unuttuğunda yazdığına başvurabilesin*"[425] Hz. Osman Kur'ân'ı yazdırmış, birçok İslam beldesine göndermiş ve Müslümanlar da onu ezberlemişlerdir.[426]

Ebû Hanîfe'ye göre, nasıl ki, şahit ancak kendi hıfzına dayanarak şahitlik yapabiliyorsa, muhaddis de ancak kendi hıfzından hadis rivâyet edebilir. Kitaptan rivâyet ederse hadisi sahîh olmaz.[427]

Mâverdî'ye göre, şahitlik ile hadis rivâyet etme arasında şöyle bir fark vardır: şâhitlikte, şahit ile aleyhine şâhitlik yapılan kişinin halleri bir birinden farklı olduğu için, şâhitlerin sayısı konusunda hüküm ağırlaştırıldığı gibi şâhitlerin hıfz ile şahitlik yapması konusundaki hüküm de ağırlaştırılmıştır. Hadis rivâyetinde ise, muhaddis (şeyh) ile ondan hadis alan râvînin halleri birdir. Hadisi rivâyet eden râvîlerin sayısı konusunda hafifletme olduğu gibi kitaptan rivâyet etme konusundaki hüküm de hafifletilmiştir. Râvî kendi faydasına olan

[422] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 390-391.
[423] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 391-392.
[424] Dâremî, *Mukaddime*, 43.
[425] Tirmizî, İlim, 12.
[426] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 392-393.
[427] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 392.

hadisleri rivâyet etmesi makbûldür. Şahit ise kendi lehine olan konularda şahitlik yapması makbûl değildir.[428]

Mâverdî'ye göre, râvî bir hadisi birisine isnâd ederse o kişi de bunu inkâr eder ya da unutursa, rivâyeti geçersiz kılmaz. Muhaddis (şeyh), inkâr ettiği hadisi, kendisinden rivâyet eden râvîden rivâyette bulunması caiz değildir. Eğer unutmuşsa rivayet etmesi caizdir. Mesela; Rabîa b. Ebî Abdirrahman Süheyl b. Ebî Salih'ten o da babasından, o da Ebû Hüreyre'den şöyle rivayet etmiştir: "Allah Rasûlü şâhitlerle beraber yeminin gerekliliğine hüküm etti." Sonra Süheyl bu hadisi unuttu. Rabîa ona ilgili hadisi aktarınca Süheyl şöyle dedi: "Rabîa benim babam aracılığıyla kendisine şöyle aktardığımı haber verdi." deyip yukarıdaki hadisin metnini zikretmiştir.[429]

Mâverdî'ye göre, râvînin kendi rivâyeti ile amel etmemesi, rivâyetinin sıhhatine halel getirmez. Mesela, Ebû Hüreyre, " Köpek bir kabı yalamışsa yedi kere yıkanması gerekir." hadisini rivâyet etmiş ve kendisi; "Üç kere yıkanması gerekir" şeklinde fetva vermiştir. Onun fetvası ile değil rivâyeti ile amel edilmiştir. O hadisi unuttuğu için farklı fetva vermiş olabilir. Dolayısıyla onun fetvası değil, rivâyeti delildir.[430]

Mâverdî'ye göre, hadisi tefsîr eden râvî, eğer sahabe ise ki - onlar Hz. Peygamber'den işitmiş ve kelamın kaynağına şahit olmuşlar- hadis, onun tefsirine hamledilir. Yani onun tefsiri delil olarak kabul edilir. Mesela İbn Ömer; "البيّعان بالخيار مالم يتفرقا: *Alıcı ve satıcı ayrılmadıkları sürece muhayyerdirler*."[431] hadisindeki ayrılmayı sözle ayrılma değil, bedenen ayrılma şeklinde tefsir ettiği için hadis onun tefsirine hamledilmiştir. Râvî sahabe değilse, onun tefsiri delil sayılmaz.[432]

Yukarıdaki hadis, Şâfiî ve Hanbelî ekollerinde bedenen ayrılma şeklinde yorumlanırken, Hanefî ve Mâlikî ekollerinde sözle ayrılma olarak yorumlanmış ve tarafların iradelerini birbirine uygun biçimde beyan etmesinden sonra -ayrıca şarta bağlanmamışsa - tek taraflı olarak bundan vazgeçemeyecekleri ilkesi benimsenmiştir.[433]

---

[428] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 393-394.
[429] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 394-395.
[430] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 396.
[431] Buhârî, Büyû', 44.
[432] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 396-397.
[433] Apaydın, H. Yunus, "Muhayyerlik", *DİA,* İstanbul, 2006, XXXI, 30.

2.4.4. İsnadın Halleri

Hadisin sıhhati için bir takım şartlar ileri sürülmüştür. Biz bu konuda Mâverdî'nin düşüncesini aktarmaya çalışacağız.

Mâverdî'ye göre; isnadın sıhhati için; *İttisal, râvîlerin meşhur isimleriyle zikir edilmesi* ve *adâlet* şeklinde üç şart gereklidir.

1. İttisal. İsnadın Hz. Peygamber'e kadar muttasıl olması gerekir. Eğer sened, mürsel veya munkatı'[434] olursa hadis sahih olmaz.[435]

Mâverdî'ye göre, munkatı' hadis - Ebû Hanîfe'nin de kabulüyle - hüccet olamaz. Mürsel hadis ise, Ebû Hanîfe'ye göre hüccettir. O, çoğu zaman mürsel hadisi, müsnet hadisten daha güçlü görmüştür. Şâfiî'ye göre ise, mürsel hadis hüccet olamaz. Mürsel hadisin tek kalması durumunda râvîsi zikredilinceye kadar onunla amel edilmez. Çünkü, tabiînin o hadisi kendisi gibi bir tabiînden işitmiş olabileceği gibi, güvenilir olmayan birisinden de işitmiş olabilir. Şâfiî, Said b. Müseyyeb'in mürsellerini hüccet olarak kabul etmiştir. Çünkü ona göre, Said b. Müseyyeb'in mürselleri başka sahih hadisler tarafından desteklenmiştir. Sahabelerin rivâyetleri, mürsel olarak kabul edilmez. İlim ehli onların mürsellerine, müsned hadisin ahkâmını uygulamışlardır.[436]

2. Rivâyetteki râvîlerin meşhur isimleriyle zikredilmesi. Mâverdî'ye göre; tedlîs ihtimalini ortadan kaldırmak için râvîler'in meşhûr isimleriyle zikredilmesi gerekir. Eğer râvîlerden biri, "güvenilir veya itham edilmeyen biri bana anlattı." şeklinde bir ifade kullanırsa, bu hadisin sıhhatine delil olamaz. Çünkü, ona göre güvenilir biri başkasına göre güvenilir olmaya bilir.[437]

"İmam Şâfiî bazı hadisleri, güvenilir biri bana bildirdi ve itham edilmeyen biri bana anlattı şeklinde rivayet etmiştir. Hâlbuki bu şekilde hadis rivâyet etmek, onun sıhhatine engel teşkil eder" diyenlere Mâverdî şöyle cevap vermiştir: Onun bu ifade ile İbrahim b. İsmail'i

---

[434] Mâverdî, mürsel hadisi; "Tabiînin; Hz. Peygamber'i görmediği halde onu gören sahabeden rivâyet etmeyip doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadis" şeklinde; munkatı' hadisi de; "İsnadın herhangi bir yerinde iki râvî arasında bir râvînin zikir edilmemesi" şeklinde tanımlamıştır. Bkz: Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 397-398.

[435] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 397-398.

[436] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 398-400.

[437] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 401.

kastettiği meşhur olduğu için bu üslubu kullanmıştır. Üstelik bu üslubundan dolayı hadisçiler onu eleştirmemiştir.[438]

3. Adâlet. Mâverdî'ye göre, sahabeye varıncaya kadar bütün râvîlerin adâletle tanınması gerekir. Âdil bir râvînin birisinden rivâyette bulunması onunda âdil olduğu anlamına gelmez. Âdil, âdilden rivâyet ettiği gibi, âdil almayandan da rivâyet etmiştir. Mesela eş-Şa'bî, bir rivâyetinde şöyle demiştir: "حدثني الحارس الاعور وكان والله كذابا: Haris el-A'ver bana anlattı. Vallahi o yalancının tekidir." Önceki râvî sonraki râvîden hadis rivâyet edebilir. [439]

Mâverdî'ye göre, râvîlerin âdâleti ile ilgili üç durum söz konusudur:

1) Râvîlerin adaletinin bilinmesi. Eğer râvîlerin adalet sahibi oldukları biliniyorsa, rivâyet ettikleri hadislerin sıhhatine hüküm edilir.

2) Râvîlerin hepsi veya birisinin cerh[440] edilmesi. Bu durumda hadislerinin sahih olmadığına hüküm edilir.

3) Cerh ve ta'dîl'de durumlarının bilinmemesi. Ebû Hanîfe'ye göre, cerh edilmeleri bilinmediği sürece, rivâyetleri makbûldür. İmam Şâfiî göre ise, ta'dîl [441] edilmeleri bilinmediği müddetçe, rivâyet ettikleri hadisler kabul edilmez. Yani, adâlet sahibi olup olmadığı araştırılır. Eğer bir grup onların adâlet sahibi olduklarını, diğer grup ise, mecrûh olduklarını dile getirseler, adalet sahibi değil, mecrûh olduklarına hüküm edilir. Cerh'in illeti zikredilmeden mecrûh olduklarına hüküm edilemez. Eğer bir râvî, rivâyet ettiği hadislerden sadece birisinde yalan söylediği tespit edilirse, onun bütün hadisleri terk edilir ve hangi hadisiyle amel edilmişse o amel fâsid olur. Şâhitlikte bulunan kişinin fasıklığı tesbit edilirse şehâdet ettiği hüküm fâsid olmaz. Çünkü hadis her asırda bütün insanlar için hüccet olduğu için onun hükmü özel olan şâhitlikten daha ağırdır.[442]

Mâverdî'ye göre; râvîlerin ta'dîl'i konusunda iki görüş vardır:

---

[438] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 401-403.
[439] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 403-404.
[440] Cerh; "hadis râvisinin kusurlu sıfatlarını ortaya koymak, onun şahadetini reddetmek. Yani rivayet ettiği hadisin reddedilmesini sağlamak" şeklinde tanımlamıştır. Bkz: Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 183.
[441] Ta'dîl; "râvînin adalet sahibi olduğuna hüküm etmek" şeklinde tanımlanmıştır. Bkz: Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 383.
[442] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 405-406.

1) Ta'dîl'in haberin yerine geçmesi. Çünkü haberin umûmuna o da dâhildir. Buna göre, râvînin adaleti konusunda, haber-i vâhid delil kabul edilir. Dolayısıyla sadece bir muhaddis râvî hakkında ta'dîl'de bulunursa, ta'dîli kabul edilir.

2) Ta'dîl'in şahitliğin yerine geçmesi. Çünkü ta'dîl, gaibe hükmetmektir. Bu görüşe göre, râvînin ta'dîli konusunda en az iki şahit olması gerekir. Bir kişinin râvî hakkındaki ta'dîl'i kabul edilmez.[443]

Mâverdî'ye göre, râvînin cerh'i konusunda bir kişinin şahitliği yeterli değildir. En az iki şahit olması gerekir. Çünkü cerh; bilinmeyene şahitlik etmektir.[444]

Mâverdî; tedlîs yapmakla bilinen râvîleri iki gruba ayırmıştır:

1- Hadisin metninde tedlîs yapanlar. Bu kişilerin hadisleri atılır; adalet sıfatları cerh edilir. Bu durum, kelimeleri tahrif etmek anlamına geldiği için, kabul edilmesi mümkün değildir.

2- Hadisin râvîlerinde tedlîs yapanlar.[445] Bu kişiler hadisin metni konusunda sadıktırlar. Râvîlerin isimlerini başka isimlerle değiştirme şeklinde yapılan tedlîs, yalancılık (cerh) olarak değerlendirilir ve bundan dolayı müdellîsin hadisleri reddedilir. Yakın olan râvîyi atıp hadisi daha uzak olan râvîye izâfe etme şeklinde yapılan tedlîs, müdellîsi mecrûh kılmaz; fakat tedlîs yaptığı hadis kabul edilmez.[446]

2.4.5. Hadisi Rivâyet Etme Şekilleri

Mâverdî'ye göre, hadisi nakleden râvînin, hadisi işittiği lafız ve sığa ile rivâyet etmesi, hadisi işittiği lafız ile değil manâ ile rivâyet etmesi, hadisi noksan rivâyet etmesi ve hadisi ilave yaparak rivâyet etmesi şeklinde dört hali vardır.

2.4.5.1. Lafzı ve Sığası İle Rivâyet Etmek

Hz. Peygamber (s.a.v); hadisini ya doğrudan ya da bir soruya cevap şeklinde söylemiştir. Hadis bir soruya cevap şeklinde söylenmişse, râvînin bunu rivâyet ederken soruyu da rivâyet edip etmemesi konusunda üç farklı durum söz konusudur:

---

[443] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 406.
[444] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 406.
[445] Mâverdî; "küfe ehlinde, tedlîs yapmak meşhurdur. Süfyan b. Üyeyne tedlîs yapmakla itham edilmiştir." şeklinde bir görüş dile getirmiştir.
[446] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 407-410.

1. Cevabın sorunun zikrine ihtiyaç duymaması. Bu durumda, râvînin soruyu zikretmesi daha iyi olsa da, zikredip etmemesi konusunda muhayyerdir. Mesela Hz. Peygamber; deniz suyu ile abdest alınır mı? Sorusuna; " هو الطهور ماؤه ،الحل ميتته: *Suyu temiz, ölüsü helal"* [447] şeklinde cevap vermiştir. Bu hadisi rivâyet eden râvî, soruyu da rivâyet edip etmeme konusunda serbesttir.

2. Cevabın sorunun zikrine ihtiyaç duyması. Bu durumda râvînin sadece cevabı rivâyet etmesi caiz değildir. Mesela Hz. Peygamber'e yaş hurma karşılığında kuru hurma satmanın hükmü sorulmuş o da; "أينقص اذا يبس؟**:** Taze *kuruduğu zaman azalır mı?"* diye sormuş, evet cevabını alınca şöyle buyurmuştur: "فلا اذن: *O zaman olmaz"*[448] bu hadisteki cevap olan "فلا اذن**:** *O zaman olmaz"* kısmı, soru zikir edilmeden anlaşılmaz.

3. Cevabın mutlak olarak gelmesi ve iki ihtimâle de elverişli olması. Sorunun zikredilmesi durumunda iki ihtimalden birisinin ortadan kalkması durumda râvînin soruyu zikretmesi gerekli olmasa da zikretmemesi beyânda taksire sebep olacağından, mekrûh görülmüştür. Mesela Hz. Peygamber'e (s.a.v), kesilen hayvanın karnında ölü bulunan yavrunun yenilip yenilmeyeceği hükmü sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: " زكاة الجنين زكاة امه".[449] Eğer Hz. Peygamber bu sözü doğrudan söylemişse, "Onun kesimi annesinin kesimi gibidir." (yavrunun da annesi gibi şer'i usûle göre kesilmesi gerekir) anlamına gelebileceği gibi, "Annesinin kesimi ile o helal olur." (annesinin kesilmesiyle o da kesilmiş sayılacağından ayrıca onu kesmek gerekmez) anlamına da gelir. Sorunun zikredilmesi durumunda, cevap "Annesini kesmekle o helal olur." mânâsına hamledilir.[450]

Mâverdî; hadisi lafzı ile rivâyet etmeyle alakalı yukarıda zikredilen üç durum konusunda, sahabe ve onlardan sonraki râvilerin hükmünün bir olduğunu belirtir.[451]

2.4.5.2. Mânâ İle Rivâyet Etmek

Mâverdî; hadisi mana ile rivayet etme konusunu üç kısma ayırmıştır:

1. Mânâ ile rivâyet edilen hadis emirler ve nehiyler konusunda olması. Bu durumda râvî hadisi lafzı veya manası ile rivâyet etme konusunda muhayyerdir. Mesela " لاتبيعوا الذهب

[447] Ebû Dâvûd, Tahâret,41.
[448] Tirmizî, Büyû', 14.
[449] Tirmizî, Sayd, 10.
[450] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 411-413.
[451] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 414.

بالذهب الا سواء بسواء: *Altını altınla satmayın; ancak misli misline.*"[452] hadisi; "نهى النبي عن بيع الذهب بالذهب الا سواء بسواء: *Allah rasûlü; Altını altınla misli misline satmanın dışında yasakladı*" şeklinde rivayet edilmesi ve " اقتلوا الاسودين في الصلاة: *Namazdayken iki siyahı öldürünüz.*"[453] Hadisi, امر النبي قتل الاسودين في الصلاة: *Nebi; Namazdayken iki siyahı öldürmeyi emretti.*" şeklinde rivâyet edilmesi gibi. Bu şekilde rivâyet caizdir. Çünkü (إفْعَل) emir, (لا تفعل) ise; nehiydir. Bu ikisi haber konusunda bir olduğu için râvî, her iki şekilde de rivâyet edebilir. Bu konuda hadisi mânâ ile rivâyet etme hususu; sahabe ile onlardan sonraki râvîler arasında bir fark yoktur.

2. Bazı lafızlarla nakledilen kelâmın başka lafızlarla nakledilme ihtimâlinin bulunması veya mânâsının hafî olması. Bu gibi durumlarda râvînin hadisi lâfzen rivâyet etmesi vaciptir. Mesela; "لا طلاق في اغلاق: *İğlâkta talâk yoktur.*" hadisindeki (اغلاق) lafzı; *ikrâh, delillik, öfke* ve *göğsünün daralması* şeklindeki manalara gelme ihtimali vardır. Râvînin bu hadisi bu lafız ile rivâyet etmesi vaciptir. İlgili lafız yukarıda zikrettiğimiz bütün manalara hamledilme ihtimâli olduğu için, mânâ ile rivâyet edilemez. Hz. Peygamber, o kelamını bir maslahattan ve manayı tespit etmeyi âlimlere bırakmasından dolayı, birçok manaya muhtemil ve hafî olarak söylemiştir.

3. Hadisin manasının açık olması. Mesela, "الخير كثير و قليل فاعله: *Hayır çoktur; yapanı azdır.*" [454] hadisini işiten tabiîn ve onlardan sonraki hiç kimseye, lafızdan manayı alıntılaması ve o mânâyı başka lafızlar ile nakletmesi caiz değildir.[455]

Mâverdî; sahabeden hadise şâhit olan ve kelâmın kaynağını bilenlerin mânâ ile rivâyet etmelerinin caiz olup olmaması konusunda; "Tabiîne caiz olmadığı gibi sahabeye de caiz değildir." Ve "Sahâbe hadisin manasını başkalarından daha iyi bildikleri için, başkaları için değil onlar için caizdir." şeklinde Şâfiî mezhebi âlimlerinden iki farklı görüşün nakledildiğini söyledikten sonra, kendi görüşünü şöyle izah etmiştir: Hz. Peygamber'in kelamındaki fesahatten dolayı, eğer sahabe hadisi lafzı ile hıfz edebiliyorsa mana ile rivâyet etmesi caiz değildir. Hadisi lafzı ile hıfz edemiyorsa; o zaman mana ile rivâyet etmesinde bir sakınca yoktur. Râvî, hadisi hem lafzı hem de manası ile rivâyet etmeye gücü varsa iki şekilde de eda etmesi lazımdır. Sadece manayı aktarabiliyorsa, çoğu zaman ahkâm manaya taalluk ettiği için

---

[452] Ebû Davûd, Büyû', 18.
[453] Ebû Davûd, Salât, 167.
[454] Aclûnî, İsmail b.muhammed b. Abdilhâdî, *Keşfü'l-Hafâ' ve Müzîlü'l-İlbâs A'mmâ İştehera Mine'l-Ahadîs Alâ Elsineti'n-Nas,* Beyrût, 1997, I,351.
[455] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 414-417.

şu âyetin; "وَلا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ: *Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkâr olmuştur.*"[456] kapsamına girmemesi için mânâyı gizlemeyip aktarması gerekir.[457]

2.4.5.3. Kısaltarak Rivâyet Etmek

Mâverdî; hadisi kısaltarak rivâyet etme konusunu üç kısma ayırmıştır:

1. Hadisin aktarılan kısmının mânâsının anlaşılamayacak kadar ilintisiz ve kopuk olması. Bu durumda sadece bir kısmının rivâyet edilmesi caiz değildir. Hadisin manasının tam olması için hepsinin rivâyet edilmesi gerekir.

2. Hadisin aktarılan bölümünün mânâsının tek başına anlaşılması fakat terk edilen kısmının zikri, aktarılan bölümünün hükmünün farklı olduğunu gerektirmesi. Mesela, Ebû Bürde b. Niyâr, bayram namazından önce kurban kesmiş ve iki yaşını doldurmuş bir keçiden başka hayvanı da olmayınca Allah Rasûlü şöyle buyurdu: "تجزيك ولا تجزي احدا بعدك: *olur kes fakat senden sonra hiç kimse için böyle bir şey olamaz.*"[458] Eğer râvî sadece " تجزيك: *olur kes*" lafzını rivâyet etseydi mânâ anlaşılırdı; fakat bütün insanlar için geçerli olabilir sonucu çıkardı. Ne zaman ki "ولا تجزي احدا بعدك**:** *Senden sonra hiç kimse için böyle bir şey olamaz*" cümlesi zikredildi o zaman bu hükmün sadece Ebû Bürde b. Niyâr'a hâs olduğu anlaşılmış oldu. Râvî, bu gibi durumlarda hadisin tamamını rivâyet etmek zorundadır.

3. Hadisin rivâyet edilen bölümünün manası anlaşılan ve hükmü müstakil olan. Bu gibi durumlarda ilgili bölümün tek başına rivâyet edilmesinde bir sakınca yoktur. Örneğin, Hz. Peygamber'e deniz suyu ile abdest almanın hükmü sorulmuş o da "هو الطهور ماؤه الحل ميتته: *Suyu temiz, ölüsü helaldir*"[459] şeklinde cevap vermiştir. Bu Hadisi rivâyet eden râvînin, her biri müstakil bir hüküm olduğu için "هو الطهور ماؤه: *Suyu temizdir*" *veya* "الحل ميتته: *Ölüsü helaldir*" şeklinde sadece bir bölümünü rivâyet etmesinde bir sakınca yoktur.[460]

2.4.5.4. İlâve Yaparak Rivâyet Etmek

Mâverdî; râvînin hadisi ilave yaparak rivâyet etmesi konusunu üç kısma ayırmıştır:

1) Durumu şerh etmek ve hükmün sebebini açıklamak için hadise yapılan ilâve. Eğer ilâvede bulunan sahâbe ise caizdir. Çünkü sahâbe hadisin vüruduna şahit olmuştur.

---

[456] Bakara 2/283.
[457] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 417.
[458] Buhârî, iydeyn, 23.
[459] Ebû Dâvûd, Tahâret, 41.
[460] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 418-419.

Hadisin vüruduna şâhit olmadığı için sahabenin dışındakilerin hadise ilave yapması caiz görülmemiştir. Örneğin şu hadisi, "نهى عن تلقي الركبان وان يبيع حاضر لباد : *Rasûlüllah; alış veriş yapmak için (pazara varmadan) kervanı karşılamayı ve şehirde oturan kimsenin şehir dışındaki bir kimse adına malını satmayı (komisyonculuk) yasakladı.*"[461] rivâyet eden sahâbe, Hz. Peygamber'i bu sözü söylemeye iten nedeni hadise ilâve olarak zikretmiştir.[462]

2) Kelâmın mânâsını tefsir etmek için hadise yapılan ilâve. Hadisi açıklamak için yapılan ilave - ister sahabe tarafından isterse sahabenin dışında bir râvî tarafından yapılsın - caiz olmakla beraber, sahâbenin yaptığı açıklama delil aranmadan kabul edilmesi gerekir. Sahabenin dışındaki birisinin yaptığı açıklama ise delilsiz kabul edilmez.

3) Hadise yapılan ilave ne hükmün sebebini açıklamak ne de mânâyı tefsir etmek için yapılmıştır. Bu şekildeki ilâve apaçık bir yalandan ibarettir. Allah, sahabeleri bu gibi yalanlardan koruyarak şöyle buyurmuştur: "من كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار: *Her kim bilerek bana yalan isnad ederse cehennemde yerini hazırlasın.*"[463]

2.5. Metinlerin Hükmü

Mâverdî'ye göre, şer'î delillerin ilki olan Kitap konusunda genişçe izah edilen umûm-husûs, mücmel-müfesser, mutlak-mükayyed, isbât-nefiy, muhkem-müteşâbih ve nâsih-mensûh ile ilgili hükümler sünnet konusunda da aynen geçerlidir.[464]

Mâverdî bu bölümü, sünnetin kaynağı, beyanı sünnet ile vâcib olan hükümler ve kendisi ile amel edilmesi gerekli olan sünnet şeklinde üç kısımda incelemiştir:

2.5.1. Sünnetin Kaynağı

Mâverdî; sünnet'in kaynağını, Hz. Peygamberin sözleri, fiilleri ve takrîrleri şeklinde üç başlık altında incelemiştir.

2.5.1.1. Kavlî Sünnet

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ: *Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de.*"[465] âyeti gereği Hz. Peygamber'e itaat şarttır.

---

[461] Müslim, Buyû' 5-6. Buhârî, Buyû, 68-72.
[462] Bkz: Buhârî, Buyû, 68.
[463] Buhârî, ilim, 38; Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 419-422.
[464] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 422.

Mâverdî; Hz. Peygamber'in sözlerini (kavlî sünnet) ilk önce *emir, nehiy, haber ve istihbâr* şeklinde dört kısma ayırmış, daha sonra da *Hz. Peygamber'in doğrudan söylediği sözler* ve *bir soruya cevap olarak söylediği sözler* şeklinde iki kısma ayırmıştır.

1. Doğrudan kavlî sünnet. Hz. Peygamber'in doğrudan söylediği sözler; ibâdetler, muâmelât, tergîb, terhîb ve te'dîb şeklinde kişinin dünya ve ahiretini tamamlayan beş konuyu kapsıyor:

1) İbâdetler. Bu kısma vacip ve mendûb girer.

2) Muâmelât. Bu kısma Helal ve haram girer.

3) Tergîb (teşvik etmek). Bu kısma sevabı teşvik eden girer.

4) Terhîb (korkutmak). Bu kısma günahlardan sakınmaya dâvet eden sözler girer.

5) Te'dîb (terbiye etmek). Ülfet ve muhabbeti teşvik eden hadislerdir.[466]

2. Bir soruya cevap olarak kavli sünnet. Mâverdî; Hz. Peygamber'in bir soruya cevap olarak söylediği sözleri üç kısma ayırmıştır:

1) Cevap sorunun tam karşılığı olarak gelmesi. Ne sorudan fazla ne de eksik olan cevaplar. Örneğin Hz. Peygamber, Al-i İmrân sûresinin 96. âyetindeki " من استطاع اليه سبيلا: *Oraya yol bulabilen kimseye"* cümlesinden maksadın ne olduğundan sorulmuş ve "زاد وراحلة: *Azık ve binektir*." [467] şeklinde cevap vermiştir.

2) Cevap sorudan fazla olarak gelmesi. Mesela Hz. Peygamber'e deniz suyu ile abdest almanın hükmü sorulmuş o da, "هو الطهور ماؤه الحل ميتته: *Suyu temiz, ölüsü helaldir"*[468] şeklinde cevap vermiştir. Bu gibi durumlarda cevaptaki fazlalık yeni bir hükmün beyânı olarak gelmiş kabul edilir. [469]

3) Cevap sorudan eksik olarak gelmesi. Mâverdî'ye göre, soruya eksik olarak gelen cevap ile ilgili dört durum vardır:

---

[465] Nisa 4/59; Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 423.
[466] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 423-424.
[467] Tirmizî, Hacc, 14.
[468] Ebû Dâvûd, Tahâret, 41.
[469] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 424-425.

1- Soruyu soranın hatasından dolayı cevabın eksik geldiği durumlar. Mesela Hz. Peygamber'e "İhramlı olan kişi hangi elbise giyer." şeklinde bir soru sorulmuş o da, "لايلبس قميصا ولا عمامة: *Gömlek ve sarık giyemez."*[470] şeklinde cevap vermiştir.

2- Cevabın eksik kalan kısmı Kur'an'da açıklanmış olan durumlar. Örneğin; Hz. Ömer Hz. Peygamber'e kelâle'nin hükmünü sormuş, o da: "تكفيك آية الصيف: *Nisa Suresi'nin son ayeti sana yetmiyor mu?*"[471] diyerek sorunun cevabı Kur'an'da beyan edildiği dile getirmiştir.

3- Verilen cevap kısmında verilmeyen cevaba bir tenbihin olduğu durumlar. Mesela Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e oruçlu olan kişinin hanımını öpmesinin hükmü sormuş o da; " ارايت لو تمضمضت؟: *Sen oruçlu iken mazmaza yapmaz mısın?"*[472] şeklindeki cevabı ile hem oruçlu olan kişinin mazmaza yapması durumunda orucunun bozulmayacağının hükmünü açıklamış, hem de kişinin hanımını öpmesiyle orucunun bozulmayacağına işaret etmiştir.

4- Cevaptan kaçınılan durumlar. Eğer soru din ile alakalı değilse cevabın verilmesi zorunlu değildir. Din ile alakalı olduğu durumlarda ise, Allah'ın dinini açıklama sorumluluğundan dolayı cevabın verilmesi gerekir. Hz. Peygamber din ile ilgili sorulan sorulara vahyi bekleme durumunun dışında cevap vermekten imtinâ edemez. Örneğin Esyed b. Hudyr ona hayızlı kadının durumunu sormuş, o da "يسألونك عن المحيض قل هو اذى: *Sana kadınların ay halinden soruyorlar. Deki o bir eziyettir."*[473] âyeti nazil oluncaya kadar cevap vermemiştir.[474]

2.5.1.2. Fiilî Sünnet

Mâverdî; Hz. Peygamber'in fiillerini iki kısma ayırmıştır:

1. Yemesi, içmesi, giyimi ve uyuması gibi dini konular ile ilgili olmayan fiilleri. Bu gibi fiiller vücûba değil ibâhaya delâlet eder. Hz. Peygamber, aklen kötü şerân iyi olmayan hiçbir harekette bulunmadığından dolayı, onun fiilleri ya güzelliğe ya da caizliğe hamledilir. Bunun için onun fiillerini örnek almak muhalefet etmekten daha hayırlıdır.

2. Dini konular ile ilgili fiilleri. Mâverdî'ye göre, Hz. Peygamber'in dini konulardaki fiillerinin üç durumu vardır:

---

[470] Buhârî, Hacc, 21.
[471] Müslim, Faraiz,9.
[472] Ebû Davûd, Savm,33.
[473] Bakara 2/222.
[474] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 425-427.

1- Kendisine tabi olmayı emir ettiği durumlar. Mesela; "صلوا كما رأيتموني اصلي**:** *Namazı; benim kıldığım gibi kılınız.*[475] "خذوا عني مناسككم: *Hac menasikini benden alınız."*[476] Bu gibi durumlarda, ona ittibâ farzdır. Çünkü onun emri fiiline iktirân etmiştir.

2- Kendisine tabi olmayı nehiy ettiği durumlar. Mesela, Hz. Peygamber insanlara visâl[477] orucunu tutmasını yasaklamış sonra o visâl orucunu tutunca insanlar da tutmaya başlamış, "اما اني كنت نهيت عن الوصال**:** *Ben size visâl orucunu yasaklamıştım.* deyince, insanlar: "Senin visâl yaptığını görünce biz de visâl yapık dediler." Bunun üzerine o şöyle buyurmuştur: "اني لست مثلكم اني اطعم و أسقي**:** *Ben sizin gibi değilim. Bana yedirilir ve içirilir."*[478] Bu gibi durumlarda ona ittibâ etmek vacip değildir. Çünkü, o kendisine tabi olmayı nehiy etmiştir.[479]

Mâverdî'ye göre, Hz. Peygamber'in kendisine tabi olmayı nehiy etmesi üç kısma ayrılır:

a. Ona helal bize haram olanlar. Dörtten fazla kadınla nikâhlanmak gibi.

b. Ona müstehab bize mekrûh olanlar. Visâl orucunu tutmak gibi.

c. Ona farz bize mundûb olanlar. Misvak kullanmak gibi.[480]

3- Kendisine tabi olmayı emir de nehiy de etmediği durumlar.

Mâverdî'ye göre, Hz. Peygamber'in bu durumdaki fiillerine tabi olmanın farz mı müstahab mı? konusunda ihtilâf vardır.

1. Fiillerine ittibâ etmeyi emir etmediği sürece tabi olmak müstahabdır. Hz. Peygamber çoğu şeyleri gizli yapmıştır. Eğer bütün fiillerinde ona tabi olmak farz olmuş olsaydı teblîğin herkese ulaşabilmesi için, sözlerini açıktan söylediği gibi fiillerini de açıktan yapması gerekirdi.

2. Fiillerine tabi olmayı saklamadığı sürece ittibâ farzdır. Bu gurubun delilleri ise şöyledir: Allah, onun hakkında şöyle buyurmuştur: " فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ اَمْرِهِ اَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ اَوْ

---

[475] Buhârî, Ezân, 18.
[476] Tirmizî, Hac, 38
[477] Siyâmu'l-Visâl: İki ya da daha fazla günün orucunu, arada iftar etmeden birbirine ulamak. Bkz: *Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 606.
[478] Buhârî Savm, 48.
[479] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 427-428.
[480] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 428-429.

يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ: *Artık onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınsınlar.*"[481] Emir kelimesi söze şamil geldiği gibi fiillere de şamil geliyor. Mesela "وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ: *Hâlbuki Firavun'un emri doğru değildi.*"[482] âyetinde ki "أَمْرُ فِرْعَوْنَ: *Firavun'un emri"* Firavun'un fiili anlamındadır. Bir adam karısını, Ümmü Seleme'ye "Oruçlu olan kişinin karısını öpmesinin hükmünü." sorması için gönderdi. Kadın Ümmü Seleme'nin yanına girip durumu anlattı. Ümmü Seleme, "Hz. Peygamberin de oruçlu iken hanımlarını öptüğünü." haber verdi. Kadın dönüp meseleyi kocasına anlattı. Bu durum, o adamın endişesini artırdı ve "Biz Rasûlullah (s.a.) gibi değiliz. Allah, onun geçmiş ve gelecek günahlarını affetmiştir." Kadın tekrar Ümmü Seleme'ye döndü. Hz. Peygamber'i yanında buldu. Hz. Peygamber,*"Bu kadın ne istiyor?"* dedi. Ümmü Seleme meseleyi anlattı. Hz. Peygamber; *"Benim de aynı şeyi yaptığımı söylemedin mi?"* "Söyledim, ama kadın kocasına gidip haber vermiş, adamın endişesi iyice artmış. Biz Rasûlullah (s.a.) gibi değiliz" demiş. Peygamber, " اني لارجو ان اكون اتقاكم لله واعلمكم بحدوده: *Ben, Allah'tan en çok çekineniz ve onun helal ve haramlarını en iyi bileninizim."*[483] buyurmuştur. Mâverdî'ye göre; bu hadise Hz. Peygamber'in fiillerine ittibanın vacib olduğuna delâlet etmektedir.[484]

2.5.1.3. Takrîrî Sünnet

Mâverdî'ye göre, Hz. Peygamber'in, insanların alış-verişlerini, sosyal hayattaki muamelelerini, yeme-içme ve giyim-kuşamlarını, çarşı ve pazardaki hâl ve hareketlerini velhasıl bütün tavır ve davranışlarını görüp sesini çıkarmaması (takrîr) bütün o davranışların helal olduğu anlamına gelir. Şu âyet gereği " الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ: *Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar."*[485] Hz. Peygamber'in insanların kötü ve günah işlerken onları uyarmayıp seyirci kalması düşünülemez. Bu durum onun onayladığı şeylerin münker değil, ma'rûf olduğuna delâlet etmektedir.[486]

Mâverdî; âlimlerin "Şerîat, helal kılmadıkça eşyanın haram olduğu." yoksa tam tersi olarak "Şerîat haram kılmadıkça eşyanın helal olduğu." şeklindeki usûl tartışmasının bir

---

[481] Nur 24/63.
[482] Hûd 11/97.
[483] Müslim, Siyâm, 12.
[484] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 429-431.
[485] A'râf 7/157.
[486] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 432.

sonucu olarak, Hz. Peygamberin takrîrlerinin "Şer' ile değil, şer'den önce örf ile helal kılındı." ve "Şer' ile helal kılındı" şeklinde iki farklı görüşün ortaya çıktığını söylemiştir.[487]

2.5.2 Beyânı Sünnet İle Vâcib Olan Hükümler

Mâverdî; beyânı Sünnet ile vâcib olan hükümleri dört kısma ayırmıştır:

1. Allah ve kul hakkı ile ilgili beyânı vâcib olan hükümler. Allah, namaz ve zekât gibi hükümleri mücmel olarak zikretmiş, Hz. Peygamber (s.a.v) de Allah hakkı ile ilgili olanları Allah'ın ondaki hakkını yerine getirmek için, insanlarla ilgili olanları ise ne ile mükellef olduklarını bilmeleri için beyân etmiştir.

2. Sadece Allah hakkı ile ilgili beyânı vâcib olan hükümler. Allah hakkıyla ilgili olan hükümlerin beyân edilmesi gerekir.

3. Sadece kul hakkı ile ilgili beyânı vâcib olan hükümler. Bunlar, nafile ibadetler ve insanı Allah'a yaklaştıran fiiller gibi yapılması sevap, terk edilmesi ceza gerektiren hükümlerdir. İnsana hâs olduğu için bunların beyân edilmesi gerekir.

4. Hakkında ihtilaf edilen hükümler. Bu kısma giren hükümler, Allah'ın kitabında bulunmayıp doğrudan Hz. Peygamber'in beyan ettiği hükümlerdir. Komşuya şuf'a hakkı,[488] diyeti âkileye yüklenmesi,[489] selebin;[490] öldürene verilmesi,[491] katilin mirastan mahrum bırakılması,[492] varise vasiyetin gerekli görülmemesi,[493] kadın ile teyzesini veya halasıyla birlikte nikâh edinilmemesi[494] ve bunun gibi kul hakkı ile alakalı olan hükümlerin beyânı

---

[487] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 432-433.

[488] Şuf'a: Önalım hakkı. Satılan veya bedel şartı ile hibe edilen bir akarı veya o hükümde olan bir malı müşteriye veya kendisine hibe edilen şahsa her kaça mal olmuş ise, o miktar ile müşteriden veya satıcıdan ya da hibe edilenden cebren alıp temellük etmektir. Bkz: Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 529.

[489] Âkıle; kasıtsız olarak işlenen cinayet diyetini veya "gurre" denilen mali tazminatı yüklenip ödeyen asabe, aşiret, divan üyeleri, meslek kuruluşları vb.dir. Bkz: Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 20. Meselenin aslı şudur: Huzeyl kabilesinden iki kadın, biri diğerini öldürmüştü. Bunlardan her ikisinin kocası ve birer oğlu vardı. Resûlullah maktülenin diyetini ödeme işini, katilenin (öldüren kadının) akilesine yükledi, kocasını ve oğlunu bu külfetten uzak tuttu. Çünkü bu ikisi Huzeyl'den değillerdi. Maktülenin akilesi, "ölenin mirası da bize aittir" dediler. Allah Rasûlü : "Hayır! Mirası, kocasına ve oğluna aittir!" buyurdu." Ebû Davûd, Diyat 21.

[490] Seleb: bir kimsenin üzerindeki elbisesi, silahı, parası ve bindiği hayvanı ve bunun üzerindeki eğeri, gemi vb. gibi eşyası, teçhizat. Bkz: Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 501.

[491] Buhârî, Hums, 18.

[492] Ebû Dâvud, Diyât,18.

[493] Ebû Dâvûd, Vasâyâ, 6.

[494] Müslim, Nikâh 35.

vaciptir. Çünkü Hz. Peygamber'in beyânı dışında bu hükümleri bilmenin başka bir yolu yoktur.[495]

Mâverdî'ye göre, Hz. Peygamber'in Allah'ın kitabında bulunmayan Allah hakkı ile ilgili hükümleri doğrudan beyân etmesi konusunda ictihadıyla hüküm edip etmemeye bağlı olarak Şâfiî mezhebinde iki farklı görüş vardır:

1- Hz. Peygamber'in kendi içtihâdıyla hüküm etmesi caizdir. ictihad bir fazilet olduğuna göre peygamberler başkalarından daha fazla bu fazilete layıktırlar. Allah şöyle buyurmuştur: "وَدَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِى الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَ وَكُلًّا اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا: *Dâvûd ile Süleyman'ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk. Biz hüküm vermeyi Süleyman'a kavratmıştık. Zaten her birine hükümranlık ve ilim vermiştik."*[496] Hz. Peygamber (s.a.v) Hudeybiye'de kureyş ile yaptığı antlaşmada Müslümanlara sığınan kadın ve erkekler geri iade edilecekleri hükmünü koymuştu. Ümmü Gülsüm adında bir kadın Müslüman olup Hz. Peygamber'e sığınınca ilgili madde gereği geri iade edilmesi gerekirken inen şu âyet onun verdiği hükmü reddetmiştir " يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِهِنَّ فَاِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ اِلَى الْكُفَّارِ: *Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin.*"[497] Bu âyet, Hz. Peygamber'in bu konuda kendi içtihadıyla hüküm ettiğine delâlet etmektedir. Bu görüşe göre bu beyân türü, Allah hakkı değil, kul hakkı konusunda Hz. Peygamber'e gereklidir.

2- Hz. Peygamber'in kendi içtihâdıyla hüküm vermesi caiz değildir. Onun hükümleri Kur'ân'dan veya vahiyden olan Allah'ın emirlerine bağlıdır. Çünkü " وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوٰى اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى: *O, nefis arzusu ile konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir."*[498] ve nassın varlığı durumunda ictihad yapılamaz. Allah'ın emirleri nastır. Bu görüşe göre, bu beyân hem Allah hakkı hem de kul hakkında gereklidir.[499]

Mâverdî; yukarıdaki görüşleri aktardıktan sonra, kendi görüşünü delilleri ile beraber şöyle izah etmiştir: "Bana göre yukarıdaki iki görüşten en doğrusu, 'Hz. Peygamber'in hüküm

---

[495] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 433-435.
[496] Enbiyâ 21/78-79.
[497] Mümtehîne 60/10.
[498] Necm 53/3-4.
[499] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 436-437.

verirken içtihadının muteber olduğu görüşüdür.' Eğer namazda konuşmayı ve kadın ile teyzesini bir nikâh altında birleştirmeyi yasaklaması[500] gibi ümmeti de kendisine ortak ise, İbn Mes'ûd'a dediği gibi; "ان الله يحدث من امره ما يشاء وان مما يحدث ان لا يتكلموا في الصلاة: *Şüphesiz ki Allah kendi emrinden dilediğini ortaya çıkarır, şimdi de namazda konuşmamamız için yeni bir emir ortaya koymuştur.*[501] Allah'ın bir emri ve vahyi olmadan ictihad edemez. Eğer "لا ميراث لقاتل: *Katile miras yoktur*"[502] cümlesinde ve içki içene verdiği ceza[503] uygulamasında olduğu gibi, ümmeti ona ortak değilse, o zaman kendi görüşü ve içtihadı ile hüküm vermesi caizdir.[504]

2.5.3. Kendisi ile Amel Edilmesi Gerekli Olan Sünnet

Mâverdî; Sünnet ile sabit olan hükümleri, sünnetin tek başına hüküm koyması ve sünnetin başka şer'i delil ile birleşerek hüküm koyması şeklinde iki kısma ayırmıştır:

2.5.3.1. Sünnetin Tek Başına Hüküm Koyması

Sünnet tek başına şer'i hükümlerin kaynağı olduğu için, vaz' ettiği hükümlerin kıyasa muvafık olup olmamasına bakılmaksızın kendileriyle amel edilir. Ebû Hanîfe'ye göre, sünnet ile sabit olan hükümler kıyasa aykırı ise kıyas ile amel etmek sünnet ile amel etmekten daha evlâ olur.[505] Mâverdî; Ebû Hanîfe'nin bu görüşünü fasit bir görüş olarak nitelendirmiştir. Ona göre, kıyas sünnetin fer'i olduğu için sünnetin hükmünü kaldırması düşünülemez.[506]

2.5.3.2. Sünnetin Başka Şer'i Delil ile Birleşerek Hüküm Koyması

Mâverdî'ye göre, sünnet hüküm koyarken birleşmiş olduğu şer'i deliller; kitap, sünnet ve icmâ şeklinde üç kısma ayrılır:

2.5.3.2.1. Sünnetin Kitap ile Birleşmesi

Kitab; sünnetin koymuş olduğu hükme uygun ise, ikisi beraber hükmün kaynağı olmuş olurlar. Ku'ran ve sünnetten hangisi önce ise o kaynak, diğeri de pekiştirme görevini yapmış

---

[500] Müslim, Nikâh 35.
[501] Müslim Mesâcid 60.
[502] Ebû Dâvud, Diyât,18.
[503] Ebû Dâvud, Hudud 37.
[504] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 437-438
[505] İbn Hümam Hanefi mezhebinin muhtâr görüşünü şöyle izah etmiştir: İlleti nass tarafından tespit edilen ve fer'de de gerçekleşmesi kat'i olan kıyas, sünnete ters ise sünnet değil, kıyas ile amel edilir. Geniş bilgi için bkz: İbn Hümam, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid ibn Hümamü'd-Dîn el-İskenderî el-Hanefî, *Et-Tehrîr fî Usûli'l-Fıkıh*, y.y, 1351, 352-354.
[506] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 439.

olur. Kitab; sünnetin koymuş olduğu hükme ters ise yani delillerden biri hükmün olumlu olmasını gerektirirken diğeri ise olumsuz olmasını gerektiriyorsa, Mâverdî'ye göre bu durum üç ayrı kısımda incelenmesi gerekir:

1. Zaman itibariyle Kitabın sünnetten önce olması. Bu gibi durumlarda sünnet ile değil, kitab ile amel edilir ve sünnet mensûh olarak kabul edilir.

2. Zaman itibariyle sünnetin Kitabdan önce olması. Bu gibi durumlarda âlimlerin Kur'anın sünneti nesh edip etmeyeceği konusundaki farklı yaklaşımlarının bir sonucu olarak farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Şafii mezhebinin genel görüşüne göre; Kur'an sünneti nesh edemeyeceği için bu gibi durumlarda kitab ile değil, sünnet ile amel edilmesi gerekir.

3. İkisi de aynı zamanda varit olması. Yani aralarında öncelik ve sonralık diye bir şeyin söz konusu olmaması. Mâverdî'ye göre bu konuda üç farklı yaklaşım vardır:

1- Kitab ile amel edilir. Bu görüşü savunanların delili şöyledir: Kitab sünnetin aslı olduğu için onunla amel edilmesi gerekir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: " ما أتاكم عني فاعرضوه على كتاب الله فان وافقه فاعملوا به وان خالفه فاتركوه: *Benden size gelen şeyi, Allah'ın kitabına arz edin. Ona uygunsa onunla amel edin. Ona uygun değilse onu terk edin"*[507]

2- Sünnet ile amel edilir. Bu görüşü savunanların delili ise şöyledir: Sünnetin görevi Kur'anı beyân etmek olduğu için sünnet ile amel edilmesi gerekir. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: "وَمَا آتَيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا: *Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin."*[508]

3- Tavakkuf edilir. Yani Kitab ve sünnetten hangisi ile amel edileceği ile ilgili bir delil bulununcaya kadar beklenilir ve herhangi bir görüş ile amel edilmez.[509]

Mâverdî; yukarıdaki üç görüşü naklettikten sonra, kendi görüşünü şöyle izah etmiştir: "Bana göre bu konuda en doğru olan şudur*: Sünnetin koymuş olduğu hükme bakılır tahsîs ile ilgili ise Kur'an ile değil, sünnet ile amel edilir. Çünkü bu durumda Kur'anın umûmu sünnet*

---

[507] İmam Şafii bu hadis ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "Bu rivayet meçhul bir kişiden olduğu için munkatı'dır ve biz buna benzer rivayeti, hiçbir şey hakkında kabul edemeyiz." Şafiî, er-Risâle, 137. Özel olarak yukarıdaki hadis, genel olarak hadislerin Kur'an'a arzı konusunda geniş bilgi için bkz: Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'ana Arzı*, İstanbul, 1998, 69-107.

[508] Haşr 59/7.

[509] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 440-443.

ile tahsîs edilmiştir. Eğer sünnetin koyduğu hüküm, nesih ile ilgili ise sünnet ile değil, Kur'an ile amel edilir. Çünkü Kur'an, sünnet ile nesh edilemez."[510]

2.5.3.2.2. Sünnetin Sünnet ile Birleşmesi

Mâverdî'ye göre; fiili sünnet kavli sünnete muvafık ise, hüküm pekiştirilmiş ve onunla amel etmek de vacip olmuş olur. Fiili sünnet kavli sünnete ters ise mesela, Hz. Peygamber bir söz söylemiş ve onun tersini yapmışsa - hükümler de hem onun fiillerinden hem de sözlerinden alındığına göre - birbirine ters iki durum ortaya çıkmış olur. Bu konu üç kısma ayrılır:

1. İki sünnetin beraber kullanılması imkânının olması. Mesela, Hz. Peygamber, ikindi namazından sonra başka bir namazın kılınmasını yasaklamış ve kendisi o vakitte kılmıştır. Bu durumda yasakladığı namazı bir sebepten dolayı yasaklamış, kıldığı namaz ise başka bir sebepten dolayı kılmıştır. Her iki durum kendi sebebine hamledilerek ikisiyle de amel edilir.

2. Fiilin sadece ona has olması. Mesela Hz. Peygamber sahabeye visâl orucunu[511] tutmayı yasaklamış ve kendisine hâs olduğunu beyân ederek tutmuştur. Bu durumda onun sözü; âmm, fiili ise, has olarak kabul edilir.

3. Hem iki sünnetin beraber kullanılma imkânının olmaması hem de iki sünnetten birinin Hz. Peygamber'e has olduğuna dair bir beyanın olmaması. Bu durumda zaman açısından sonra gelen sünnet, öncekini neshetmiş olarak kabul edilir. Hangi sünnetin önce hangisinin sonra geldiği bilinmiyorsa, sahâbe iki sünnetten hangisi ile amel etmiş ise, onun diğer sünneti nesh ettiğine hükmedilir. Sahâbenin hangi sünnet ile amel ettiklerine dair bir açıklama yoksa hangisi ile amel edileceğine dair bir delil bulununcaya kadar tavakkuf edilir.[512]

Mâverdî'ye göre, Şâfiî mezhebinin zâhir görüşü; "Kavlî sünnet fiilî sünneti, fiilî sünnet de kavlî sünneti nesh edemez." şeklinde olmakla beraber, aynı mezhebin bazı âlimleri, "Sünnetin fiili veya kavli olmasına bakılmaksızın her biri diğerini neshedebilir." görüşünü savunmuşlardır. Bu görüşlerine de Hz. Peygamber'in şu uygulamalarını delil göstermişlerdir: Hz. Peygamber hırsızlık yapan kişi ile ilgili olarak; "فان عاد في الخامسة فاقتلوه: *Eğer beşinci kere*

[510] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 443.
[511] Visâl orucu ile ilgili olarak bkz: Buhârî Savm, 48.
[512] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 443-445.

hırsızlık yaparsa öldürün"[513] buyurmuş fakat aynı konu kendisine intikâl edince hırsızı öldürmemiştir. Zina yapan evlilerin cezası ile ilgili olarak; "السيب بالسيب جلد مائة والرجم: *Evli olanların birbirleri ile zina yapmasının cezası; yüz celde ve recimdir"*[514] buyurmuş fakat evli olduğu halde zina yapan Maiz'e celde vurmadan sadece recim etmiştir. İmamlık yapacak kişi ile ilgili olarak " و اذا صلي قاعدا فصلوا قعودا اجمعين: *İmam oturarak namaz kılarsa sizde oturarak kılınız"*[515] buyurmuş fakat, kendisi ashabına oturarak imamlık yapmış onlarda ayakta durarak ona tabi olmuşlardır. Hz. Peygamberin bütün bu uygulamaları, fiili sünnetin kavli sünneti neshedebileceğine delalet etmektedir. Fiilî sünnetin kavlî sünneti neshedebilmesi için zaman açısından ondan sonra gerçekleşmesi gerekir. "Fiilî sünnet kavlî sünneti neshedemez." görüşü savunan Şâfiîler, Hz. Peygamber'in kendi sözlerine ters olan fiilleri ile ilgili olarak, aslında kavlî sünneti nesheden fiilî sünnet değil, ondan önce başka bir kavlî sünnettir. Daha sonra fiili sünnet varit olmuştur. Nesh açık olduğu için, insanlarda sadece fiilî sünneti nakletmişlerdir.[516]

2.5.3.2.3. Sünnetin İcmâ ile Birleşmesi

Mâverdî; sünnetin icmâ ile birleşmesi konusunu üç kısma ayırmıştır:

1. İcmâın sünnete muvafık olması. Mesela " لاميراث لقاتل: *Katile miras yoktur*" [517] ve " لا لوارث وصية : *Vârise vasiyet yoktur"* [518] kavlî sünnetleri ve *"Herhangi bir kişinin bir kadını ile teyzesi veya halasını bir nikâh altında birleştirmesini yasaklaması."* fiilî sünnetinde olduğu gibi. Bu sünnetler ile amel edilmesinde icmâ edilmiştir. İlgili hükümler hem sünnet hem de icmâ ile sabit olduğu için bu hükümler mütevâtir olmadığı halde mütevâtir hükmüne geçmiştir.

2. İcmâın sünnete muhalif olması. Bu durumda icmâ nasih olarak kabul edilir ve onun gerektirdiği hüküm ile amel edilir.

3. Bazı sahabenin onunla amel etmesi bazısının ise terk etmesi. Bu durumda o sünnet ile amel etmek vacip olur.[519]

Hz. Peygamberin gıyabında kendisine aktarılan herhangi bir sünnet ile amel kişi, daha sonra ona kavuştuğu zaman o sünneti ona sorması gerekli olup olmaması konusunda

---

[513] Nesai, Katu's-Sârık, 15.
[514] Buhârî, Hudûd, 30-31.
[515] Buharı, Ezân, 51.
[516] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 445-447.
[517] Ebû Dâvud, Diyât,18.
[518] Tirmizî Vasaya 5.
[519] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 447-448.

Mâverdî'ye göre iki görüş vardır: Birincisi, kalbi mutmain olması için o sünneti ona sorması gerekir. Diğer görüşe göre ise, sormasına gerek yoktur. O şekilde onunla amel etmeye devam eder. Çünkü eğer o kişi Hz. Peygamber'e geldiğinde o sünneti ona sorması zarurî ise o zaman onun yanında bulunmadığı zaman da hicret ederek gelip onu sorması zarurî olması gerekir. Mâverdî; bu iki görüşü naklettikten sonra kendi görüşünü şöyle izâh etmiştir: "Eğer o sünnet ağır bir hüküm ile ilgili ise, sormaya gerek yoktur. Ruhsat ile ilgili bir hükümse sorması gerekir."[520]

Ahkâm ile ilgili herhangi bir hadisi duyan kişi eğer mukallitlerden ise ilgili hadisi rivayet etmesi kendisine farz değildir. Çünkü mukallide farz olan, bir olay ile karşılaştığı zaman sormasıdır. Eğer müçtehitlerden biri ise içtihâdında kaynak olarak kullanması için hadisi rivayet etmesi farzdır. Sünneti nakletmek farz-ı kifâyedendir. Farz'ı-Kifâye'yi nakletmek, hadisi rivayet etme şartlarını taşıyan kişinin sorumluluklarındandır. İnsanlar bir konuda sünnete ters bir hayat yaşıyorlarsa sünneti rivâyet etme sorumluluğuna sahip olanların o konudaki hadisleri rivâyet etmeleri gerekir. Öyle bir durum söz konusu değilse, ilgili konulardan sorulmadığı sürece rivâyet etme mecburiyetleri yoktur.[521]

[520] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 448.
[521] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 449.

3. İCMÂ

Şer'i delillerin üçüncüsü icmâdır.

İcmâ, füru-i fıkıh kitaplarında birçok dinî-hukukî hükmün meşruiyet temelini göstermek üzere başvurulan bir delildir. Fıkıh usulü eserlerinde ise kaynaklar teorisinin vazgeçilmez bir öğesidir. Temel şer'î deliller arasında genellikle üçüncü sırada yerleştirilen icmâ; aynı zamanda İslâm fıkhı ve kültürünün çok önemli kavramlarından biridir. Usûl-i fıkhın tedvin edilmesiyle birlikte literatürde icmâa özel bir yer ayrılmış, icmâın dayanakları, varlık ve geçerlilik şartları, hükmü gibi konular üzerinde geniş bir biçimde durularak bir icmâ teorisi oluşturulmaya başlanmıştır.[522]

3.1. Tanımı

Mâverdî, icmâı; "hükümlerin delilleri ve istinbât yöntemleri açısından ilim ehlinin bir hükümde görüş birliğine varmasının yaygınlık kazanması, aynı asır âlimlerin bu noktada ihtilâf etmemesi ve bu yaygınlığın sonraki asır âlimlerince de devam etmesidir. Böylece sözkonusu yaygınlık (aynı asır) âlimleri tarafından başlamış ve (sonraki asır) âlimlerince de devam ettirilmiştir. Dolayısıyla daha sonraki âlimler tarafından dile getirilecek ihtilâfın sözkonusu icmâ'a olumsuz bir etkisi olmaz." [523]şeklinde tanımlamıştır.[524]

3.2. Hücciyeti

Mâverdî'ye göre; icmâın hücciyeti ile ilgili üç farklı görüş vardır:

1. Hem hüccettir hem de meydana gelmesi mümkündür

2. Hüccettir, fakat meydana gelmesi mümkün değildir. Mâverdî; bu görüşün fasitliğini şu ayetlerle ispatlamaya çalışmıştır: "وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَيَّ: *Bana yönelenlerin yoluna uy*"[525] , "وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا: *Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü'minlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir.*"[526] ve "وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلا تَفَرَّقُوا: *Hep birlikte Allah'ın*

---

[522] Dönmez, İbrahim Kâfi, "İcmâ", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 417.

[523] (أن يستفيض اتفاق أهل العلم من جهة دلائل الأحكام و طرق الاستنباط على قول في حكم لم يختلف فيه أهل عصرهم وتكون استفاضته عند امثالهم من أهل العلم بعد عصرهم فتعتبر اللاستفاضة عن أهل العلم وفي أهل العلم لايكون لقول من جرح من أهل العلم تأثير في وفاق أو خلاف)

[524] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 450.

[525] Lokman 31/15.

[526] Nisâ 4/115.

ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin."[527] Bunlara göre, birinci ayette ki "*Bana yönelenlerin yoluna uy"*, ikinci ayetteki "*Mü'minlerin yolundan başkasına uyarsa"* ve üçüncü ayette ki "*Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın"* cümleleri, insanların herhangi bir konuda ittifak ve icmâ etmelerinin mümkün olduğuna delâlet eder.

3. Hüccet değildir, fakat meydana gelmesi mümkündür. Mâverdî; bu görüşün fasitliğini "كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ: *Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"*[528] âyeti ve"لا تجتمع امتي على ضلالة: *Ümmetim dalalet üzere birleşmez"*[529] hadisi ile ispatlamaya çalışmıştır. Yukarıdaki ayet ve hadis ümmetin hatada değil, hakta birleşeceğine delâlet etmektedir.[530]

Mâverdî; "وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا: *Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık"*[531] âyetini delil göstererek icmâın her asırda mümkün olduğunu savunmuştur. Yukarıdaki ayette Allah, teblîğ devam etsin diye Rasûlünü ümmete, ümmeti de kendilerinden sonra gelenlere hüccet kılmıştır. Yani her asrın insanını ondan sonraki asrın insanına delil kılmıştır.[532]

Mâverdî; icmâ konusunu; icmâın dayanakları, geçerlilik şartları, varlık şartları ve icmâ ve muhalefet şeklinde dört başlık altında incelemiştir.

3.3. Dayanakları

Mâverdî'ye göre, üzerinde icmâ edilen hükümlerin dayandığı deliller yedi tanedir:

1. İcmâın Kur'an'dan bir tenbîhe dayanması. Mesela oğlun oğlu, mirasta oğul gibi olması" konudaki icmâ, Kur'an'dan "oğlun mirastaki payı" tenbihine dayanılarak yapılmıştır.[533]

2. İcmâın sünnetten istinbât edilmiş bir uygulamaya dayanması. Örneğin iki nineden her birisinin mirastaki paylarının altı da bir olarak tespit edilmesindeki icmâ,

---

[527] Al-i İmrân 3/102.
[528] Al-i İmrân 3/110.
[529] İbn Mâce, Fiten, 8.
[530] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 450-451.
[531] Bakara 2/143.
[532] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 452.
[533] Mâverdî *el-Hâvi'l-kebîr*, VIII, 114.

sünnetten çıkarılmış bir delile dayanarak yapılmıştır. Âhad hadis üzerinde amelî icmâ olursa onu zayıf delil olmaktan kurtarır.

3. İcmâın yaygınlık kazanmış bir uygulamaya dayanması. Mesela namazlardaki rekât sayısı, rükû ve secdedeki tertip gibi hükümler üzerine yapılan icmâ, meşhur olmuş uygulamaya dayanır.

4. Yapılan bir amele dayanması. Zekât nisabı gibi.

5. Yapılan bir tartışmaya dayanması. Örneğin; zekât vermeyen kişilerin öldürülmesi konusunda icmâ yapılmıştır. Yapılan bu icmâ, Hz peygamber'in vefatından sonra zekât vermeyen kişiler ile ilgili olarak sahabenin yapmış olduğu tartışmalara dayanır.

6. Önceden yapıldığı halde daha sonra bırakılan bir amele dayanması. Mesela; cuma namazını kılan kimseden o günün öğle namazının farzının kalkacağı konusunda icmâ yapılmıştır. Bu icmâ, o günün öğle namazının kaldırılmasına dayanır.

7. Yapılan bir kıyasa dayanması. Mesela mandaya zekât düşeceği konusunda icmâ edilmiştir. Bu icmâ; mandanın sığıra kıyas edilmesine dayanır.[534]

Mâverdî'ye göre, herhangi bir delile dayanmaksızın icmâın meydana gelip gelmeyeceği konusunda ihtilaf edilmiştir. "ما رآه المؤمنون حسنا فهو عند الله حسن : *Mü'minlerin güzel gördükleri şey Allah'ın yanında da güzeldir*"[535] hadisini delil göstererek herhangi bir delile dayanmadan yapılacak icmâın sahih olacağını söylemiştir. Mâverdî'ye göre bu görüş, ilhamı delil olarak kabul edenlerin görüşüdür ve şazdır. Cumhura göre ise, delile dayanmadan icmâ meydana gelmez. Çünkü şer'i bir hükmü delilsiz ortaya koymak caiz olmadığı gibi, herhangi bir sebebe dayanmaksızın yapılan icmâ da yoktur.[536]

Mâverdî'ye göre, icmâın kesin bilgi ifade edip etmemesi konusunda iki farklı görüş vardır:

1) İcmâ kesin bilgi ifade eder.

2) İcmâ kesin bilgi ifade etmez. Çünkü icmâa katılan âlimlerden her biri hatadan beri olmadığı gibi toplu halde de hatadan beri değillerdir. Nasıl ki haber-i vâhid kesin bilgi ifade

[534] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 454-455.
[535] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ'*, II, 168.
[536] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 454-456.

etmediği halde delil olarak kabul ediliyorsa, icmâda aynı şekilde kesin bilgi ifade etmez ama delil olarak kabul edilir.[537]

3.4. Geçerlilik Şartları

Mâverdî'ye göre bir icmâın geçerli olabilmesi için dört şart gerekir:

1. İcmâa katılanların âlim olması. İcmâın geçerli olabilmesi için ona katılan kişilerin ilim ehlinden olmaları gerekir. Allah şöyle buyurmuştur: "شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَالْمَلٰئِكَةُ وَاُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ: *Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şâhitlik ettiler."*[538] Allah insanlardan sadece ilim ehlini kendi eşi ve benzerinin olmadığına şahit tutmuştur. Allah Rasûlü de şu hadisinde; "العلماء ورثة الانبياء: *Âlimler peygamberlerin varisleridir"*[539] buyurarak ilim ehline ayrı bir önem vermiştir. Sahabeden Ebû Talha el-Ensarî; doluyu yiyen kimsenin orucu bozulmayacağı kanaatindedir. Âlim sahabelerden olmadığı için onun bu görüşünü kimse kabul etmemiştir. Mâverdî; yukarıdaki delillerden hareket ederek "İcmâın geçerli olması için ona katılan kişilerin ilim ehli olması gerekir." sonucuna varmıştır.[540]

2. İcmâa bütün şehirlerin âlimlerinin katılması. İcmâın geçerli olabilmesi için sadece bir gurup değil, bütün şehirlerin âlimleri katılması gerekir. İmam Malik (179/795); vahyin Medine'de inmesini, Hz. Peygamber'in orada vefat etmesini ve ان العلم ليأرز الي المدينة كما تأرز الحية الي حجرها" : *Yılanın deliğine çekildiği gibi, ilimde Medine'ye çekilecektir"*[541] hadisini delil göstererek Medine ehlinin icmâı dışında başka icmâın hüccet olamayacağını dile getirmiştir. Ümmü'l-Veledin satılması caiz değildir. Bu konuda Hz. Ali'nin de aralarında bulunduğu sahabe tarafından icmâ oluşmuştur. Fakat Hz. Ali, hilafetin merkezini Medine'den Küfe'ye taşıdıktan sonra bu görüşünden vazgeçmiş ve onun satılmasının caiz olduğu yönünde fetva vermiştir. İmam Malik'e göre, Hz. Ali, Medine'den ayrıldığı için onun bu muhalefeti icmâa zarar vermez. Mâverdî; İmam Malik'in ilgili görüşünü şöyle reddetmiştir: Hükümler Kur'an ve sünnetten çıkarılır mekânlardan değil. Allah; "فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فِى شَىْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ: *Eğer Allah'a ve âhirete iman ediyorsanız, hakkında ihtilâfa düştüğünüz meseleyi Allah'a ve Resulüne arzediniz"*[542] buyurarak Medine ehline değil Kur'an ve sünnete başvurmamızı istemiştir. Ebu Said el-Hudrî ve Cabir b. Abdillah hadis almak için Medine'den

---

[537] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 456.
[538] Âl-i İmrân 3/18.
[539] Ebû Davûd, İlim, 1.
[540] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 456-457.
[541] Buhârî, Fedâilü'l-Medine, 6.
[542] Nisa 4/59.

ayrılıp Şam'a gitmişlerdir. Medineliler, Amr b. Hazm'a mektup yazarak dişlerin diyetini sormuşlardır. Üstelik eğer icmâın oluşumu bir yerin insanlarına has kılınacaksa bu yer Mekke olmalıdır. Çünkü Mekke vahyin ilk indiği yer ve Hz. Peygamber'in doğduğu şehirdir.[543]

3. İcmâa katılanlardan kimsenin muhalafet etmemesi. İcmâa katılan âlimlerden kimsenin muhalefet etmemesi gerekir. İcmâa katılanlardan herhangi birisinin muhalefet ettiği ortaya çıkarsa, Mâverdî'ye göre iki durum söz konusu olur:

1) Muhâlifin görüşünü reddeden bir nassın var olması. Bu durumda muhalefet; nass ile kaldırılmış ve icmâ da muhalefetin dışında gerçekleştirilmiş olur. Mesela; Abdullah b. Mes'ud, Fatiha, Felâk ve Nâs sûrelerinin Kur'an'dan olduğuna muhalefet etmiş fakat onun bu muhalefeti nas ile reddedilmiş ve adı geçen sûreler Kur'an'dan sayılarak bu konuda icmâ oluşmuştur. Übey b. Ka'b, kunut dualarını Kur'an'dan sayarak muhalafet etmiş fakat sahabeler onun bu muhalefetine itibar etmemişler ve kunut dualarının Kur'an'dan olmadığına icmâ etmişlerdir. Hüzeyfe el-Yeman; oruç tutmanın başlangıcını sabahın aydınlığıyla tayin etmiş fakat sahabeler onun bu muhalefetine itibar etmemişler ve orucun fecir ile başlayacağı konusunda icmâ etmişlerdir.

2) Muhâlifin görüşünü reddeden bir nassın var olmaması. Bu durumda muhalifin - yaşça büyük veya küçük olmasına bakılmaksızın – muhalefeti, icmâın oluşmasına engel teşkil eder. Mesela Abdullah b. Abbas avl/avliyye[544] konusunda (avli reddederek) bütün sahâbeye muhalefet etmiş ve onun bu muhalefeti icmâı ortadan kaldırmıştır. Ahmed b. Hanbel (241/855); bir kişinin muhalefet etmesi icmâa zarar vermez görüşündedir. Mâverdî; Ahmed b. Hanbel'in bu görüşünün doğru olmadığını söylemiştir. Çünkü Hz. Ebu Bekir, dinden çıkanlarla savaşma konusunda bütün sahâbeye muhalefet etmiş ve haklı bulunmuştur. Üstelik yüce Allah; "يُؤْتِى الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ: *Allah, hikmeti dilediğine verir*"[545] buyurmuştur.[546]

4. İcmâın asrın bütün âlimlerine ulaşması. İcmâ; ilgili asrın bütün âlimlerine ulaşması gerekir. Kendilerine ulaşılan meselede bir kısım âlimler, açıktan görüş beyan ederek

---

[543] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 457-461.

[544] Avl/avliyye: "varislerin hisselerinin toplamının, terekenin mahrecini/ortak paydasını aştığı meseleye denir. Bir başka ifadeyle avliyye, terekenin mirasçılar arasında alacakları farz/belirli hisselerde paylaştırıldığında yetmeyerek taksimin hisse oranlarına uygun yapılamamasıdır." Avliyyenin ilk defa Ömer b. Hattab'ın hilafeti döneminde ortaya çıktığı, onun bu konuyu sahabeyle istişare ettiği ve Peygamber (sav)'in amcası Abbas'ın önerisiyle avl yaptığı belirtilmektedir. İbn Abbas'ın avli reddettiğine dair çok sayıda rivayet nakledilmiştir. Geniş bilgi için bkz: Yazıcı, Abdurrahman, *Fıkıhta Bir Miras Meselesi Olarak Avliyye: Avl Halleri, Kaynağı ve Çözümlerin Değerlendirilmesi*, "İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi", sy. 24, 2014, s. 305-327.

[545] Bakara 2/269.

[546] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 461-464.

katılır diğer bir kısmı ise; açıktan görüş beyan etmeyip rıza gösterir her iki durumda da icmâ meydana gelmiş olur.[547]

Kendilerine icmâ ulaşan âlimler sükût etseler yani; ne açıktan görüş beyan ederler ne de rıza gösterirlerse. Mâverdî'ye göre; bu şekilde bir icmâ, sahabe dönemi ve sahabenin dışındaki dönem olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenmesi gerekir:

1- Sahabe dönemi dışındaki sükûtî icmâ. Mâverdî'ye göre; sahabe döneminden sonraki herhangi bir asırda, müctehidlerin bir kısmı, görüşlerini beyan ettikten sonra; bu görüşten haberdar olan diğer müctehidlerin görüş beyan etmeyip sükût etmeleri durumunda; ne icmâ meydana gelmiş olur nede onların bu görüşü delil olarak kabul edilir.

2- Sahabe döneminde sükûtî icmâ. Mâverdî; bu dönemdeki sükûti icmâ ile ilgili görüşlerini izah etmeden önce; Hz. Peygamber'in o dönemdeki Müslümanlar (sahabe nesli) ile ilgili bazı sözlerine yer vermiştir. Allah Resûlü; sahabe nesli hakkında şöyle buyurmuştur: "أصحاب كا لنجوم بايهم اقتديتم اهتديتم: *Ashabım yıldız gibidir. Hangisine tabi olursanız hidayet bulursunuz*"[548] ve "خير الناس قرني ثم الذين يلونهم: *İnsanların en hayırlısı benim zamanımda yaşayanlardır. Sonra da onlardan sonra gelenlerdir*"[549]

Mâverdî'ye göre, herhangi bir sahabi bir söz söyler ya da bir hüküm verirse geriye kalan sahabeler de o hükme iştirak edip etmeme hususunda sükût etseler, iki farklı durum söz konusu olur:

1) Sahabenin sükût ettikleri husus, hadler ve evlilik gibi daha sonra düzeltilmesi mümkün olmayan durumların meydana gelmesine sebep oluyorsa; sessiz kalmaları ilgili hükmü onaylama anlamına geleceği için icmâ meydana gelmiş olur. Çünkü onlar o hükmün doğru olmadığına inansalardı ona karşı çıkarlardı. Zira onların münker olan bir şeyde ittifak etmeleri düşünülemez.

2) Sessiz kaldıkları konu, daha sonra düzeltilmesi mümkün olan konulardan ise; sükûtları hüccet olur ama; ictihada mahal bırakmayan icmâın meydana gelip gelmeyeceği konusunda iki farklı yaklaşım vardır:

a. İcmâ meydana gelir ve içtihada yer yoktur.

---

[547] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 464.
[548] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ'*, I, 118.
[549] Buhârî, Şehadat, 9.

b. İcmâ meydana gelmez. Çünkü sessiz kalan her hangi bir kişiye bir söz ya da bir kanaat isnat etmek - ister hüküm koyma isterse fetva verme şeklinde olsun - ona iftira atmaktır. İcmâ gerçekleşmediği için de içtihadın yapılması caizdir.

Ebû Ali b. Ebî Hüreyre (ö.345/956);[550] fetva ile hükmü birbirinden ayırmıştır. Ona göre müçtehitlerin sessiz kaldıkları konu fetva ile ilgili bir konu ise; icmâ meydana gelir; hüküm ile ilgili bir konu ise meydana gelmez. Çünkü müftünün verdiği fetvâya itiraz etmek caizdir; fakat hâkimin verdiği hükme itiraz etmek insanların arasında ayrılığa sebep olacağı için caiz değildir. Şâfiî fakih Ebû İshak el-Mervezî (340/951)[551] yukarıdaki görüşün tam tersine hüküm konusunda icmâın meydana geleceğini kabul etmiş fetvâ konusunda ise kabul etmemiştir. Onun gerekçesi ise hâkim çoğu zaman istişareye dayanarak hüküm verirken, müftü ise çoğu zaman kendi inisiyatifi ile hüküm vermektedir.[552]

Mâverdî'ye göre; yukarıdaki iki görüş de fasittir. Çünkü içtihadın farz olması konusunda fetva ile hüküm arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla bu ikisini birbirinden ayırıp farklı hükümlere tabi tutmanın bir anlamı yoktur.[553]

Herhangi bir sahabenin vermiş olduğu bir hüküm ya da fetva diğer sahabelere ulaşmamış ise; icmâ meydana gelmez; fakat hüccet olup olmayacağı kıyasa göre belirlenir. Yani sahabe sözünün hüccet olup olmaması; kıyasın bu söze uyup uymaması durumuna göre belirlenecektir. Mâverdî'ye göre; bu meselede dört durum söz konusudur:

1-Kıyâsın sahabe sözüne uygun olması. Bu durumda sahabe sözü kıyas ile hüccet olmuş olur.

2- Kıyâsın sahabe sözüne ters olması. Bu durumda eğer sahabe sözünü destekleyen celî veya hafî bir kıyâs yoksa, o zaman celî kıyas ile amal etmek sahabe sözü ile amel etmekten daha evlâdır.

---

[550] Yaşadığı devirde Şâfiî fakihlerinin önde gelenleri arasında yer alan Ebû Ali b. Ebî Hüreyre'nin bazı meselelerde İmam Şâfiî'ye ve diğer mezheb ulamasına muhalif görüşleri bulunmasından müctehid bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Bkz: Köse, Saffet, "İbn Ebû Hüreyre", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 435.

[551] Rivayette güvenilirliği ve ilimde dirayeti konusunda ittifak mevcut olan Ebû ishak el-Mervezî öğrencileri vasıtasıyla Şâfiî mezhebi Irak'ta ve diğer bölgelerde yayıldı. Ebû Âsım el-Abbâdî, İslâm dünyasının her tarafından kendisinden ders almak için öğrencilerin geldiğini ve Şâfiî mezhebinde önderlik mevkiinde yetmiş kişinin onun meclisinden yetiştiğini belirtir. Bkz: Özel, Ahmet, "Ebû İshak Mervezî", *DİA*, İstanbul, 2004, XXIX, 234.

[552] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 467; Şîrâzî, *et-Tabsıra*, 392.

[553] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 467

3- Celî kıyasın sahabenin sözüne uygun, hafî kıyâsın ise ters olması. Bu durumda sahabe sözü ile amel etmek hafî kıyâs ile amel etmekten daha evlâdır.

4- Hafî kıyâsın sahâbe sözüne uygun, celî kıyasın ise ters olması. Bu İmam Şâfiî'nin kadîm görüşüne göre; sahabe sözü ile amel etmek celî kıyas ile amel etmekten daha evlâ ve daha gereklidir. Çünkü sahabe başkalarına göre hakka daha yakındır. Şâfiî mezhebinin cedîd görüşüne göre ise; celî kıyas ile amel etmek, sahabe sözüne uygun olan hafî kıyas ile amel etmekten daha evladır. Çünkü sahabeler birbirlerine karşı kıyas ile delil getiriyorlardı. Sahabeler kıyâs ile amel ettiğine göre onların dışındakilerin onunla amel etmeleri daha gereklidir.[554]

3.5. İnikâd Şartları

Mâverdî'ye göre, icmâın istikrar kazanabilmesi için dört şart gereklidir:

1. İcmâa katılan âlimlerin görüşlerinin bilinmesi. Mâverdî'ye göre; icmâa katılan âlimlerin görüşlerinin bilinmesi gerekir. İttifâk ettikleri konu ile amel edip etmemeleri icmâa zarar vermez. Bazıları icmâın gerçekleşmesi için ona katılan âlimlerin görüşlerinin bilinmesini yeterli bulmayıp aynı zamanda onunla amel etmelerini gerekli görmüşlerdir. Onlara göre; sözün doğruluğu amel ile tespit edilir. Mâverdî'ye göre; bu görüş doğru değildir çünkü sözlü deliller ameli delillerden daha güçlüdür. Sözlü ve ameli delillerden her biri tek başına delil olarak kullanılır. Fakat ikisinin beraber kullanılması zorunlu değildir. Sadece söz ile meydana gelen herhangi bir icmâ, yani ona ters veya uygun bir amelin bulunmaması durumunda icmâ söz ile gerçekleşmiş olur. Sadece amel ile meydana gelen herhangi bir icmâa ters veya uygun bir söz olmaması halinde ise icmâ amel ile gerçekleşmiş olur. Âlimler sözde birleşip amelde ihtilaf etseler, ihtilaf ettikleri amelî tevil etme imkânı yoksa icmâ meydana gelmez. Amelde icmâ edip sözde ihtilaf etseler ihtilaf ettikleri sözü tevil etme imkânı yoksa yine de icmâ vukû bulmaz.[555]

2. İcmâa katılanların görüşlerini değiştirmemeleri. Mâverdî'ye göre, icmâa katılan âlimler den bir görüş ayrılığı meydana gelmemesi gerekir. Onlardan birisinin muhalefet etmesi durumunda icmâ ortadan kalkar. Mesela, Hz. Ali'nin de aralarında bulunduğu sahabe

[554] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 467- 470.
[555] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 470-471.

tarafından ümmü'l-veledin satılmasının caiz olmadığı konusunda icmâ oluşmuş; fakat Hz. Ali'nin daha sonra bu görüşünden vazgeçmesinden dolayı icmâ ortadan kalkmıştır.[556]

3. İcmâın gerçekleştiği asrın sona ermesi. Mâverdî'ye göre; icmâın gerçekleşmesi için ilgili asrın sona ermesi gerekir (inkırâzü'l-asr). Çünkü âlimlerin görüşlerinden vazgeçmesi ve böylece icmâın bozulması ihtimâlini ortadan kaldırmanın en emin yolu, icmâın gerçekleştiği asrın sona ermesidir. Mâverdî'ye göre; inkırâzü'l-asr şartının gerçekleşmesi için, icmâa katılan bütün âlimlerin ölmesi gerekmez.[557]

Mâverdî'ye göre, inkırâzü'l-asr, bir zarar ve yıkımın meydana gelmesine sebep olmayan hükümlerde icmâın gerçekleşmesinin şartı olarak kabul edilir. Hadler ve evlilik gibi daha sonra düzeltilmesi mümkün olmayan durumların meydana gelmesine sebep olan hükümlerde icmâın gerçekleşmesi için; inkırâzü'l-asr şartının aranıp aranmaması konusunda iki farklı görüş vardır:

1- Her durumda, icmâın gerçekleşmesi için vukû bulduğu asrın sona ermesi gerekir.

2- Bu gibi durumlarda inkırâzü'l-asr şartı aranmaz. Âlimler herhangi bir meselede ittifak etmeleri icmâın gerçekleşmesi için yeterlidir. Bu gibi meselelerde icmâa katılanlardan herhangi birisinin görüşünden vazgeçmesi düşünülemez. Çünkü onlar bu gibi önemli meselelerde iyice hakkı araştırıp ortaya koymadan icmâda bulunmazlar. Örneğin Hz. Ebû Bekir'in zekât vermeyenlerle savaşması konusunda bütün sahabeler icmâ etmiştir. Burada kan dökme vardır. Herhangi bir sahâbenin bu meselede yani icmâ gerçekleşip kan döküldükten sonra görüşünden vazgeçmesi düşünülemez. Öyle olması durumunda onlar münker bir konuda icmâ etmiş olurlar. Hâlbuki ümmetin münkerde ittifak etmesi söz konusu olamaz.[558]

4. İkinci asrın âlimlerinden birinci asrın âlimlerine yetişenlerin itiraz etmemeleri. Mâverdî'ye göre; icmâın gerçekleşmesi için vuku bulduğu asırdan sonraki asırda herhangi bir âlimin ilk asrın âlimlerine ulaşıp itiraz etmemesi gerekir. Herhangi bir sahabi, tabîin çağına yetişirse ve tabîin âlim de onların icmâ ettikleri konuda muhalefet ederse Mâverdî; onların bu muhalefeti icmâa zarar verip vermeme konusunda Şâfiî âlimlerin iki guruba ayrıldığını söylemiştir:

---

[556] Hz. Ali'nin daha sonra bu görüşünden vazgeçip tekrar eski görüşüne döndüğü rivayet edilmiştir. Mâverdî göre; eğer bu rivayet sahih ise ümm'ü-veledi satmanın haram olduğu konusunda icmâ meydana gelmiş olur. Bkz: *Mâverdî, Edebü'l-Kâdî*, I, 472.

[557] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 473.

[558] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 475-477.

1) Tabiin âlimlerin muhalefeti icmâa zarar vermez. Çünkü sahabeler Hz. Peygamber'i görüp ondan şeriatı almışlardır.

2) Onların muhalefeti icmâı ortadan kaldırır. Çünkü yaşın küçüklüğü sözün geçerli olmasına mânî değildir. Mesela İbn Abbas (ö. 68/687) yaşça kendisinden büyük olan bazı sahâbeye muhalefet etmiştir. Hz. Ali; "Önce hakkı tanı sonra hak ehlini tanırsın"[559] sözüyle şahıslara değil hakka bakılmasına işaret etmiştir.

Mâverdî'ye göre; icmâ, gerçekleştiği asırdan sonraki asrın insanları için hüccettir. Vuku bulduğu asırda tam yerleşmediği için o asrın insanları için hüccet olmaz. Böylece sahabe icmâı kendileri için değil kendilerinden sonraki nesil olan tabiin için hüccet, tabiinin icmâı da kendileri için değil tebe-i tabîin için hüccet olur. Bu hüküm kıyamete kadar geçerlidir. Yani her asırda icmâ mümkündür ve gerçekleştiği asır için değil ondan sonraki asır için hüccet olur.[560]

3.6. İcmâ ve İcmâya Muhalefet

Mâverdî; icmâ ve muhalefet konusunu dört kısma ayırmıştır:

1. Muhalefetin icmâdan sonra aynı asırda meydana gelmesi. Muhalefetin aynı asırda icmâdan sonra meydana gelmesi icmâı ortadan kaldırır. Mesela sahabe devrinde herhangi bir konuda icmâ oluştuktan sonra icmâa katılanlardan birisinin muhalefet etmesi durumunda icmâ ortadan kalkar. Örneğin Abdullah b. Abbas, Hz. Ömer'in vefatından sonra avl/avliyye konusunda (avli ret ederek) icmâa muhalefet etmesinden dolayı icmâ ortadan kalkmıştır. Aynı şekilde Hz. Ali'nin ümmü'l-veledin satılmasının caiz olmadığı konusundaki icmâa muhalefet etmesinden dolayı icmâ ortadan kalkmıştır.[561]

2. İcmâın muhalefetten sonra aynı asırda meydana gelmesi. Aynı asırda herhangi bir meselede ihtilâf yapılıp daha sonra icma oluşması durumunda ilgili ihtilaf ortadan kalkar. Mesela, zekât vermeyen kişilerin öldürülmesi konusunda sahabe ilk önce ihtilaf etmiş daha sonra Hz. Ebu Bekir'in görüşünde birleşerek ihtilâfı ortadan kaldırmış ve bu şekilde icmâ oluşmuştur.[562]

Mâverdî'ye göre; bu şekilde oluşan icmâ ile ilgili iki farklı görüş vardır:

---

[559] اعرف الحق تعريف اهله

[560] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 472.

[561] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 478-479.

[562] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 479.

a. İhtilaf yapıldıktan sonra meydana gelen icmâ, ihtilaf yapılmayıp doğrudan meydana gelen icmâdan daha güçlüdür.

b. İhtilafın yapılıp yapılmaması arasında herhangi bir fark yoktur. İkisi de eşit değerdedir.[563]

3. Muhalefetin icmâdan sonra ayrı bir asırda meydana gelmesi. Muhalefet ile icmâın farklı asırlarda ve muhalefetin icmâdan sonra meydana gelmesi. Mesela sahabe devrinde oluşan herhangi bir icmâa tabiin devrinde muhalefet edilmesi. Mâverdî'ye göre; bu durum iki kısma ayrılır:

1) Usûlde ittifâk etmekle beraber icmâ edilen konuda muhâlefet etmek. Bu gibi durumlarda muhalefete itibar edilmez. İcmâın güçlü ve kuvvetli bir delil oluşundan dolayı önceden gerçekleşen icmâ devam eder.

2) İcmâ edilen konuda fazla veya eksik bir sıfatın meydana gelmesi ve meydana gelen bu sıfatlardan dolayı icmâda ihtilaf edilmesi. Bu gibi durumlarda İmam Şafii ve fakihlerin çoğuna göre, icmâ eski hali (gerçekleştiği sıfatlar) üzere devam eder. Farklı sıfatlardan dolayı meydana gelen muhalefet, ilgili sıfatlar konusunda geçerlidir.[564]

Zahirilere göre, bu gibi durumlarda icmâda herhangi bir halel meydana gelmeden devam eder. Yani yeni sıfatlardan dolayı meydana gelen değişiklik sonrasında da icmâ devam eder.[565] Kesin bir delil olmadıkça, meydana gelen yeni sıfatlarda ihtilâf edilmesi o sıfatların hükümde de ihtilâf edilmesini gerektirmez. Örneğin; teyemmüm ederek namaza başlayan kimsenin namaz esnasında suyu görmesi halinde teyemmüm ve namazın bozulup bozulmayacağı tartışmasında Zahiriler; bu kimsenin namaza başlamadan suyu görmesi durumunda namazının bozulacağı konusunda icmâın bulunduğu, suyu gördüğünde de namazının bozulacağını yani icmâ hükmünün devam edeceğini ve bunun da bir istishâb olduğunu ileri sürmüşlerdir.[566]

---

[563] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 479.
[564] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 479-480.
[565] Fıkıh usûlünde bu konu "icmâ istishâbı" adıyla incelenmiştir. İcmâ istishâbı: Şer'î hüküm istishâbının yan açılımı sayılabilen bu tür istishâbda, icmâ sağlanmış bir hükmün sübût ve devamlılığı değil böyle bir görüş birliğinden yakın fakat tartışmalı konularda da yararlanma ve bir konuda meydana gelen icmâın otoritesini o konuda meydana gelen değişiklik sonrasında devam ettirme düşüncesi söz konusudur. Bunun için de bu türü usulcülerin çoğu tartışmalı konuda icmâ istishâbı (istishâbü'l-icmâ' fî mahalli'l-hilâf) ya da istishâbü hâli(hükmi)'l-icmâ' şeklinde adlandırır. Bkz: Bardakoğlu, Ali, "İstishâb", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 379.
[566] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 480.

Mâverdî'ye göre Zahirilerin bu görüşü fasittir. Çünkü her durum için delile dayalı ayrı bir hüküm vardır. Eski hükmün devam etmesini gerektiren bir kıyas bulunmadığı sürece icmâ, ancak gerçekleştiği konuda hüccet olabilir. İcmâ asıl olduğu için ona kıyas yapılabilir. Bu gibi durumlarda icmâın hükmünü devam etmesini sağlayan icmâ değil kıyastır.[567]

Yukarıdaki meseleyle bağlantılı olarak müctehidler herhangi bir meselenin hükmünde ihtilaf etseler yani bazılarının verdiği hükme diğerlerinin karşı çıkması durumunda, Zahirilere göre, karşı çıkanlardan delil istenmez, hüküm verenlerden delil istenir. Çünkü nefi konusunda eski hüküm (istishâbü'l- hâl) devam eder. Cumhura göre ise; hüküm verenlerden delil istendiği gibi karşı çıkanlardan da delil istenir. Herhangi bir hükmü delilsiz kabul etmek caiz olmadığı gibi delil olmadan karşı çıkmak da caiz değildir. Zaten herhangi bir hükme karşı çıkmak onun zıddını kabul etmek demektir. Zahirilerin delil olarak ileri sürdükleri müddeîden delil istenip inkâr edenden istememesi ile ilgili olarak cumhur, inkâr edenin yemin etmesi müddeînin delili gibidir. Yani her ikisinin sıfatları farklı olsa da delil olma bakımından aynı konumdadırlar.[568]

4. İcmâın muhalefetten sonra ayrı bir asırda meydana gelmesi. Herhangi bir asırda bir meselede ihtilâf edilirse, ondan sonraki bir asırda ihtilaf edilen meselede icmâ oluşursa mesela; sahabe herhangi bir meselenin hükmünde ikiye ayrılırsa ondan sonra tabiin o iki görüşten birisinde icmâ etmesi durumu ile ilgili olarak Mâverdî; Şâfiî mezhebinin görüşünü şöyle izâh etmiştir: Bu gibi konularda oluşan icmâ geçerli değildir. Çünkü sahâbenin ihtilafı, o konuda içtihadın caiz olduğunun icmâı hükmündedir. Şayet tabîinin ittifâkı icmâ olarak kabul edilirse, sahabenin icmâı iptal edilmiş olur. Bu da caiz değildir.[569]

Haris el-Muhasibî (243/857) ve bazı Şâfiî mezhebi âlimleri, sahâbe ihtilafından sonra tabiin tarafından gerçekleştirilen icmâı geçerli saymışlardır. Onlara göre, sahabe kendisi herhangi bir meselede ihtilâf ettikten sonra icmâ yapmaları ile onlardan sonraki neslin onların ihtilaf ettiği konuda icmâda bulunması arasında fark yoktur. Her iki durumda da icmâ gerçekleşmiş olur. Mâverdî; yukarıdaki görüşü yanlış bulmuştur. Ona göre; sahâbe icmâı ancak onların asrının sona ermesi ile gerçekleşir. Bundan dolayı onların kendi dönemlerinde ittifak ettiği konular ile ihtilâf ettiği konular arasında fark vardır. Buna göre, herhangi bir konuda sahâbeden iki görüş nakledilse onlardan sonraki nesil üçüncü bir görüş beyân edemez. Çünkü onların iki görüşe ayrılmaları bu iki görüşün dışındaki görüşlerin batıl olduğu

[567] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 480-481.
[568] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 481-482.
[569] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 4782-483.

konusunda icmâ oluşturur. Mesela; sahabeler kendi asrında biri anne bir erkek kardeş, diğeri koca olan iki amca çocuğunun mirası hakkında iki görüşe ayrılmışlardır. Bazılarına göre; iki kardeşin payı eşittir. Diğer bazılarına göre ise; miras, anne bir erkek kardeş olanın hakkıdır. Tabîinden Said b. Cübeyr (94/713) sahâbeye muhalefet ederek üçüncü bir görüş ileri sürmüştür. Ona göre; miras, anne bir olmayan erkek kardeş olanın hakkıdır. Mâverdî'ye göre; bazı ilim ehli[570] sahabenin bu iki görüşü dışında görüş beyan etmeyi caiz görmüşlerdir. Onlara göre, sahabe arasında ihtilâfın varlığı, içtihadın caizliğini gerektirir. Mâverdî; bu görüşün fasit olduğunu söylemiştir. Ona göre, sahabenin iki görüşe ayrılması, bu iki görüşün dışındaki görüşlerin batıl olduğu konusunda icmâdır. Hak bu iki görüşten birisindedir. Dolayısıyla tabîinin üçüncü bir görüş beyân etmesi icmâı bozma anlamına geleceği için caiz değildir.[571]

5. İcmâın nakli ve haber-i vâhid ile sübûtu. Mâverdî'ye göre, icmâın haber-i vâhid ile nakledilmesi caizdir. Nasıl ki Hz. Peygamberin sünneti haber-i vâhid ile nakledilmesi caiz ise, aynı şekilde icmâın da haber-i vâhid ile nakledilmesi caizdir.[572]

6. İcmâı nakletme lafızları. İcmâı nakleden râvî; "onlar bu konuda icmâ yaptılar"[573] şeklinde naklederse onun müçtehit olup olmadığına bakılmaksızın rivayeti kabul edilir. Râvînin icmâı; "ben onların arasında ihtilafı bilmiyorum"[574] şeklinde nakletmesi durumunda, müçtehit değil ise, icmâ ve ihtilaf hakkında da bilgisi yoksa onun rivayeti ile icmâ sabit olmaz. Râvînin müçtehit olması veya icmâ hakkında bilgisinin olması durumda ise, bazıları râvînin ihtilâfı nefiy etmesini icmâın sübûtu için delil olarak kabul ederken bazıları da bu durumda icmâın gerçekleşemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Mâverdî'ye göre, her iki görüş de makbuldür.[575]

---

[570] Mâverdî; yukarıdaki görüşü dile getirenleri şöyle tanımlamıştır:" فذهب بعض من ينتسب الى العلم: İlme nispet edilen bazıları"

[571] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 483-485.

[572] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 486.

[573] (انهم اجمعوا على كذا)

[574] (لم اعرف بينهم اختلافا)

[575] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 486-487.

4. KIYÂS

Mâverdî; şer'i delillerin dördüncüsü olan kıyas konusuna geçmeden önce kıyâsın iki mukaddimesi olarak kabul ettiği ictihâd ve istinbâtı genişçe izâh etmiştir. Biz de onun yöntemine uyarak ilk önce ictihâd ve istinbât anlayışını ortaya koyacağız daha sonra da kıyâsa geçeceğiz.

4.1. İctihad

İslâm'da Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti dinî hükümlerin aslî iki kaynağı ve belirleyicisi olmakla birlikte bunların kabulü, anlaşılması ve yorumlanması akılla mümkündür. Bu sebeple nakil ve akıl birbirini dengeleyen bir işlev ve öneme sahip olmuş, ictihad da nakil karşısında aklın bu işlevini temsil eden kavramlar arasında merkezî bir yer işgal etmiştir. Kıyas, re'y, istidlâl, istinbat, fıkıh gibi yakın içeriklere sahip kavramlarla birlikte ictihad, nasların lafız, mâna ve bilinçli boşluklarında gizli şer'î-amelî ahkâmı ortaya çıkarmaya yönelik beşerî çabayı ifade eder. Bu çabayı gösteren kimseye müctehid, hakkında ictihad edilen konuya da müctehedün fîh denilir.[576]

4.1.1. Tanımı

Sözlükte "çaba göstermek, bütün gücünü kullanmak, ısrarlı olmak, zahmet çekmek" anlamındaki cehd kökünden türeyen ictihâd "Bir konuda elden gelen çabayı sarfetmek, bir şeyi elde edebilmek için olanca gücü harcamak." demektir. Terim olarak ictihâdın, ekol ve fakihlerin farklı bakış açılarını ve kavramın içeriğinde zamanla görülen genişlemeyi yansıtacak şekilde birçok tanımı yapılmış olup bunların ortak noktasını, "fakihin herhangi bir şer'î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşabilmek için bütün gücünü harcaması" fikri teşkil eder.[577]

Mâverdî, ictihâdı; "Doğruya delâlet eden emarelerle ona ulaşmaya çalışmak."[578] şeklinde tanımlamıştır.[579]

İmam Şâfiî'nin kıyâs ile ictihadı "aynı anlama gelen iki farklı kelime" olarak ortaya koyması usûl tarihi boyunca farklı değerlendirmelere sebep olmuştur. Kimileri bu söz ile hakikat anlamı kastedildiğini kabul ederken, kimileri sözün hakiki anlamının kastedilmediğini

---

[576] Apaydın, Yunus, "İctihad" *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 432.
[577] Apaydın, "İctihad", XXI 432; Karaman, Hayreddin, *İslam Hukukunda İctihad,* İstanbul, 2010, 14.
[578] (الاجتهاد: هو طلب الصواب بالأمارات الدالة عليه)
[579] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 488.

ileri sürmüş ve bazı yorumlar yapmışlardır. Sistematik usûl eserlerinin zirvedeki örneklerinin verildiği V. asır hukukçularından Şîrâzî (476/1083), Cüveynî (478/1085) ve Gazâlî ismini vermeksizin Şâfiî'nin "ictihad kıyastır" şeklindeki ifadesini ele alarak eleştirirler. Bu eleştiriye gerekçe olarak ictihadın genel, kıyasın ise daha özel olduğu, ictihadın kapsamında yorum vb. faaliyetlerin de bulunduğu hususları zikredilir.[580]

Mâverdî'ye göre, bununla hakikat anlamının kastedilmeyip, "İctihadın manası kıyasın manası ile aynıdır." denilmek istenmiştir. Yani her ikisinde de amaç, naslarda belirtilmeyen hükme ulaşmaktır.[581]

Mâverdî; ictihad ile kıyas arasında şöyle bir farkın olduğunu söylemiştir: İctihad; doğruya delalet eden emarelerle ona ulaşmaya çalışmaktır. Kıyas ise; ortak illetten dolayı aslın hükmünü fer'e vermektir. Kıyasın ictihada ihtiyacı vardır; fakat ictihadın kıyasa ihtiyacı yoktur.[582] Yani ictihad, hem kıyas işleminde olduğu gibi bir asla irca edilebilen şeyi hem de bir asla irca edilemeyen şeyleri ifade için kullanıldığından kıyastan daha geneldir. Buna göre her kıyas bir ictihaddır, fakat her ictihad bir kıyas değildir.[583] Dolayısıyla kıyasın bir ictihâd faaliyeti olduğu söylenebilir.

4.1.2. Hücciyeti

Mâverdî; ictihadın hücciyetine şu hadisi delil göstermiştir: "Allah rasûlü Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderince; sana bir dava getirildiğinde ne ile hüküm verirsin?" diye sordu. Muâz (r.a.), "Allah'ın Kitabı'yla" dedi. Resûlullah, "Onda bulamazsan ne ile hükmedersin?" diye tekrar sordu. Hz. Muâz, "Resûlullah'ın sünnetiyle" diye cevap verdi. Resûlullah'ın (a.s.m.), "Ya orada da bulamazsan?..." demesi üzerine de Hz. Muâz: "O zaman kendi görüşüme göre ictihad eder, ona göre hüküm veririm." dedi. Bunun üzerine Allah rasûlü: "Resûlullah'ın elçisini, Resûlullah'ın hoşnut olacağı bir şeye muvaffak kılan Allah'a hamdolsun!" şeklinde memnuniyetini ifade etti.[584]

Mâverdî, ictihad konusunu; ictihad ehliyeti, ictihad yöntemleri, ictihadın hedefi ve ictihadın hükmü şeklinde dört başlık altında incelemiştir.

---

[580] Duman, Soner, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı,* İstanbul, 2009, 74.
[581] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 490.
[582] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 490.
[583] Apaydın, *İctihad*, 436.
[584] Ebû Davûd, Kadâ', 11; Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 491.

4.1.3. Ehliyeti

Mâverdî; ictihad ehliyeti konusunu, mutlak müctehid[585] ve mukayyed müctehid[586] şeklinde iki ayrı başlık altında incelemiştir:

4.1.3.1. Mutlak Müctehid

Mâverdî'ye göre bütün hükümlerde müctehid (mutlak müctehid) olabilmek için dört şart gerekir:

1. Müctehidin şer'î delilleri, yani şer'î hükümlerin aslî kaynakları olan Kitab (Kur'an) ve sünnet'i bilmesi gerekir.

2. Naslardaki emir-nehiy, umûm-husûs, mücmel-müfesser, mutlak-mükayyed, isbât-nefiy, muhkem-müteşâbih, ve nâsih- mensûh bilgisine sahip olması gerekir.

3. Sağlıklı bir zekâ ve muhâkeme gücüne sahip olması gerekir ki; hükmü açık olan naslardaki emarelerden hareket ederek hakkında nass olmayan meselelerin hükmüne kıyas yoluyla ulaşabilsin.

4. Şer'î hükümlerin iki temel kaynağı olan Kitab ve sünnet'in Arapça olması sebebiyle müctehidin Arapçayı bilmesi gerekir. Bu bilginin asgari sınırı, Arab'ın hitabını ve kullanım âdetini anlayabilecek seviye olması gerekir.[587] Hanefîler bu şartı, Kur'an'ın lugat bakımından mâna ve kısımlarıyla bilinmesi şeklinde ifade etmişlerdir.[588] Mâverdî'ye göre; müctehidin ictihad yapabilmesi için bu dört şarta haiz olması yeterlidir ayrıca adâlet sahibi olması şart

---

[585] Mutlak müctehidle kastedilen anlam üzerinde belki de biliniyor olması var sayılarak açık ve net açıklamalara fazla rastlanmaz. Bu konuda yapılan ilk teknik açıklamalardan biri İbnü's-Salâh'a ait olup o, mutlak ictihad derecesinin taklid ve herhangi bir mezheple kayıtlanma olmaksızın şer'î hükümleri delillerinden istidlâl yoluyla bilmeye muktedir olmakla gerçekleşeceğini ve bu sebeple İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Gazzâlî ve Ebû İshak el-İsferâyînî'nin mutlak değil Şâfiî mezhebi içinde mukayyed ictihad derecesine ulaştıklarını belirtir. İbn Abdülhak el-Bağdâdî'nin tanımına göre ise mutlak müctehid, ictihad ehliyeti için gerekli olan bilgileri bir sıkıntıya düşmeden uygulamaya yansıtabilecek şekilde özümseyen ve herhangi bir meseleyi başka birine ihtiyaç duymadan tek başına çözebilen kişidir. Bkz: Apaydın, "İctihad", XXI, 439.

[586] Şâfiî ve Hanbelî usulcüleri mukayyed (müntesip) müctehidi genel olarak dört tabakaya ayırırlar: a) Hüküm ve delilde imamını taklid etmeyip sadece ictihad ve fetva hususunda onun metodunu izleyen ve onun mezhebine davet eden müctehid. "Mutlak müntesip müctehid" olarak da anılır. b) İmamının usulünü ve kurallarını aşmaksızın müstakil olarak delili takrir edebilen, tahrîc ve istinbata muktedir olan müctehid. Bu tabakada yer alan müctehidlere "ashâbü'l-vücûh" da denir. c) Vücûh sahiplerinin seviyesine ulaşamamış, bununla birlikte fakīhü'n-nefs olan, imamın mezhebine vâkıf, delilleri tanıyan, delilleri ortaya koyup destekleyebilen müctehid. d) Mezhebi öğrenip nakletmek ve anlamakla meşgul olan kişi. Bu durumda olan kişilerin nakline ve nakle dayanarak verdikleri fetvaya itimat edilir. Bkz: Apaydın, "İctihad", XXI, 439.

[587] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 491-496.

[588] Bkz: Apaydın, "İctihad", XXI, 438.

değildir. Fakat müctehid aynı zamanda ictihadı ile hüküm veya fetvâ veriyorsa o zaman bu dört şartla beraber adalet sahibi de olması gerekir.[589]

4.1.3.2. Mukayyed Müctehid

Mâverdî'ye göre; mukayyed müctehid yani belirli bir meselede ictihad yapan kişi o meseleyi iyi bilmesi ve gerekli delillerle vakıf olması yeterlidir.[590]

Mâverdî; ictihad ehliyetinin şartlarını konusunu incelerken, peygamberlerin ictihad yapıp yapmayacağı ve peygamberlerin zamanında ictihad yapmanın caiz olup olmadığı şeklinde iki ayrı konu da incelemiştir. Bizde onun metoduna uyarak burada onun bu iki konuda görüşünü aktarmaya çalışacağız.

4.1.3.3. Peygamberlerin İctihadı

Resûl-i Ekrem'in ictihad edip etmediği hususu âlimler arasında ihtilafa neden olmuştur.[591] Bazıları, onun şer'î hükümlere ilişkin açıklamalarının tıpkı Kur'an gibi vahiy mahsulü olduğunu dolayısıyla ictihad etmesinin mümkün olmadığının ileri sürmüşlerdir. Bu görüş sahipleri, *"İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğiyle hüküm veresin diye sana kitabı hak ile indirdik"*[592] âyetinden hareketle onun ictihad yoluyla hiçbir şey söylemediğini ileri sürer, *"O arzusuna göre konuşmaz; o bildirdikleri vahyedilenden başkası değildir"*[593] âyetini de bunu teyit eden bir açıklama olarak alırlar. Bunlar genel olarak Bağdat Mu'tezilesi'nden Nazzâm (231/845), Dâvûd ez-Zâhirî (270/884) ve İbn Hazm (456/1064) gibi zâhir ehli ve meseleyi mâsum imam formülüyle çözen Şîa'dır.[594]

Mâverdî'ye göre; cumhur, hem Hz. Muhammed (s.a.v) hem de diğer Peygamberlerin ictihâd yapmasının mümkün ve vâki olduğu kanaatindedir. Mâverdî; " وَدَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِى الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَ وَكُلًّا اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ: *Dâvûd ile Süleyman'ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk. Biz*

---

589 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 496-497.
590 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 497.
591 Bu tartışma sonrakiler açısından Kur'an'ın yorumlanmasında re'yin kullanılmasına kapı aralaması bakımından son derece önemlidir. Değişik boyutlarıyla re'y ictihadını câiz görenlere göre Hz. Peygamber, re'y yoluyla görüş açıklamak suretiyle bu konuda ümmetine örneklik etmiş ve nasları anlamada beşer aklına yer verileceğini göstermiştir. Nasları yorumlamada re'yin kullanılmasını câiz görmeyenler açısından ise Resûl-i Ekrem'in bu açıklamalarının kaynağının vahiy olması önem taşımaktadır. Bkz: Apaydın, *İctihad*, 432.
592 Nisâ 4/105
593 Necm 53/ 3-4
594 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 498; Apaydın, *İctihad*, 432.

hüküm vermeyi Süleyman'a kavratmıştık. Zaten her birine hükümranlık ve ilim vermiştik. Dâvûd ile birlikte, Allah'ı tespih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan biz idik."[595] âyetini delil göstererek eğer peygamberlerin ictihad yapmaları caiz olmasaydı ve verdikleri bütün hükümler vahiy yoluyla olsaydı o zaman Hz. Davut (a.s) verdiği hükümde hata etmezdi. Hz. Peygamber'in, Bedir savaşında ele geçirilen esirlerin durumu hakkında ictihad yapması peygamberlerin ictihad yapabileceğini gösterir.[596]

Cumhur, Hz. Peygamber'in ictihâd yapmasının mümkün ve vâki olduğu konusunda hemfikir olmakla beraber, ictihad yapmasının caiz veya vacip olduğu hususunda ihtilaf etmiştir. Bazıları; onun ictihad yapması vacip değil, caizdir demişlerdir. Bu görüş sahiplerine göre, bütün hükümlerin bir aslı vardır, o da Kur'an'dır. Diğer bazılarına göre ise, Hz. Peygamber'in ictihad yapması caiz değil, bilakis vaciptir. Bunlara göre, herhangi bir meselenin hükmü Kur'an'da yoksa sünnetten alınacaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v), karşı karşıya kaldığı bir meselenin hükmü Kur'an'da bulunmuyorsa ictihad edip ilgili meselenin hükmünü ortaya koyması kendisine vacib olur.[597]

Mâverdî; Hz. Peygamberin kul hakkıyla ilgili olan konularda ictihâd yapmasının vâcib, Allah hakkıyla ilgili olan konularda ise caiz olduğu fikrini ileri sürmüştür. Ona göre, İnsanların kendi haklarına kavuşmaları Hz. Peygamberin ictihadına bağlı olduğu için ictihad yapması vaciptir. Hukukullah ile ilgili olarak ise Mâverdî; şu gerekçeyi ileri sürmüştür: Allah kendi hakkı ile ilgili meselelerde ictihad yapılmasını isteseydi peygamberine ictihad yapmasını emrederdi. Emretmediğine göre onun bu konuda ictihâd yapması vacib değil câiz olduğunu gösterir.[598]

Mâverdî; Hz. Peygamber ictihâd yaparken Kur'an'dan bir delile mi dayandığı yoksa kendi re'yi ile mi ictihâd ettiği konusunda iki farklı görüşün olduğunu dile getirmiştir:

1. Hz. Peygamber ictihâd yaparken Kur'an'a dayanmıştır. Çünkü Kur'an'da ümmete kapalı olan şeyleri en iyi o biliyordur. Dolayısıyla onun ictihâdı Kur'an'ın beyânı ve izâhından ibarettir.

---

[595] Enbiya 21/78-79.
[596] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 500-501. Peygamberlerin yaptıkları ictihad örnekleri için bkz: Ebû'n-Nasr, Abdülcelil İsa, *İctihâdü'r-Rasûl*, Kahire, 1950, 52-54.
[597] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 502.
[598] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 502.

2. Hz. Peygamber ictihâd yaparken Kur'an'dan bir delile dayanması zorunlu değildir. Kendi re'yi ile ictihad etmesi caizdir. Çünkü onun sünneti tıpkı Kur'ân gibi müstakil şer'i bir delildir. Bu görüş sahipleri kendi görüşlerine; "وَمَا آتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا: *Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının*"[599] âyeti ve "انما أقضي برأيي فيما لم يُنزل عليّ فيه: *Kur'an'ın inmediği konularda kendi re'yim ile hüküm veriyorum*"[600] hadisi delil olarak ileri sürmüşlerdir. Mâverdî; bu ikinci görüşün zâhir görüş olduğunu belirtmiştir.[601]

4.1.3.3.1. Peygamberlerin İctihâdında Hata Meselesi

Mâverdî'ye göre, peygamberlerin dünyevi işlerde ictihad yaparken hata yapabilirler. Dini hükümlerde ise, hata yapıp yapmayacağı konusunda iki farklı görüş vardır:

1. Peygamberler ictihadlarında hatadan beridirler. Bu görüş sahiplerine göre; peygamberlerin tebliğine muhatap olan insanların ilgili talimatı yerine getirme hususunda içlerinde herhangi bir sıkıntı his etmemeleri gerekir. Bu da ancak peygamberlerin ictihadlarında hatadan beri olmasıyla gerçekleşebilir. Bu görüş, "Hz. Peygamberin ictihad yaparken Kur'an'a dayanması gerekir" görüşünün bir sonucudur.

2. Peygamberler ictihâd yaparken hata yapabilirler. Ancak onlara tabi olanlarda bir kuşku meydana gelmesin diye Allah onları hata üzerine bırakmaz. Bu görüş sahipleri, Hz. Davud'un hüküm verirken hata etmesini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, Allah'ın Hz. Süleyman'ın hükümde isabet ettiğini Hz. Davud'un ise hata ettiğini zikretmesini peygamberlerin hata üzerine bırakılmayacağının delilidir. Ayrıca Hz. Peygamberin Bedir esirleri konusunda sahabe ile istişare ettikten sonra hüküm vermesi ve Allahın; "مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِى الْاَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ: *Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*"[602] âyetiyle onu uyarmasını, peygamberlerin ictihadda yanılabileceği ve aynı zamanda hatalarının düzeltileceğine delil olarak ileri

[599] Haşir 59/7.
[600] Ebû Davûd, Kadâ',7.
[601] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 502-503.
[602] Enfâl 8/67.

sürülmüştür. Bu görüş, "Hz. Peygamber ictihad yaparken Kur'an'dan bir delile dayanması zorunlu değildir. Kendi re'yi ile ictihad etmesi caizdir" görüşünün bir sonucudur.[603]

İbn Ebî Hüreyre (345/956); son Peygamber Hz. Muhammed hariç diğer Peygamberin ictihâdda hata edebileceği söylemiştir. Ona göre, Hz. Peygamberin kendisinden önceki peygamberlerin hatasını düzeltme imkânı vardır. Son Peygamberin ise ictihadda hata etmesi mümkün değildir. Çünkü kendisinden sonra hatasını düzeltecek başka bir peygamber gelmeyecektir. Mâverdî, "Hiçbir peygamberin hata üzere bırakılmayacağı, bütün peygambelerin bu konuda eşit olduğunu." söyleyerek İbn Ebî Hüreyre'nin görüşüne karşı çıkmıştır.[604]

4.1.3.3.2. Hz. Peygamber'in Zamanında İctihâd

Mâverdî; Hz. Peygamber'in sağlığında sahâbenin ictihad etmesi caiz olup olmaması konusunu, müctehidin peygamber şehrinden uzakta bulunması, müctehidin peygamber şehrinde bulunup ama onun meclisinde bulunmaması ve müctehidin peygamber meclisinde bulunması şeklinde üç kısma ayırmıştır:

1. Hz. peygamber'in şehrinden uzakta bulunan sahabenin ictihâdı. Mâverdî; Hz. Peygamber şehrinden uzakta bulunan kişilerin ictihad etmesini, Hz. Peygamber'in görevlendirdiği kişilerin ictihad etmesi ve Hz. Peygamberin görevlendirmediği kişilerin ictihad etmesi şeklinde iki kısma ayırmıştır:

a. Hz. Peygamberin görevlendirdiği kişilerin ictihâdı. Hz. Peygamber'in görevlendirdiği kişilerin hem kendileriyle hem de başkalarıyla ilgili konularda icthad etmesi caizdir. Mesela Hz. Peygamber tarafından, Hz. Ali ve Muaz b. Cebel gibi sahabeler İslam'ı tebliğ etmek, davacılar arasında hüküm vermek ve vergi toplamak için Yemen'e gönderilmişlerdir. Yemen'de görevlendirilen bu sahâbeler ictihad etmişlerdir. Hz. Peygambere geldiklerinde ictihad ettikleri konuyu onu sormak zorunda değillerdir. Sahabenin bu ictihadı Hz. Peygamberin her hangi bir mesajına aykırı olmadığı sürece başkaları için bağlayıcı olur.[605]

b. Hz. Peygamber'in görevlendirmediği kişilerin ictihâdı. Mâverdî; Hz. Peygamber'in (s.a.v) görevlendirmediği kişilerin ictihadını iki kısma ayırmıştır:

---

[603] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 503-504.
[604] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 504-505.
[605] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 506-508.

1-Sahabenin karşılaştığı mesele ile ilgili Kur'an veya sünnette açık bir delilin bulunması.[606] Hz. Peygamberin görevlendirmediği kişilerin karşılaştıkları herhangi bir meselenin hükmü Kur'an veya sünnette varsa ona dayanarak hüküm vermeleri gerekir. Şer'i bir kaynağa dayanarak hüküm verdikleri için Hz. Peygamberle karşılaştıklarında ilgili meseleyi ona sorma zorunlulukları da yoktur.

2- Sahabenin karşılaştığı mesele ile ilgili Kur'an veya sünnette bir delilin bulunmaması. Bu gibi durumlarda sahabenin karşılaştığı mesele başkalarıyla ilgili ise ictihad yapmaları caiz değildir. Kendisi ile ilgili ise, ictihâd yapmaması durumunda vaktin geçmesinden korkuyorlarsa ictihad yapmaları câizdir. Bu durumda Hz. Peygamber'e vardığında ilgili meseleyi ona sormaları gerekir. Vaktin geçmesinden endişelenmediği durumlarda ise, Mâverdî'ye göre, ictihadın caiz olup olmamasıyla ilgili iki farklı görüş vardır:

1) İctihad yapmaları caiz değildir. Çünkü onların şer'i bir hüküm vaz etme yetkileri yoktur. Sorumlu olduğu meselenin hükmünü sorup öğrenmeleri gerekir.

2) İctihâd ehlinden ise ictihad edip onunla amel etmesi câizdir. Mâverdî'ye göre, Bu durumda başkaları bu müctehidi taklid etmesinin caiz olup olmamasıyla ilgili iki görüş vardır:

1- İctihad ehlinden olmayan kişilerin bu durumdaki bir müctehidi taklid etmeleri caiz değildir. Çünkü bundan daha güçlü bir kaynak vardır. O da Hz. Peygamber'dir. Buna göre müctehid Hz. Peygamber'e vardığında ilgili meseleyi sorması gerekmez; fakat daha sonraki zamanlarda o görüşü ile amel edecekse onu Hz. Peygamber'e sorması gerekir.

2- Bu durumdaki bir müctehidi taklid etmek caizdir. Bu görüşe göre; müctehid Hz. Peygamber'e vardığında ilgili meseleyi sorması gerekir ki; müctehidin ictihadı bir kaynağa dayanmadan kanuna dönüşmesin.[607]

2. Hz. Peygamber'in meclisinden uzakta bulunan sahabenin ictihâdı. Hz. Peygamber'in bulunduğu şehirde bulunup fakat onun meclisinde bulunmayan sahâbenin yaptığı ictihad, kitab veya sünnetten bir delile dayanıyorsa sahihtir ve onunla amel etmek de

[606] Mâverdî; burada, karşılaşılan mesele ile ilgili Kur'an veya sünnette açık bir delil bulunması ve bu açık delil ile ilgili mesele arasında irtibat kurulması ve aktarılması işlemine ictihad demektedir.
[607] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 508-510.

caizdir. İctihadları kitap veya sünnetten herhangi bir delile dayanmaması durumunda ise bazıları caiz olduğunu ileri sürerken bazıları da câiz görmemiştir.[608]

Mâverdî; mutlak olarak yukarıdaki iki görüşü de beğenmediğini dile getirmiştir. Ona göre, Hz. Peygamber'in meclisinden uzakta bulunan sahabenin muamelat ile ilgili konularda ictihad yapması sahih, ibadet ile ilgili konularda ise ictihad yapması sahih değildir. Mâverdî; bu görüşünü; "İbadetler tevkifi olduğu için onlarda ictihad olamayacağı, muamelat ile ilgili konularda ise, kolaylık ilkesi esas olduğu için onlarda ictihadın mümkün olduğu." şeklinde gerekçelendirmiştir.[609]

3. Hz. Peygamber'in meclisinde bulunan sahabenin ictihadı. Mâverdî'ye göre; Hz. Peygamber'in meclisinde bulunan sahabenin yaptığı ictihadın sahih olabilmesi için; ya Allah Rasûlünün onlara ictihad etmeyi emretmesi ya da onların ictihadını duyduktan sonra onaylaması gerekir. Birinci görüşe; Hz. Peygamber'in Kurayzaoğulları Yahudileriyle ilgili hüküm vermesi için Sa'd b. Muaz'ı görevlendirmesi ve Sa'd hüküm verdikten sonra Allah Rasûlü: "sen onlar hakkında Allah'ın yedi kat gökler üstündeki hükmüne uygun hüküm verdin"[610] hadisi, delil olarak ileri sürülmüştür. İkinci görüşe ise şu hâdise delil gösterilmiştir: Muharebede katledilen düşmanın eşyası öldüren gaziye ait olduğu için Ebû Katade (54/674) böyle bir eşyayı talep etmiş, onun hakkı olan şeylere el koymuş bulunan birisi de Hz. Peygamber'den "bu eşyanın kendisinden alınmamasını, gazinin başka bir şekilde memnun edilmesini" istemişti. Mecliste bulunan Hz. Ebû Bekir "Allah ve Rasûlü yolunda kendini ölüme atarak aslanlar gibi çarpışan bir kimsenin bu mükâfattan mahrum edilemeyeceği." kanaâtini izhâr etmiş, Rasûlüllah (s.a.v) da onu tasdik etmiştir.[611]

4.1.4. Yöntemleri

İctihad, sınırlı sayı ve kapsamdaki nasların çeşitli yorumlara tâbi tutularak yeni ve farklı olaylara uygulanması, yani nas-olgu ilişkisinin kurulması yönündeki fikrî çabayı temsil eder.[612]

Mâverdî'ye göre, Müslümanlar, karşılaştıkları olayların hükmünü Kur'an ve sünnetten istinbat etmek zorundadırlar. Kur'an ve sünnetteki ahkâm âyet ve hadisleri beş yüzü geçmemektedir. Günlük hayattaki olay ve hadiseler ise sayılamayacak kadar çoktur. Bundan

[608] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 510-511.
[609] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 511.
[610] Buhârî, Cihâd, 18.
[611] Buhârî, Ferdu'l-Humus, 18; Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 511-513; Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, 44-45.
[612] Apaydın, "İctihâd", XXI, 436.

dolayı naslardaki emareler, manalar vb. delillerden hareket edilerek çözüm üretilmelidir. Ona göre; Allah bütün meselelerin hükmünü tek tek izah etmemesinin iki nedeni vardır: Biri; bütün hükümleri ihâta etmenin zorluğu diğeri ise, âlimler, hükümleri istinbat etmekle bir üstünlükleri olsun. Bundan dolayı ictihad, hakkında nas bulunmayan konuların hükmünü çıkarmada şer'i bir asıl olarak kabul edilmiştir.[613]

Mâverdî'ye göre, ictihâd yöntemleri sekiz tanedir:

1. Nassın manasında ictihâd. Lafzın mânâ ve makûlüyle ilgili olan ictihad faaliyeti, konuluş gerekçesinden (illet) hareketle hükmün elde edilmesi çabası olup teknik anlamda ictihâd terimiyle de bu kastedilir. İllet ekseninde dönen kıyâsın bu grupta yer aldığında görüş birliği bulunmaktadır.[614] Mesela, Hz. Peygamber'in hadisinde zikredilen buğdaydan ribâ illetini çıkarmak gibi.[615]

2. Nassın şebehinde ictihâd. Nassın şebehinde ictihad, hükümler açısından benzeşen nasları anlama faaliyetidir. Mesela, müctehidin, kölenin mülk edinme hakkının olup olmaması konusunda ictihad etmesi gibi. Köle mükellef olması açısından hürlere, başkalarının mülkü olması açısından ise hayvanlara benzer. Müctehid bu benzerlikten hareket ederek bir sonuca varır.[616]

3. Nassın umûmunda ictihâd. Nassın umûmunda ictihad, genel olan bir nastan murâdın ne olduğunu tespit etmeye çalışma faaliyetidir. Mesela, "وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذِى بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى: *Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da nikâh bağı elinde bulunanın vazgeçmesi başka. Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır.*"[617] âyeti âmdır. Yani "nikâh bağı elinde bulunan"dan maksadın kadının velisi mi yoksa kocası mı olduğu ancak ictihâd ile tespit edilebilir.[618]

4. Nassın icmalinde ictihâd. Nassın icmalinde ictihad, mücmel olan nastan maksadı tespit etme faaliyetidir. Buna şu âyet örnek olarak verilebilir: "لا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ:

---

[613] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 514-515.
[614] Apaydın, "İctihâd", XXI, 432.
[615] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 515.
[616] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 516.
[617] Bakara 2/237.
[618] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 516.

Nikâhtan sonra henüz dokunmadan veya onlar için belli bir mehir tayin etmeden kadınları boşarsanız bunda size mehir zorunluğu yoktur. Bu durumda onlara müt'a (hediye cinsinden bir şeyler) verin. Zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre vermelidir. Münasip bir müt'a vermek iyiler için bir borçtur."[619] Bu ayette "Zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre" cümlesi mücmeldir. Burada eşlerin vereceği miktar ictihâd ile belirlenecektir.[620]

5. Nassın durumunda ictihâd. İctihad yönteminin beşinci kısmı, nassın durumundan maksadı tespit etmektir. Mesela, " فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِى الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ: *Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar."*[621] âyetinde "temettü' haccı yapanlardan kurban kesmeye gücü olmayanların üç gün hacda yedi gün de memleketine döndüklerinde oruç tutmaları emredilmiştir. Hacda tutulan orucun Arafat'tan önce mi yoksa sonra mı tutulacağı, memleketine döndüğünde tutacağı belirtilen orucun yolda mı yoksa memleketinde mi tutulacağı konusu ictihâd ile netliğe kavuşturulması gereken bir konudur.[622]

6. Nassın delillerinde ictihâd. İctihâd yönteminin altıncısı; nassın delillerinden hareketle nastan murâd olan manayı tespit etmek için yapılan ictihad faaliyetidir. Mesela; "لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهٖ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهٗ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا اٰتٰيهُ اللّٰهُ: *İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin.*"[623] Bu ayette belirtilen "İmkânı geniş olan" cümlesinden maksadın ne olduğu yani nafaka miktarının tespiti, ayetin delillerinden hareketle yapılmıştır. Şöyle ki: ihrâmlı olan kişinin bir rahatsızlık nedeniyle başının açık olması durumda oruç tutması ya da sadaka vermesi gerekir.[624] Sadakanın miktarı da sünnette en üst limit olarak belirtilen iki müdd olarak takdir edilmiştir. Bu delilden hareketle imkânı geniş olanların vereceği nafaka iki müdd olarak belirlenmiştir. İmkânları dar olanların vereceği nafaka da, oruçluyken cinsel ilişkide

---

[619] Bakara 2/236.
[620] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 516-517. Eşlerin vereceği müt'a mikterının tespiti konusunda müctehidler farklı görüşler ileri sürmüştür: Ebû Hanife göre, müt'anın miktarı mehri-misil'in yarısıdır. İmam Şâfiî'ye göre ise, müt'anın miktarı hâkimin ictihâdı ile tespit edilir. Bkz: Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 305.
[621] Bakara 2/196.
[622] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 516-517.
[623] Talâk 65/7.
[624] Bkz: Bakara 2/196.

bulunanların kefareti için belirlenen ve sünnet tarafından en alt limit olarak tespit edilen bir müdd takdir edilmiştir.[625]

7. Nassın emârelerinde ictihâd. İctihad yönteminin yedincisi, nassın emârelerinden hareketle hükmü tesbit etmektir. Mesela, kıblenin yönünü tespit etmenin delilleri; "وَعَلامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ: *Daha nice alâmetler (yarattı). Onlar, yıldızlarla da yollarını doğrulturlar.*" [626] âyetinde dile getirilen rüzgârın esmesi, yıldızların doğuş yerleri gibi emarelerde ictihad yapılarak çıkartılacaktır.[627]

8. Herhangi bir nassa dayanmadan yapılan ictihâd. İctihad etme yönteminin sekizincisi, herhangi bir nassa ve kaynağa dayanmadan yapılan ictihâddır. Mâverdî'ye göre, bu yolla yapılan (zann-i galib) ictihadın sıhhati konusunda iki farklı görüş vardır:

1- Bir asıl ile iktiran etmediği sürece zann-i gâlib ile ictihâd sahih değildir. Çünkü İslam hukukunda herhangi bir asla dayanmadan ictihad etmek caiz değildir. Mâverdî; bu görüşün Şâfiî mezhebinin zâhir görüşü olduğunu dile getirmiştir. Bundan dolayı herhangi bir asla dayanmadan zann-i gâlib ile ictihâd etmek caiz olmadığı için İmam Şâfiî; istihsânı delil olarak kabul etmemiştir.

2- Zann-i gâlib ile ictihad etmek sahihtir. İctihad tek başına şer'i bir kaynak olduğu için başka şer'i bir kaynağa dayanma zorunluluğu yoktur. Bu görüş sahipleri; âlimlerin hadlerin dışında tazir cezasını, herhangi şer'i bir asla dayanmadan kendi görüşleriyle dövme ve hapis olarak belirlemeleri, dövmeyi de bir durumda on "celde" başka bir durumda otuz "celde" olarak ictihad etmelerini delil olarak ileri sürmüşlerdir.[628]

Mâverdî, zann-i gâlib ile istihsânı birbirinden ayırmıştır. Ona göre istihsân; kıyâsı terk etmektir. Zann-i galib ise, kıyâsın yokluğu durumunda kullanılan bir delildir.[629]

4.1.5. Hedefi

İctihadın hedefi; Allah'ın yanında hak olanı talep etmek ve ictihad ettiği konuda isabettir. Mâverdî; bu görüşün Şâfiî mezhebinin zâhir ve güvenilir görüşü olduğunu dile getirmiştir. İmam Şâfiî'nin önde gelen talebelerinden Müzeni'ye (264/878) göre, müctehide

---

[625] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 517-518.
[626] Nahl 16/16.
[627] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 516-518.
[628] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 515-520.
[629] (ان الاستحسان يترك به القياس، والاجتهاد بغلبة الظن يستعمل مع عدم القياس). Bkz: Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 520.

vacip olan, ictihadı ile kendi yanında hak olanı talep etmesidir Allah'ın yanında neyin hak olduğu ancak naslar ile bilinir. Mâverdî; Müzeninin görüşüne şu gerekçe ile karşı çıkmıştır: Hak; Allah'ın yanında hak olandır başkaların yanında olan değil. Son tahlilde hem Şâfiî mezhebinin zahir görüşü hem de Müzeni'nin görüşü aynı şeyi dile getirmiştir. O da; müctehidin hedefi; ictihadı ile Allah'ın yanında hak olanı talep ve ictihâd ettiği konuda isabettir.[630]

Irak ehlinden bazı fakihler ve kelamcılara göre; müctehidin ictihad etmesindeki amacı ictihadı ile vardığı sonuçla amel etmektir. Mâverdî; bu görüş sahiplerini; "Bunlar müctehide ictihâdı gerekli görüyorlar; fakat ictihadı ile hakkı talep etmesini gerekli görmüyorlardır." şeklinde bir eleştiri yöneltmiş ve aynı zamanda bu görüşün Ebû Yusuf'un (182/798) görüşü olduğu söylenmiştir. Mâverdî; ictihadın hedefi konusunda, Ebû Hanife'nin (150/767) bazı hükümlerde Şâfiîler gibi bazı hükümlerde ise Ebû Yusuf gibi düşündüğünü ileri sürmüştür. Bu görüş sahipleri görüşlerini şu şekilde gerekçelendirmişlerdir: Allah'ın gizlediği şeyleri ortaya çıkarma imkânına sahip değiliz. Bu gibi şeyler, ölüleri diriltme gibi gücümüzün dışında olan şeylerdir. Mâverdî; bunun fasit olduğunu iddia etmiştir. Ona göre; ictihad, delil aramaktır. Hüküm ise delil ile elde edilen haktır. Dolayısıyla hükmü değil sadece delili aramak caiz değildir. Çünkü maksat delil değil delil ile talep edilen hükümdür. Hem de Allah gizlediği şeylere bir takım emareler koymuş ve bu emareler ile ona kavuşulur. Bu da insanın gücünün dışında değildir. Mâverdî'ye göre; bu konuda insanların görüşleri birbirine karışmıştır.[631]

4.1.6. Hükmü

Mâverdî; bu kısımda, yapılan ictihâdın hata-isabet açısından dinî ve hukukî değerini incelemiştir.

4.1.6.1. İctihâdda Hata-İsâbet Meselesi

Mâverdî'nin bu konudaki görüşüne geçmeden önce ictihâdda hata-isâbet konusu ile ilgili genel bazı bilgileri vermek yerinde olacaktır.

İctihadda hata-isabet meselesi ictihadın hükmüyle ilgili tartışmaların odağında yer alır ve usulcüler bu konuda, her müctehidin isabet ettiğini savunanlarla (musavvibe) içlerinden

[630] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 520-522.
[631] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 522-523.

sadece birinin isabet edeceğini ileri sürenler (muhattıe) şeklinde iki gruba ayrılır. Her müctehidin doğruyu tutturduğu tezine sahip birinci eğilim daha çok Basra Mu'tezilesi'ne ve önde gelen Mu'tezilî bilginlerden Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (235/849) , Ebû Hâşim (321/933) ve Ebû Ali el-Cübbâî'ye (303/916) nisbet edilir. Fakat Bâkıllânî (403 / 1013) , Gazzâlî ve Necmeddin et-Tûfî (716/1316) gibi önde gelen birçok muhakkik Sünnî usulcünün de bu kanaati benimsediği görülmektedir. Başta Hanefîler ve Mâlikîler olmak üzere Hanbelîlerin çoğunluğu ile bir kısım Şâfiî usulcüleri ise ikinci grupta yer alır. Şâfiîler'den Ebû İshak el-İsferâyînî (418/1027), Ebû İshak eş-Şîrâzî (476/1083), Fahreddin er-Râzî (606/1210) ve Sirâceddin el-Urmevî (682/1283) ; Mâlikîler'den Ebü'l-Velîd el-Bâcî (474/1081) ve İbn Rüşd (520/1126) de bu gruptandır. Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ile Eş'arî'nin bu konudaki kanaatlerine ilişkin birbirine zıt rivayetler bulunmaktadır. Hata-İsâbet meselesinin temelinde Allah'ın ictihadî konularda muayyen bir hükmünün bulunup bulunmadığı tartışması yer alır.[632]

Mâverdî; müctehidlerin ihtilaf ettikleri konuları, inanç konularında hata-isabet ve şer'i hükümlerde hata-isabet şeklinde iki ayrı başlık altında incelemiştir:

1. İnanç konularında hata-isâbet. Bütün fakih ve kelamcılar, tevhid, Allah'ın zat ve sıfatları gibi inanç konularında yapılan ihtilafta her görüşün musâb olmadığı hakkın yalnızca bir görüşte olduğunu ileri sürmüşlerdir. Mâverdî; Ubeydullah b. Hasan El-Anberî (168/782)'nin usûl ve furû' ayırımı yapmaksızın her müctehidin ictihâdında müsîb olduğu görüşünü şaz görüş olarak değerlendirmiş ve ikisinin bir tutulması fahiş hata olarak nitelendirmiştir. Ona göre; inanç konuları değişmediği için onlarda ihtilaf caiz değildir. Şer'i hükümler; maslahata göre değişebileceği için onlarda ihtilâf caizdir.[633]

2. Şer'i hükümlerde hata-isabet. Mâverdî; namaz, oruç, zekât, miras, talak vb. gibi şer'i hükümlerde yapılan ictihadlar da her müctehidin isabet edip etmediği konusunda ihtilaf olduğunu dile getirmiştir:

1) Kelamcılar. Çoğu kelamcı; bütün ictihadların hak olduğu ve bütün müctehidlerin hem Allah'ın yanında hem de hüküm vermede müsîb olduğu görüşündedirler. Onlara göre;

---

[632] Apaydın, "İctihad", XXI, 440-441. Bu konu Rahmi Telkenaroğlu tarafında doktora tezi olarak çalışılmış olup daha sonra kitap halinde basımı yapılmıştır. Bkz: Telkenaroğlu, Rahmi, *İctihadda İsabet ve Hata Meselesi*, Ankara, 2010.

[633] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 525.

müctehidlerin farklı ictihadlarda bulunmalarının caiz olması, hepsinin sahih olduğunu gösterir.[634]

2) Fıkıhçılar. İmam Şâfiî, İmam Ebû Hanife, İmam Malik ve fakihlerin çoğuna göre; ictihadlardan sadece bir tanesi haktır. Bizim için muayyen olmasa da Allah'ın yanında hak muayyendir. Bunlara göre; bir şeyin aynı zaman aynı kişi için hem helâl hem de haram olması imkânsızdır. Çünkü bir durumda bir şahıs için helal olan bir şeyin aynı zamanda aynı kişi işin haram olamaz. Bu durumda tenâkuz ortaya çıkar. Mesela, Kıbleyi tayin etmede dört kişiden her biri ayrı bir yön tayin etmeleri, kıblenin dört tarafta olduğuna delalet etmez. İctihadlardan sadece bir tanesinin hak olması konusunda mezhepler arasında ittifak olsa da bütün müctehidlerin musîb olup olmaması konusunda ihtilaf edilmiştir:

İmam Şâfiî ve İmam Malik'e göre; muayyen olmasa da sadece bir müctehid musîbtir. Geriye kalan bütün müctehidler muhtîdir. Musîb olan hem Allah'ın yanında hem de verdiği hükümde musîbtir. Muhtî olan da hem Allah'ın yanında hem de verdiği hükümde muhtîdir. Onlara göre hak bir tane olduğuna göre musîbde bir kişi olmak zorundadır. Mâverdî de bu görüştedir.[635]

Ebû Yusuf ve Irak ehlinden bir guruba göre; hak sadece bir kişinin ictihadında olsa da bütün müctehidler musîbtir. Bunlara göre; musîb olan hem Allah'ın yanında hem de verdiği hükümde musîbtir. Muhtî olan ise, Allah'ın yanında muhtî verdiği hükümde musîbtir. Şâfiî ve bazı arkadaşlarının da bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir.[636]

Mâverdî; Ebû Hanife'nin bu konuda ki görüşünün farklı olduğu, bazı meselelerde Ebû Yusuf gibi bazı meselelerde ise; kendileri gibi düşündüğünü dile getirmiştir.[637]

Mâverdî'ye göre; eğer bütün müctehidler musîb ise o zaman hiçbir müctehidin muhtî olmaması gerekir. Hâlbuki Allah, Hz. Davud'u hataya Hz. Süleyman'ı ise isâbet etmeye nispet etmiş, [638] Allah Rasûlü; "اذا اجتهد الحاكم فاخطأ فله اجر: *Hâkim ictihadında yanılırsa ona bir*

[634] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 525.
[635] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 526-527.
[636] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 527.
[637] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 528.
[638] Bkz: Enbiya 21/78-79.

ecir vardır"[639] hadisi ile hâkimi – mükâfat vad etse de – hataya nispet etmiş ve sahabeler de ihtilaf ettikleri konuda bir birlerini hatalı olarak nitelendirmiştir.[640]

Mâverdî'ye göre, musîb, hem ictihad ettiği hem de ictihadda isâbet ettiği için mükâfata nâil olur. Muhtî ise; hata ettiği için sevaba nâil olmayacak fakat ictihâd ettiği için sevap kazanıp kazanmayacağı konusunda âlimler arasında ihtilaf vardır.

Şâfiî mezhebine göre; müctehid, hakkı elde etmek için ictihad ettiğinden dolayı yanılsa dahi sevaba nail olur. Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm (193/809)[641] ve onun öğrencisi İbn Aliyye'ye (193/809) göre müctehid, ictihadında yanıldığı için sevap kazanmaz aksine günahkâr olur. Irak ehlinden bir guruba göre ise; sevap da günah da kazanmaz. Mâverdî; kendi mezhebinin "اذا اجتهد الحاكم فاصاب فله اجران و اذا اجتهد فاخطأ فله اجر: *Hâkim hüküm verir(ken) ictihad eder de (ictihadında) isabet ederse, kendisine (bu ictihadından dolayı) iki sevap vardır. Eğer hâkim hüküm verir (ken) ictihad eder de (ictihadında) yanılırsa kendisine (bu ictihadından dolayı) bir sevap vardır.*"[642] şeklindeki hadise dayandığını ileri sürmüştür. Ebû Kasım es-Sayramî (386/996);[643] bu hadisten hareketle; bütün müctehidler – mükellef oldukları ictihadı yaptıklarından dolayı - musîb, hüküm verirken bir kişinin dışında geri kalan müctehidlerin muhtî olduğu sonucuna varmıştır. Mâverdî; kendi üstadı diye tanımladığı Ebû Kasım es-Sayramî'nin yukarıdaki görüşünü doğru bulmadığını dile getirerek şöyle tenkit etmiştir: Müctehid, doğruyu bulmak için ictihad ile mükellef kılınmış, hata yapmak için değil. Mükâfatı hak etmesinin nedeni ise; hakkı talep etmesi ve hak olmasa dahi hak olduğuna inandığı ictihad ile mükellef olmasından dolayıdır. Mâverdî; yaptığı bu tenkide şu hadisi delil göstermiştir: "نية المرء من خير من عمله: *Kişinin ictihad yapma niyeti, ictihâdında yanılmasından daha hayırlıdır.*"[644]

4.2. İstinbât

Mâverdî; kıyasın ikinci mukaddimesi olarak kabul ettiği istinbât başlığı altında, illet ile mana arasındaki farkı, illetin şartlarını ve illeti tesbit etme yöntemlerini incelemiştir.

---

[639] Buharı, i'tisâm 20, 21.
[640] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 528.
[641] Basra Mu'tezilesi'ne bağlı tefsir, kelâm ve fıkıh âlimi olan el-Esam'ın hayatı için bkz: Yavuz, Yunus Şevki, "Esam, Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 353-355.
[642] Buharı, i'tisâm 20-21.
[643] Aynı zamanda Mâverdî'nin hocası olan es-Sayramî'nin hayatı için tezimizin "Maverdî'nin hocaları" bölümüne bakınız.
[644] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ'* II, 290. Mâverdî; yukarıdaki hadisi üç şekilde tevil etmiştir. Biz tercümeyi, bağlama en uygun olan tevili esas alarak yaptık. Bkz: Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 534.

4.2.1. Manası

Sözlükte "araştırmak, peşine düşmek, sonuca varmak" gibi mânalara gelen istinbât fıkıh usulü terimi olarak "ictihad ve kavrayış yoluyla naslardan hüküm çıkarmak" demektir.[645]

Fıkıh usulü kitaplarında istinbat kavramı ayrıntılı biçimde tarif edilmekten ziyade ictihâd faaliyetinin bir nevi olarak görülmüştür. Hatta naslardan hüküm çıkarmak için yapılan aklî bir faaliyet olmasından hareketle istinbatı "bizzat fıkhın kendisi" olarak tanımlayanlar da olmuştur.[646]

Mâverdî, istinbâtı; "nasların lafızlarından manaları çıkarmak"[647] şeklinde tanımlamıştır. Ona göre, manaları lafızlardan çıkarmak bir ictihâd işlemi olduğu için istinbât ictihâdın neticesi, elde edilen bu mânâlar ile kıyas yapıldığı için de kıyâsın aslı olarak kabul edilmesi gerekir. Yani ictihâd yoluyla elde edilen manalar, kıyas yoluyla hakkında nas bulunmayan meselelerin hükmünü ortaya koymada kullanılır.[648]

4.2.2. İllet ve Mana

Fukahâ; illet ile manayı aynı anlamda kullanmıştır. Mâverdî'ye göre; ikisi arasında fark vardır:

4.2.2.1. Mananın Tanımı

Mâverdî manayı; "kendisi ile aslın hükmü sabit olan" şeklinde tanımlamıştır. Başka bir ifadeyle mana; aslın hükmünü ortaya koyan şeydir.[649]

4.2.2.2. İlletin Tanımı

Mâverdî, illeti; "aslın hükmünü fer'e çekmek" şeklinde tanımlamıştır. Başka bir ifadeyle illet; fer'in hükmünü ortaya koyan şeydir.[650]

Mâverdî'ye göre; İllet ile mana iki yönden birleşir. İki yönden de birbirlerinden de ayrılır. Birleştikleri yönlerden biri; aslın hükmü hem illette hem de mana da var olmasıdır. Bir diğeri ise; illet ve manadan her biri hem asılda hem de manada bulunmasıdır. İllet ile mananın

---

[645] Koca, Ferhat, "İstinbât", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 368.
[646] Koca, *İstinbât*, 368.
[647] (استخراج المعاني من الفاظ النصوص)
[648] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 535.
[649] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 538.
[650] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 538.

birbirlerinden ayrıldıkları yönlerden biri; illetin manadan çıkarılması mananın illetten çıkarılmamasıdır. Çünkü mana önce varken illet sonradan ortaya çıkmıştır. Bir diğeri ise; illet birçok manaya şâmil olduğu halde mananın birden fazla illete şâmil gelmemesidir. Mesela; faiz konusunda "tu'm" ile "cins" iki ayrı mânâdır ve ikisi birden faizin illetidir. Yani illet iki farklı mânâyı bünyesinde barındırabilir.[651]

4.2.2.3. İllet ve Mananın Sıhhat Şartları

Mâverdî'ye göre; illet ve mananın sıhhat şartları, hem illet hem de manada ortak bulunan şartlar dört, sadece illette bulunan – ki bunların şart olup olmadığı tartışmalıdır- ikidir.

1. Müessir olması. Mâverdî'ye göre; illet ve mananın sıhhat şartlarından birincisi, mananın müessir olması yani hükme etki etmesi gerekir.[652] Örneğin Maiz el-Eslemî zina yaptığı için Allah Rasûlü ona recim cezasını uygulamıştır. Ona ceza uygulanması zina yaptığından dolayıdır. Dolayısıyla hükme etki ettiğinden dolayı; "zina" recmin illeti olarak tespit edilmiştir. Buğdayda faizin gerçekleşmesinin nedeni, ekilen bir şey olmasından dolayı değil, yiyecek maddesi olmasındandır. Müessir olduğu için "tu'miyyet" faizin illeti olarak tespit edilmiştir.[653]

2. Usûle uygun olması. Mâverdî'ye göre; illet ve mananın ikinci sıhhat şartı; usûle uygun olması gerekir. Yani şer'i bir nas ve icmâa ters olmaması gerekir. Çünkü kıyas nassın fer'idir. Nass olmadığı zaman kullanılır. Buna şu hâdise örnek olarak verilebilir: Mâlikî fukahâsından Yahya b. Yahya el-Leysî (234/849) zamanında, Endülüs meliki, ramazan günü kasten orucunu bozuyor. Fakih el-Leysî, melike ceza olarak köle azad etme yerine, "iki ay oruç tutmak gerekir" diye fetva veriyor. İllet olarak da, ona köle azad etmek kolaydır, bu ceza olamaz; oruç tutmak zordur ceza olabilir fikrini ileri sürüyor. Hâlbuki bu suçu işleyen, varsa köle azad etmesi, birinci ceza olarak şer'i bir nasla ortaya konmuştur. İllet bu nassa karşıdır ve muteber olamaz.[654] Yani tespit edilen illet nasla çelişmemelidir.

---

[651] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 538-539.

[652] Usûlcüler bu şart için; "İllet, hükme münasip bir vasıf olmalıdır" tabirini kullanmışlardır. Şeriat sahibi, hükümleri kulların maslahatını gerçekleştirmek için koymuştur. İşte hükümden şeriat sahibinin kastettiği maslahat, hükmün bu vasfa bağlanmasıyla gerçekleşmelidir. Meselâ zulmen kasıtlı olarak "bir insanı öldürmek", kendisine kısasın bağlanması için münasip bir vasıftır. Bkz: Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fî Usûl'l-Fıkh,* Beyrût, 2006, 206.

[653] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 540.

[654] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 540-541; Karaman, Hayreddin, *Fıkıh Usûlü İslam Hukukunun Kaynakları, Metodu Ve Felsefesi,* İstanbul, 2010, 118.

3. Kendisinden daha güçlü bir illet ve manaya ters olmaması. Mâverdî'ye göre, üçüncü şart; illet ve mananın kendilerinden daha güçlü bir mana ve illete ters olamaması gerekir. Çünkü illetler arasında daha güçlü hangisi ise ona göre hüküm verilir.[655]

4. Muttarid olması. Mâverdî'ye göre; dördüncü şart; illet ve mananın muttarid olmasıdır. Muttaritten maksat, illetin hükümle eş zamanlı olarak birlikte bulunması demektir. İllet olarak ileri sürülen vasıf mevcut olduğu halde hüküm bulunmayabiliyorsa (nakd) ve illet olmayan vasıf mevcut olmadığı halde hüküm bulunabiliyorsa (kesr) illet olduğu ileri sürülen vasfın gerçekte illet olmadığı anlaşılmış olur. Bu durumda illet iptal edilmiş fakat mânâ bâkî kalmıştır.[656] Bundan sonraki iki şart sadece illete mahsustur.

5. Mün'akis olması. Gazalî, aksü'l-illeti; "İlletin yokluğu (intifâ) durumunda hükmün de yok olacağı." şeklinde tanımlamıştır.

Mâverdî'ye göre; illetlerde aksin şart olup olmadığı konusu usulcüler arasında tartışmalıdır:

1- Ebû Ali b. Ebî Hüreyre'nin de içinde olduğu bir grup fakihe göre, illetlerde aks şart değildir. İlletin varlığından dolayı hükmün var olması, illetin sıhhati için yeterlidir. İlletin yokluğu ile hükmün yok olması şart değildir. Çünkü illetten maksat hükmü ispat etmektir. Nefiy etmek değildir.

2- İlletlerde aks şarttır. Bu görüşe göre; herhangi bir illet ile ta'lil edebilmek için, illetin varlığıyla hüküm var, yokluğuyla yok olması gerekir.[657]

6. **Nassa mahsus olması (kâsır illet)**. Mâverdî'ye göre, nassa mahsus olan (kâsır) illet[658] ile tâlîl ihtilâflıdır. Altın ve gümüşte faizin illeti yalnızca bu ikisine özgü olan "semeniyyet" ile talil etmek gibi.

---

[655] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 541.

[656] Mesela; buğdayda keylin faizin illet olmadığı ortaya çıkmasıyla mana olarak buğdayda devam eder. Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 541; Duman, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*, 52.

[657] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 544-545.

[658] Sadece asl'a özgü olan illeti ifade etmek üzere literatürde genellikle 'kâsır' kavramı kullanılmakla birlikte, bazı fıkıh usulü eserlerinde bu hususun, 'vâkıf' kelimesiyle ifade edildiği görülmektedir. İlk dönem fıkıh usulü eserlerinde, 'kâsır illet' (el-illetü'l-kâsıra) yahut 'vâkıf illet' (el-illetü'l-vâkıfe) şeklinde teknik bir kullanıma rastlanmazken, hicrî beşinci asrın sonlarından itibaren konunun kavram düzeyinde ele alındığına ve 'kâsır illet' nitelemesinin yaygınlık kazandığına şahit olunmaktadır. Bkz: Çalış, Halit, *Kâsır İlletle Ta'lil Tartışmalarına Metodolojik Bir Katkı*, "Usûl, İslam Araştırmaları", Sayı: 4, Temmuz-Aralık 2005, 75.

Mâverdî; kâsır illetle ta'lîlin caiz olup olmaması konusunda Şâfiî âlimleri arasında iki farklı görüşün olduğunu dile getirmiştir:

1) Kâsır illetle ta'lîl caiz değildir. Mesela, semeniyyet faizin illeti olamaz. Çünkü illet, aslın hükmünü fer'e taşıyandır. Altın ve gümüşün birbiriyle mübadelesinde, bedellerin eşit ve peşin olması kuralına uyulmaması durumunda ribâ cereyan etmesi hükmünün, bunların bizzat altın ve gümüş olmaları yani cevherleriyle gerçekleşmiştir. Manalarında gerçekleşmediği için fer'e taşınma gibi bir imkânı yoktur. Mâverdî bu görüşü, Ebû Bekir Kaffâl eş-Şâsî'ye (365/796) nisbet etmiştir.[659]

2) Cumhura göre; kâsır illetle ta'lîl caizdir. Bu görüş sahiplerine göre, usulünce belirlenmiş, muârızdan hâlî her vasıf illet olmaya uygundur. Teaddî vasfına sahip olmaması onun illiyyetine engel değildir. Zira teaddî, illetin sıhhat şartı değil, sonucudur. Ayrıca kâsır illetin, geçişliliğinin bulunmaması sebebiyle fer'de hüküm ispatını mümkün kılmaması, onun faydasız olduğu anlamına gelmez. Bir kere fayda sadece hüküm ispatına indirgenemez. Nasıl ki müteaddî illet, nas vârid olmayan bir konuda hükmü ispat suretiyle müessiriyetini icrâ ediyorsa, kâsır illet de aslın hükmünün genelleştirilmesine mânî olmakla müessiriyetini icrâ etmektedir.[660] İmam Şâfiî'nin kâsır illetle ta'lîlde bulunduğu konulara şöyle örnekler verilmiştir: Şâfiî'ye göre vücudun iki yeri (necasetlerin çıkış yeri olan ön ve arka) dışındaki yerlerden çıkan necis şeyler abdesti bozmaz. Ona göre illet, nassın mahalline özgü olup "bir şeyin, bilinen yerden çıkması"dır. Ramazan ayında yeme-içme ile orucu bozmak keffâreti gerektirmez. Keffâreti gerektirmenin illeti yalnızca "cinsel ilişkide bulunmak"tır.[661]

Sonuç olarak Mâverdî'ye göre, illette aksı ve kâsır illetle ta'lîli caiz görenler, illetin sıhhat şartlarını altıya çıkarmışlardır. Caiz görmeyenler ise; dört olarak kabul etmişlerdir.[662]

4.2.2.4. İlletin Tahsîsi

Mâverdî'ye göre, müstanbet illet ve manalar tahsîs edilmez. Mansûs illet ve manaların tahsis edilip edilemeyeceği konusunda Şafiî âlimleri arasında iki farklı görüş vardır:

1- Bazıları müstanbet illet ve manayı ölçü alarak mansûs illetin de müstanbet gibi tahsis edilemeyeceği fikrini ileri sürmüşlerdir.

---

[659] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 546-547; Çalış, *Kâsır İlletle Ta'lil*, 76.
[660] Mâverdî, Edebü'l-Kâdî, I, -547; Çalış, *Kâsır İlletle Ta'lil*, 80.
[661] Soner, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*, 169.
[662] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, -547-548.

2- Bazıları da mansûs illet ve mananın tahsis edilebileceğini söylemişlerdir. Çünkü o da âmm gibi mantûk bir lafızdır. Âmm tahsîs edilebildiği gibi bu da tahsîs edilebilir. Bu görüş sahipleri, Hz. Peygamber'in kuruduğunda azalır gerekçesiyle kuru hurmayı yaş hurma karşılığında satmayı yasaklaması ve - her ne kadar kuruduğunda azalacak olsa da – bey-i ârâya'yı [663] serbest bırakmasını delil olarak ileri sürmüşlerdir.[664]

Ebû Hanife'ye göre, hem müstanbet hem de mansûs illetin tahsîsi caizdir. Mâverdî; Ebû Hanife'nin bu görüşünü fâsit görüş olarak değerlendirmiştir.[665]

4.2.2.5. İlleti Tespit Etme Yolları

Naslarda aslolan bunların muallel olmasıdır. Bununla birlikte hükümler, manası (illeti) akılla bilinen hükümler (muallel hükümler) ve taabbudî (manası akılla bilinmeyen) hükümler olmak üzere ikiye ayrılır.[666] Mâverdî'ye göre, namaz rekâtları, zekâtın nisabı gibi manası akılla bilinmeyen hükümlerde illet aranmaz ve asıldaki hüküm yalnızca nassa has kılınır.[667]

Mâverdî'nin "Sebr" [668] adını verdiği illeti istinbât etme yolunu şu şekilde izah etmiştir: Müctehid, asılın hükmünde müessir olan bütün manaları bir araya toplar ve illet olma şartlarına haiz olup olmadığı açısından inceler (sebr).

1. Hükmün asılda bulunan bütün manalara bağlanması. Altın ve gümüşte olduğu gibi hüküm, tespit edilen manaların hepsine bağlanabileceği gibi bazılarına da bağlanabilir. Hepsine bağlanması durumunda tespit edilen illet vâkıf illet olmuş olur. Vâkıf illet ile talîlin caiz olup olmadığı meselesi yukarıda geçmiştir.[669]

2. Hükmün asılda bulunan bazı manalara bağlanması. Mâverdî; hükmün, asılda bulunan manalara bağlanmasının sahih olup olmaması açsından iki kısma ayırmıştır:

---

[663] Bey-i ârâya; İslâm hukukunda, belli bir miktar kuru hurmanın tahminen aynı miktardaki taze hurmayla değiştirilmesini ifade eden terimdir. Bkz: Ünal, Halit, "Arâyâ", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 377.

[664] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 542.

[665] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 543.

[666] Duman, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*, 137.

[667] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 548.

[668] Usûlcüler bu yönteme; "sebr ve taksim" adını vermişlerdir. İşlem şu şekilde gerçekleşir: Müctehid, asıldaki hükmün illetini bulmak üzere buna uygun olan vasıfları bir araya toplar ve illetliği bu vasıflara teker teker vererek (taksim) hükmünde müessir ve illet olma şartlarını haiz olup olmadığını inceler (sebr). Sonunda, olamayacakları çıkarmak suretiyle illeti tespit eder. İllet oluşu vasıflar arasında bir deneme taksim ve sebrdir. Mesela, aralarında riba cereyan ettiği bildirilen maddelerde, hükme illet olan vasıf nedir? Bunu tespit etmek isteyen müctehid, "yenilir, yenmek üzere saklanır, ölçülür" olma vasıflarını bir araya toplar; birinci şu sebeple, ikinci bu sebeple illet olmaz diyerek içlerinden birini tespit ederse be metodu kullanmış olur. Bkz: Karaman, *Fıkıh Usûlü*, 121.

[669] Bkz: Sayfa: 129-130.

2.1. Hükmün asılda bulunan bazı manalara bağlamanın sahîh olması. Aslın hükmü, tespit edilen manalardan birine bağlanmasının sahih olduğu durumların olduğu gibi sahih olmadığı durumlar da vardır. Mâverdî, Hüküm, manalardan birisine bağlanması sahih olması durumunu tespit edilen illetlerin birbirleriyle çelişip çelişmemesi açısından iki kısma ayırmıştır:

2.1.1. İlletlerin birbiriyle çelişmemesi. Bu durumda eğer hükmün bağlandığı manaya muârız başka bir mana yoksa aslın hükmü bu mana ile sabit olur ve mana aslın illeti olur. Fer'in hükmü de bu illete göre tespit edilir.[670]

2.1.2. İlletlerin birbiriyle çelişmesi. Mâverdî; tespit edilen manaya muârız bir mananın bulunması durumunda hükmün iki manaya da bağlanması durumunu iki kısma ayırmıştır:

2.1.2.1. Fur'u'da iki illetin de bir olması. Fur'u'da iki illetin de bir olması yani iki illetten her birinin gerekli kıldığı hüküm, diğerinin gerekli kıldığı hükmün aynısı olması. Başka bir ifadeyle; iki illetin de illet olmada eşit düzeyde olması. Bu durumda müctehid muhayyerdir; hükmü dilediği illete bağlayabilir.[671]

2.1.2.2. Fur'u'da iki illetin ayrı ayrı olması. Fur'u'da iki illetin ayrı ayrı olması yani iki illetten her birinin gerekli kıldığı hüküm diğerinin gerekli kıldığı hükmün tersi olması. Mesela; buğdayda fazlalık faizinin illeti konusunda ihtilaf edilmiştir: Bir guruba göre; illet "gıda maddesi", bir başkasına göre; "tu'miyet", diğer birine göre; "tartılan" dır. Bu manalardan her biri farklı ve birbirine ters sonuçlar doğurur. Mâverdî, bu durumu iki kısma ayırmıştır:

2.1.2.2.1. Manalardan birinin diğerinin kapsamına girmesi. Manalardan birinin diğerinin kapsamına girmesi durumda âmm olan manâ illet olarak kabul edilir. Mesela; yukarıda zikredilen örnekte, buğdayda fazlalık faizin illeti; "gıda maddesi" has, "yenilen" ise; âmm olduğu için illet "tu'miyet" olarak tespit edilmiştir.[672]

2.1.2.2.2. Manalardan birinin diğerinin kapsamına girmemesi. Mâverdî; manâlardan birinin diğerinin kapsamına girmemesi durumunu - Mesela; illetin "tartılan" ve "yenilen" kabul edilmesi durumunda olduğu gibi biri diğerini kapsamıyor olması- iki kısma ayırmıştır:

---

[670] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 550.
[671] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 551.
[672] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 551.

2.1.2.2.2.1. Manalardan birisinin diğerine göre daha fazla fer'i kapsayıcı olması. Bu durumda fer'i daha çok olan mana, illet olarak kabul edilir.[673]

2.1.2.2.2.2. İki mananın fer'leri birbirine yakın olması. Mâverdî'ye göre, iki manânın fer'leri birbirine yakın olması durumunda; hangisinin usulden şevahidi çok ise onunla ta'lîl edilir. Şahitlerinin eşit olması ve birinin diğerine hiçbir şekilde tercih etme imkânının bulunmaması durumunda ise; aslın hükmü her ikisine de bağlanır ve ikisi beraber fer'in hükmüne illet olurlar.[674]

2.2. Hükmün, asılda bulunan bazı manâlara bağlamanın sahih olmaması. Kesr'den[675] dolayı aslın hükmü manâlardan birisine bağlanması sahih değil ise; aslın manalarından bir mana onunla birleştirilerek iki mana bir araya getirilecektir. İki mananın birleşmesinden sonra kesr ortadan kalkıyorsa ikisi de asılda hükmün manası, fer'de hükmün illeti olurlar. İki mananın birleşmesiyle kesr ortadan kalkmıyorsa; üç mana ile birleşir, bu halde de kesr devam ediyorsa, dört mana birleşir kesr ortadan kalkıncaya kadar işlem bu şekilde devam eder. Dolayısıyla manaların birleşmesiyle aslın hükmünün geçişsiz olduğu ve fer'e geçmeyeceği ortaya çıkacaktır. Ebû Hanife; hükmü, geçişken olmayan manaya bağlamayı kabul etmemiştir. Dolayısıyla o, kasır illet ile ta'lîli caiz görmemiştir.[676] Bazı Hanefiler kesrden dolayı hükmün manâlardan birisine bağlanmasının sahih olmadığı durumlarda; birleşeceği manâ sayısını dört ile sınırlandırmışlardır.[677]

Mâverdî'ye göre; mansûs mana ile müstanbat mananın teârûzu halinde mansûs mana ile talîl müstanbat manâ ile talîle tercih edilir. Mansûs manâya aşağıdaki âyet ve hadisler örnekler olarak verilebilir: Ganimet mallarının taksiminin illeti "كَيْ لا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ: *O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir).*"[678] âyetinde "servetin tek elde toplanmasının önlenmesi", içki ve kumarın yasaklanma illeti, " اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِى الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ: *Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?*"[679]

---

673 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 551.
674 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 551-552.
675 Kesr; illetin, hükümden gözetilen hikmet ve gayeyi taşımaması veya hükümde müessir olma ihtimalinin bulunmamasındır. Bkz: Karaman, *Fıkıh Usûlü*, 118.
676 İbn Hümam, *et-Tehrîr*, 451; Âmedî, Seyfuddîn Alî b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Beyrût, 2005, II, 192.
677 Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 549-551.
678 Haşr 59/7.
679 Maide 5/91.

âyetinde "kin ve düşmanlığın meydana gelmesine sebep ve Allah'ın zikredilmesine engel olması" şeklinde zikredilmiştir. Hz. Peygamber, önceleri kurban etlerinin üç günden fazla saklanmasını yasaklamış, ancak sonradan, bunların saklanabileceğine izin vermiş ve " إنما نهيتكم لأجل الدفاة: *Ben sizlere azık istemek maksadıyla gelen bedevi Araplar sebebiyle üç günden fazla kurban etlerini saklamanızı yasaklamıştım."*[680] buyurarak yasaklama illetini "misafirlerin ete ihtiyaç duymaları" şeklinde izâh etmiştir. Hz. Peygamber, kuru hurmayı yaş hurma karşılığında satmayı yasaklamış ve "أينقص اذا يبس؟: *Taze hurma kuruduğu zaman eksilir mi?"*[681] buyurarak yasaklama illetini "taze hurmanın kuruyunca eksileceği ve eşitliğin ortadan kalkacağı" şeklinde açıklamıştır. Bütün bu naslarda zikedilen illet mansûs illettir ve müstanbet illet ile teârûzu halinde müstanbet illete itibar edilmeyecek ve mansûs illet ile talîl edilecektir.[682]

4.3. Kıyâs

Kur'an ve sünnet metinlerinin (naslar) anlaşılması ve kapsamlarının belirlenmesi yolunda dilin imkânlarının (delâletü'l-elfâz) sonuna kadar kullanılması gerektiği konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Ancak nassın içerdiği, hükmün de konuluş gerekçesini teşkil eden anlamın (illet) esas alınarak nasta sabit olan hükmün aynı anlamı içeren başka bir olaya da verilmesinin imkân ve cevazı geniş tartışmalara konu olmuştur. Bununla birlikte lafız eksenli birinci tür delâletle anlam eksenli ikinci tür çıkarımın (şer'î kıyas) her zaman açık bir şekilde birbirinden ayrıldığını söylemek mümkün değildir.[683]

4.3.1. Tanımı

Mâverdî, kıyâsı; "aralarındaki ortak illetten dolayı aslın hükmünü fer'e vermek"[684] şeklinde tanımını yapmıştır.[685]

---

[680] Müslim, Edahî, 37.
[681] Tirmizî, Büyû' 14.
[682] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 553-555.
[683] Apaydın, Yunus, "Kıyas", *DİA*, İstanbul, 2002, XXIV, 529.
[684] (الحاق الفرع بالاصل بالعلة الجامعة بينهما في الحكم).
[685] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 555. Mâverdî; kıyasın iki kök anlamını olduğunu söylemiştir: bir; "مماثلة:benzerlik" anlamında kullanılmıştır. Mesela; Araplar iki şey arasındaki benzerliği ifade etmek istediklerinde; " هذا قياس هذا: Bu şunun benzeridir" tabirini kullanırlar. Kıyas aynı zamanda; "hükümde birbirine benzeyen iki meseleyi bir araya toplamak" olduğu için kök anlamıyla aralarında bir münasebet vardır. Bir diğer kök anlamı ise; "الإصابة: Elde etmek, kazanmak"'dır. Araplar bir şeyi elde ettiklerinde; قست الشيء:Kazandım" ifadesini kullanırlar. Kıyas aynı zamanda, "kendisi ile hüküm elde edilen" anlamına geldiği için bu kök anlamıyla münasebeti vardır. "Edebü'l-kâdî"'yi tahkik eden Muhyî Hilâl Es-Serhân, "hiçbir Arapça sözlükte kıyasın "isabet" anlamına geldiğini bulamadığını, bu anlamın ya müellif zamanında hâkim olan örfi bir anlam ya da kendisinin Arap dilindeki araştırmalarında var olduğunu tahmin ediyoruz." Şeklinde bir görüş beyan etmiştir. Bkz: Serhân, *Edebü'l-kâdî*, I, 557.

4.3.2. Hücciyeti

İslam hukukçularının büyük çoğunluğu, kıyâsın şer'i-ameli hükümlerin bilinmesini sağlayan bir delil ve İslam hukukunun esaslarından biri olduğu hususunda fikir birliği etmişlerdir. Nazzâm (231/845), Zahirîler ve bir kısım Şiîler, kıyasın bir hüccet olmadığı kanaatindedir.[686]

Kıyasın hücciyeti konusundaki tartışmaların temelini, nasların ta'lîli konusu teşkil eder. Nasların ta'lîlini kabul etmeyen Zahirîler kıyasıda hüccet kabul etmezler. Nasların ta'lîlini prensipte kabul eden fakihler ise naslarda aslolanın ta'lîl mi teabbüd mü olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu konudaki görüşleri dört grupta incelemek mümkündür. 1. Naslar bir delil olmadıkça aslen malûl değildir. 2. Aksine bir delil olmadıkça mümkün olan her bir vasıfla ta'lîl edilir. 3. Naslar malûldür, ancak ta'lil edilecek vasfı diğer vasıflardan ayıran bir ayırt edici delil gerekir. Bu görüş Şâfiî'ye nisbet edilmektedir. 4. Hanefîlere göre naslarda aslolan ta'lîl olmakla birlikte mümeyyiz delille nassın o anda malûl olduğuna dair de delil getirilmelidir.[687]

Mâverdî; cumhûrun kıyâsı hüccet olarak kabul ettiğini, Nazzâm(231/845), Zahirîler ve Şiîler'in hüccet olarak kabul etmediklerini söylemiştir. Kabul etmeyenlerin bir kısmı aklen ret ederken Zahirîler gibi bazıları da şer'an reddetmiştir. Her taraf da kendi görüşünü desteklemek üzere bir takım deliller ileri sürmüştür.[688]

Mâverdî; sahabe, nakli ve akli delillere dayanarak kıyasın delil oluşunda icmâ ettiğini söylemiştir. O, Kıyasın hücciyetine Kur'an ve sünnetten delil getirmiştir. Onun delil olarak ileri sürdüğü ayetlerden birisi şöyledir: "هُوَ الَّذِى اَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا اَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللّٰهِ فَاَتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِى قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِاَيْدِيهِمْ وَاَيْدِى الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِى الْاَبْصَارِ: *O, kitap ehlinden inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın emri onlara ummadıkları yerden geldi. O, yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle, hem de mü'minlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey basiret sahipleri, ibret alın."*[689] Bu ayette Mâverdî tarafından delil getirilen kısım; فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِى الْاَبْصَارِ: *Ey basiret sahipleri, ibret alın"*

---

[686] Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 129-130.
[687] Pezdevî, *Usûl*, III, 431-432; Duman, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*, 38-40.
[688] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 561. Zahirîlerin kıyasa yaklaşımları için bkz: İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *İhkâmü'l-Ahkâm fî usûli'l-Ahkâm*, Kahire, 2009, 977-1011.
[689] Haşr 59/2.

ifadesidir. Mâverdî'ye göre, ayetteki "فَاعْتَبِرُوا" lafzı iki kökten türemiş olabilir. Birincisi; "العبور: Anlatılan şeylerden anlatılmayana geçmek" demek olup bu da kıyastır. İkincisi; " العبرة: Bir şeyi misli ile düşünmek" anlamına gelmektedir.[690]

Mâverdî kıyasın hücciyetine birçok hadis delil göstermiştir. Onlardan biri de; Muaz hadisidir.[691]

Mâverdî; kıyâsı delil olarak kabul etmeyenlerin ileri sürdükleri naklî ve aklî delilleri tek tek ele alarak reddetmeye çalışmıştır.[692]

4.3.3. Kısımları

Kıyasın türleri ve çeşitleri itibariyle taksimi konusu usul tarihi boyunca usulcüleri meşgul etmiştir. Mütekellimin usul eserlerinin kıyasın türleri konusu üzerinde daha çok durdukları görülmektedir. Kıyasın türleri, bu türlerin meşruiyet ve uygulaması, mütekellimin usul eserlerinde genişçe yer bulmasına karşın, konuyla ilgili bir terim birliğine varılamadığı görülmektedir.[693]

Klasik dönem usul literatüründe kıyas türlerini detaylı bir şekilde ele alan fakihler arasında Mâverdî'nin taksimi dikkat çekmektedir. O; kıyası mana kıyası ve şebeh kıyası şeklinde iki kısma ayırmış ve bu ayırımın ölçüsü konusunda Şafiî mezhebinde iki farklı görüş olduğunu belirtmiştir:

1) Mana kıyası, fer'in hükmünü aslın manasından (illet) aldığı kıyastır. Şebeh kıyası, fer'in hükmünü asla benzemesinden aldığı kıyastır.

2) Mana kıyası, fer'in yalnızca bir aslının olduğu ve hükmünü onun manasından aldığı kıyastır. Şebeh kıyası, fer'in benzetilebileceği birden fazla aslın bulunduğu, bunlardan benzerliğin en güçlü olduğu asla benzetildiği kıyastır. İki görüşe göre de mana kıyası şebeh kıyasından daha güçlüdür.[694]

---

[690] Mâverdî'nin kıyasa delil gösterdiği ayetler şunlardır: Yasin 36/78-79, Rum, 30/28, Nisa 4/83, Enam 6/38, Nahl 16/89.
[691] Bkz: Ebû Davud, Akdiye, 11. Mâverdî'nin kıyasın hücciyetine sünnetten getirdiği deliller için bkz: Ebû Davûd, Savm,33; Buhârî, Talâk, 26; Tirmizî, Büyû', 14.
[692] Bkz: Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 576-585.
[693] Duman, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*, 40.
[694] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 586.

4.3.3.1. Mana Kıyası

Mâverdî mana kıyasını *celî kıyas* ve *hafî kıyas* şeklinde iki kısma ayırmıştır.

4.3.3.1.1.Celî Kıyas

Mâverdî, celî kıyası; "illetin fer'de asıldakinden daha fazla olduğu kıyas"[695] şeklinde tanımlamıştır.[696]

Mâverdî; celî kıyası üç kısma ayırmıştır:

1. Nasta inceleme ve ictihâdda bulunmaya ihtiyaç duyulmaksızın manası (illeti) nassın zahirinden anlaşılabilen ve nass ile beyan edilen aslın hilafıyla ibadet yapılmasının caiz olmadığı kıyas. Mâverdî; celî kıyasın bu kısmına şu ayeti delil getirmiştir: "وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَا اَوْ كِلاهُمَا فَلا تَقُلْ لَهُمَا اُفٍّ وَلا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا: *Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara "öf!" bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle."*[697] Bu ayette çocuğun ana-babasına "öf!" demesi haram kılındığı gibi aynı zamanda onlara sövmeyi ve eziyet vermeği de haram kılınmıştır. Sövme eziyet etmenin haram kılınması "öf!" demenin haram kılınmasına kıyas yapılarak ortaya çıkarılmıştır. Bu kıyas işlemi yapılırken istidlale ihtiyaç duyulmamış ve illet nassın zahirinden anlaşılmıştır. Aslın hilafı ile de amel edilmemiştir. Yani hiç kimse ayette "öf" demek yasaklanmış diyerek vurmanın caiz olduğunu söylememiştir. Mâverdî; celî kıyasın bu kısmını en güçlü kıyas olarak nitelendirmiştir. Kıyası delil olarak kabul etmeyenlerden bir kısmı buna nass derken bazıları da tenbih demiştir. Kıyası delil olarak kabul edenlerin büyük kısmı bu işleme kıyas gözüyle bakmamıştır. Onlardan bazıları bu işlemi "mefhumu'l-hitab" diye isimlendirmiş diğerleri ise; "fahvâ'l- kelâm" demiştir. Hem İmam Şâfiî, hem de Mâverdî bu işlemi kıyas diye adlandırmıştır.[698]

Mâverdî; bu kısım kıyas ile âmmın tahsis edileceği konusunda Şâfiî mezhebinde herhangi bir ihtilafın bulunmadığını söylemiştir. Fakat herhangi hükmü nesh edip etmeyeceği konusunda ihtilaf vardır. Çoğunluğa göre, bu tür kıyas nesh yapmaz. Çünkü kıyas nassın fer'idir. Fer' ise, nassı nesh edemez. Ebû Ali b. Ebî Hüreyre'nin de içinde bulunduğu bir

---

[695] (فيكون معناه في الفرع زائدا علي معنى الاصل)
[696] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 587.
[697] İsra 17/23.
[698] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 589.

kısım âlim ise; celî kıyasın bu kısmı hükmü nesh edebileceğini ileri sürmüştür. Çünkü bu tür kıyasta onun fer'i ile amel edilmediği için fer' asıl gibi olmuştur.[699]

Mâverdî'ye göre, bu tür kıyas, Kur'an'a dayanılarak yapılmışsa sünneti değil Kur'an'ı, sünnete dayanılarak yapılmışsa Kur'an'ı değil sünneti nesh edebilir.[700]

2. Nasta inceleme ve ictihâdda bulunmaksızın illeti nassın zahirinden anlaşılan ve nasla beyan edilen aslın hilafıyla ibadet yapmanın caiz olduğu kıyas. Mesela; Hz. Peygamber, körlüğü açıkça belli olan tek gözlü, topallığı iyice belli olan topal hayvanların kurban edilmesini yasaklamıştır.[701] Bu hadiste inceleme ve ictihadda bulunmaya ihtiyaç duyulmaksızın iki gözü de kör olan hayvan hadiste zikredilen tek bir gözü kör olana, iki ayağı kesik olan da topal olana kıyas edilerek kurban edilmeyeceği sonucuna varılmıştır. Kıyası delil olarak kabul etmeyenlerin bir kısmı, hadiste anlatılan tek gözü kör ve topal olan hayvanı kurban edilmeye engel kabul etmiş fakat nasta zikredilmediği için iki gözü kör olan ve iki ayağı kesik olan hayvanları kurban edilmeye engel kabul etmemiştir. Diğer bir kısmı ise, hepsini engel kabul etmiş, fakat bunu nasla değil tenbih ile yapmıştır.[702]

Mâverdî; Şâfiî mezhebinde bu kıyas çeşidi ile âmmın tahsis edilebileceği fakat bununla herhangi bir hükmün nesh edilemeyeceğini dile getirmiştir.[703]

3. İlleti nasta inceleme ve ictihad ile ancak tespit edilebilen kıyas. Mesela; "يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ: *Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."*[704] Cuma günü alış-verişin yasaklanmasının illeti, onun cumaya gitmeye engel olmasıdır. Bundan dolayı nikâh akdi, icare vb. cumaya gitmeye engel olan her şey bey'e kıyas edilerek yasaklanmıştır. Burada yapılan kıyasın illeti, inceleme ve ictihad sonucu elde edilmiştir.[705]

---

[699] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî,* I, 592.
[700] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 592.
[701] Tirmizî, Edâhî, 5.
[702] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 592-594.
[703] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 594.
[704] Cuma 62/9.
[705] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 594-595.

Mâverdî'ye göre; bu tür kıyas ile neshin yapılamayacağı âmmı tahsis edip edemeyeceği konusunda ise, Şâfiî mezhebinden bazıları caiz görmese de ağırlıklı görüşe göre tahsis edebilir.[706]

4.3.3.1.2. Hafî Kıyas

Mâverdî, hafî kıyası; "illeti gizli olan ve ancak istidlâl ile bilinebilen, fer'deki illeti asıldakine eşit olan kıyas"[707] şeklinde tanımını yapmıştır.[708]

Mâverdî, hafî kıyası; illeti kolay anlaşılan, illeti zor anlaşılan ve illeti müştebih olan şeklinde üç kısma ayırmıştır:

1. İlleti kolay anlaşılan kıyas. İlleti herkesçe kabul edilen deliller ile bilinen ve illeti kolay anlaşılan kıyastır. Mesela; "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ: *Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız ve teyzeleriniz ile evlenmeniz size haram kılındı*"[709] anne ve babaların halaları "halalara", teyzeleri de "teyzelere" kıyas edilerek haram kılınmıştır. Çünkü bunlar hepsi akrabalıkta müşterektirler. Örneğin küçük çocukların nafakası hakkında Allah şöyle buyurmuştur: "فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ: *Sizin için (çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini de verin*"[710] bu ayette çocukların nafakasının illeti "acziyet"tir. Yaşlı olan babaların nafakası aralarındaki ortak illet olan "acziyet"ten dolayı çocuklarınkine kıyas edilmiştir. Bu ayetlerde olduğu gibi illeti tespit etmek kolaydır. Mâverdî'ye göre, bu çeşit kıyas ile icmâ gerçekleşebilir ve hâkimin verdiği hükmün bu kıyasa ters olması durumunda bozulabilir. Bu tür kıyas ile âmmın tahsis edilip edilmeyeceği konusunda biri olumlu diğeri olumsuz olmak üzere iki görüş vardır.[711]

2. İlleti zor anlaşılan kıyas. İlletinin zor anlanışılmasının nedeni onu belirlemedeki farklılıklardır. Mesela, buğdayda fazlalık faizinin illeti konusunda ihtilaf edilmiştir: Bir guruba göre; illet "gıda maddesi", bir başkasına göre; "yenilen", diğer birine göre; "tartılan" dır. Bu manalardan her biri farklı ve birbirine ters sonuçlar doğurur. Âlimlerin ihtilafından dolayı illeti belirlemek zorlaşmış ve illetin tespitinde tercihte bulunma zorunluluğu ortaya

---

[706] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 595-596.
[707] (هو ما خفي معناه فلم يعرف الا بالاستدلال و يكون معناه في الفرع مساويا لمعنى الاصل)
[708] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 596.
[709] Nisa 4/23.
[710] Talak 65/6.
[711] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 596-597.

çıkmıştır. Mâverdî'ye göre, bu tür kıyas ile ne icmâ gerçekleşir ne hâkimin hükmü bozulur ne de âm tahsis edilebilir.[712]

3. İlleti müştebih olan kıyas. Hem nassı ve hem de illeti istidlale muhtaç olan kıyastır. Buna şöyle bir rivâyet bir örnek olarak verilebilir: Adamın biri bir köle satın aldı. Onu kullandı (ondan istifade etti). Sonra kölede bir kusur buldu ve onu aldığı kişiye geri iade etti. Kölenin sahibi Hz. Peygamber'e giderek " Ey Allah'ın Rasûlü bu adam kölemden istifade etti." deyince, Hz. Peygamber (s.a.v); "الخراج بالضمان: *"Bir şeyin haracı, damanı karşılığıdır."* şeklinde cevap verdi.[713] Hadiste geçen "الخراج" kelimesinden maksat "menfaat"tir. Neyin menfaat olarak kabul edileceği, dolayısıyla illetin ne olacağı konusunda ihtilâf edilmiştir. Bazıları menfaatı "eser" olarak kabul etmiştir. Yani "daman"ın illeti "eser"dir. Bu kişilere göre, mesela herhangi biri bir inek satın alsa bu inek müşterinin elinde bulunduğu süre içinde doğrursa ve müşteri onun sütünden içerse, sonra bir ayıbına vakıf olup geri verse, satan kimse, ineğin yavrusunu ve sütün parasını geri isteyemez. Bazıları menfaati, "aslın cinsine muhalif olan şey" şeklinde anlamışlardır. Bu kişilere göre, damanın illeti "bir şeyin kendi cinsine muhalif olması"dır. Bunlara göre ise, bay'î müşteriden yavruyu isteyebilir fakat sütün parasını isteyemez. İmam Şâfîi; menfaatı nemâ' olarak kabul etmiştir. Ona göre illet; "Maldan doğan ziyâdliktir." İmam Şâfîi'ye göre, ineğin sütü ve yavrusu müşterinin olur.[714]

Mâverdî'ye göre, bu tür kıyas ile aslın hükmünde icmâ gerçekleşir; fakat aslın manasında gerçekleşmez. Bununla âmm da tahsis edilmez ve hafî kıyasın en zayıf kısmı bu kısımdır.[715]

4.3.3.2. Şebeh Kıyası

Şebeh kıyası, kıyas bahsinin en çok üzerinde münakaşa edilen konularından birini teşkil etmektedir. Şebeh kıyasının mahiyeti hakkında usulcülerin farklı ifadeleri bulunmaktadır.[716] Mâverdî şebeh kıyasını; "fer'in benzetilebileceği birden fazla aslın bulunduğu, bunlardan benzerliğin en güçlü olduğu asla benzetildiği kıyas" şeklinde tanımlamıştır.[717]

Mâverdî şebeh kıyasını, tahkik kıyası ve takrîb kıyası şeklinde iki kısma ayırmıştır:

---

[712] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 597-598.
[713] İbn Mace, Ticârât, 43.
[714] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 599-600.
[715] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 600.
[716] Duman, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*, 42-43.
[717] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 600.

4.3.3.2.1. Tahkîk Kıyası

Mâverdî tahkîk kıyasını; "fer'in, hükümleri açısından birbirinden farklı asıllara benzemesi"[718] şeklinde tanımlamıştır.[719]

Mâverdî tahkîk kıyasını; fer'in hükmü iki asıla muhtemil olması, fer'in iki asıldan birisine daha fazla benzemesi ve fer'in hükmü sıfatları farklı olan iki asıla muhtemil olması şeklinde üç kısma ayırmıştır.

1. Fer'in hükmü, iki asla muhtemil olmas. Tahkîk kıyasın birinci kısmı; fer'in hükmü iki asıla muhtemil olması, iki asıldan birisinin hükmü fer'e verilmesi durumunda fer'in hükmünün bozulacağı, diğer aslın hükmünün verilmesi durumunda ise bozulmayacağı kıyastır. Bu durumda fer'e hangi hükmün verilmesi aslın hükmünü bozmuyorsa o hüküm fer'e verilir. Mesela; kölenin mülk edinme hakkının olup olmadığı konusunda biri hür diğeri hayvan olmak üzere kıyas yapacağımız iki asıl vardır. Köle, mükellef olması açısından hürlere, başkalarının mülkü olması açısından ise hayvanlara benzemektedir. Kölenin hüre kıyas edilmesine bir engel vardır o da mirasçı olamamasıdır. Her ne kadar hüre benzemesi köleye benzemesinden daha çok olsa da hayvana kıyas edilmesinde bir engel olmadığı için ona kıyas edilmesi gerekir.[720]

2. Fer'in, iki asıldan birisine daha fazla benzemesi. Tahkîk kıyasın ikinci kısmı; fer'in kıyas yapılacağı iki aslı vardır. İki asıldan her birisine kıyas yapılması aslın hükmünü bozmaz; fakat fer' iki asıldan birisine daha fazla benzer. Bu durumda fer', en çok hangi asla benziyorsa ona kıyas edilir. Mesela; kölenin organlarına zarar verilmesi durumunda zarar verene nasıl bir ceza takdir edileceği konusundaki hükmü tespit etmek gibi. Köle, mülkiyete ve mirasa konu olması açsından hayvana; insan olması, mükellef olması ve öldürülmesi durumunda öldürene ceza ve keffâretin gerekli olması açısından da insana benziyor. İnsana benzerlik yönü daha fazla olduğu için organlarına zarar verilmesi durumunda hürre kıyas edilecektir.[721] Yani hür olan kişilerin organlarına zarar verilmesi durumunda hangi ceza takdir ediliyorsa aynı şekil de kölenin organlarına zarar verildiği zaman da takdir edilir.

3. Fer'in hükmü, sıfatları farklı olan iki asla muhtemil olması. Tahkîk kıyasın üçüncü kısmı; fer'in hükmü, sıfatları farklı olan iki asla muhtemil olmasıdır. İki sıfattan her

---

[718] (يكون الشبه في احكامه)
[719] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 601.
[720] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 601-602.
[721] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 602.

birisinin tam olarak değil, bir kısmının fer'de bulunması. Bu durumda fer' iki aslın sıfatlarından hangisini daha çok bünyesinde barındırıyorsa onun hükmünü alır. Mesela; karahalile ve sakamonya (mahmudiye otu) hem odun hem de yiyecek maddesidir. Bu iki madde de faizin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda, odun olması açısından faiz gerçekleşmez, yenilen bir şey olması açısından da faiz gerçekleşir. Bu iki maddenin galip sıfatları yenilen madde olmasından dolayı gıda maddesine kıyas edilerek faizin gerçekleşeceği madde olarak kabul edilmiştir.[722]

4.3.3.2.2. Takrîb Kıyası

Mâverdî takrîb kıyasını; "fer'in, sıfatları açısından birbirlerinden farklı asıllara benzemesi"[723] şeklinde tanımlamıştır.[724]

Mâverdî takrîb kıyasını üç kısma ayırmıştır:

1. Fer'in, sıfatları farklı iki asla muhtemil olması ve iki sıfatı da ihtiva etmesi. Bu durumda galip olan sıfata göre fer'in hükmü konulur. Mâverdî; meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için biri aklî diğeri şerî olmak üzere iki örnek vermiştir:

Aklî örnek: İki asıldan biri siyah diğeri beyaz olsun. Fer' beyazlık ve siyahlığı da barındırmış olsun. Beyaz ve siyahlıktan hangisi daha fazla ise fer'e onun hükmü verilir.

Şer'î örnek: Âdil olan kişilerin şahitliği kabul edilip fasık olan kişilerinkinin kabul edilmemesi gibi. Burada iki asıl vardır. Onlardan biri; âdil diğeri fasık'tır. İyi olan herkes - Peygamberlerin dışında - az da olsa günah işlemesi söz konusu olduğu gibi, kötü olan insanlarda da az da olsa iyilik yapması söz konusudur. Bundan dolayı şahitlerin adalet sahibi olup olmadıkları tespit edilirken "فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ : *İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse, Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse, İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir.*"[725] âyet gereği, iyi ve kötülüklerinden hangisinin daha ağır basacağına göre hüküm verilir.[726]

---

[722] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 602-603.
[723] (يكون الشبه في اوصافه)
[724] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 604-605.
[725] Karia 101/6-9.
[726] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 601.

Ebû Hanife'ye göre, bu işleme kıyas denmez. Ona göre, "kıyas; fer'in illetini asıldan çıkarmak" demektir. Hâlbuki burada tam tersine aslın illeti fer'den çıkarılmıştır. Mâverdî; Ebû Hanife'nin görüşünü şu şekilde reddetmeye çalışmıştır: Burada illetin sıfatı, fer'den hükmü ise asıldan çıkarılmıştır. İkisinin bir araya getirilmesiyle illetin hükmü oluşmuştur. Buna şu örnek de verilebilir: Mesela mutlak suya gül suyu gibi temiz bir şey karışıp onu değiştirmez ise, bakılır; eğer su daha fazla ise içerisinde bulunan şey temiz olmasa dahi suyun temiz olduğuna hüküm edilir. Yok, eğer gül suyu daha fazla ise suyun içerinde bulunan şeyin temiz olmasına bakılmaz ve suyun temiz olmadığına hüküm edilir. Mâverdî verdiği bu örnekten sonra şöyle demiştir: Eğer Ebû Hanife verdiğimiz bu hükmü kabul ederse – ki, kabul etmeyeceğini de sanmıyorum – bizimle aynı şeyi düşünmüş olur. Ayrıca bu işleme kıyas adını vermekten çekinmesinin de bir zararı yoktur.[727]

2. Fer'in, sıfatları farklı iki asla muhtemil olması ve iki aslın sıfatları da fer'de bulunmaması, fer'de bulunan sıfatın asıllardaki sıfatlardan birisine diğerinden daha fazla yakın olduğu kıyas.

Aklî örnek: İki asıldan biri siyah diğeri beyaz olsun. Fer'de yeşil olsun. İki aslın sıfatları olan siyahlık ve beyazlıktan hiç birisi yeşilde bulunmuyor. Yeşilin rengini tespit etmek istediğimizde fer'de bulunan sıfat (yeşillik), iki asıldan biri olan siyaha daha yakın olduğu için yeşile siyah hükmünü veriyoruz.

Şer'î örnek: İhramlı olan kişinin avlanması ile ilgili olarak Allah şöyle buyurmuştur: " يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ: *Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder)."*[728] Bu ayette ifade edilen denklik, bütün sıfatlarında denklik değildir. Ceza takdir edilirken av hayvanına en çok hangi hayvan benziyorsa onunla hüküm edilir.[729]

Ebû Hanife; bu işlemin kıyas olmadığını söylemiştir. Ona göre kıyas; asılda bulunan vasıfların fer'de de bulunmasıdır. Hâlbuki bu işlemde aslın vasıfları fer'de yoktur. Dolayısıyla bu kıyas illetsiz kıyas olmuştur. Mâverdî; Ebû Hanife'nin görüşünü şöyle reddetmeye çalışmıştır: Her hâdisenin bir hükmü, her hükmün de bir delili olması gerekir. Eğer kitap,

---

[727] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 605-606.
[728] Maide 5/95.
[729] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 606-607.

sünnet ve icmâda o mesele ile ilgili bir delil yoksa kıyasın dışında başka bir delil kalmamış demektir. Şebeh kıyasına en yakın olanda kıyasın illetidir. Mâverdî; bazı Şâfiî âlimlerin buna kıyas değil sadece ictihad demelerini eleştirerek şöyle demiştir: Aslın benzeri meselelere hüküm verilebilmesi için bu ictihadın bir asla dayanması gerekir. Dolayısıyla ictihâd bir asla dayanmış olur ve bunun adı da kıyastır.[730]

3. Fer'in, sıfatları farklı iki asla muhtemil olması, iki sıfatı da ihtiva etmesi, asıllardan biri kendi cinsinden diğeri kendi cinsinden olmaması.

Mesela, fer'; temizlik ile ilgili bir mesele olursa, iki asıldan birisinin namaz diğerinin ise temizlik ile ilgili olması durumunda, fer'e kendi cinsinden olan temizlik ile ilgili aslın hükmü verilir.[731]

Sonuç olarak Mâverdî'ye göre, altı tane mana kıyası altı tane de şebeh kıyası olmak üzere toplam kıyasın on iki kısmı ortaya çıkmış oldu.

4.3.4. İsimler, Hadler ve Miktarların Kıyas İle Tespiti

Mâverdî'ye göre; isimler, hadler ve miktarların kıyas ile tespiti konusunda iki farklı görüş vardır:

1. Hükümler ile ilgili olan isimler, hadler ve miktarların kıyâs ile tespiti caizdir. Mesela, nebîz'in (üzüm suyundan yapılan şarap), "hamr" diye isimlendirilmesi gibi. Aynı şekilde hadlerin kıyas ile tespiti de caizdir. Mesela, içki içme cezası, zina iftirası cezasına kıyas edilerek seksen celde olarak tespit edilmiştir. İbadetlerdeki sayıların da kıyas ile tespiti caizdir. Mesela, hayz, temizlik ve sefer sürelerinin en azı ve en çoğu kıyas ile tespit edilmiştir.

2. İsimler, hadler ve miktarların kıyas ile tespiti caiz değildir. İsimler şer'den değil lugattan alındığı, hadlerin illeti akil ile bilinmediği, miktarların ise, şârî' tarafından konulduğu için kıyas işlemi gerçekleşmez.[732]

---

[730] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 607-608.
[731] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 608.
[732] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 610-612.

5. ŞER'U MEN KABLENÂ

Biz bu bölümde Mâverdî'nin Şer'u men kablenâ ile ilgili düşüncelerini tespit etmeye çalışacağız. Şer'u men kablenâ Mâverdî tarafından emir ve nehiy bölümünde incelenmiştir.

4.1. Tanımı

Sözlükte "bizden öncekilerin şeriatı/şeriatları" anlamına gelen şer'u men kablenâ (şerâiu men kablenâ) tabiri fıkıh usulünde, Hz. Muhammed'den önceki peygamberler vasıtasıyla bildirilen dinî hükümlerin müslümanlar bakımından geçerli ve bağlayıcı sayılıp sayılmadığını ele alan bölümün adı olup bu kapsamdaki hükümlerin bir kısmı bazı usul âlimleri tarafından belirli şartlar altında edille-i şer'iyyeden kabul edilir. eş-Şerîatü's-sâlife/eş-şerâiu's-sâlife, eş-şerîatü's-sâbika/eş-şerâiu's-sâbika vb. adlarla da anılan bu delil fıkıh usulü eserlerinde genellikle sünnet delili, ictihad, istishâb gibi konuların yakınında yahut geçerliliği tartışmalı olan deliller arasında incelenir.[733] Mâverdî, Şer'u men kablenâ'nın tanımını yapmamıştır.

4.2. Bağlayıcılığı Açısından Kısımları

Mâverdî, önceki peygamberler vasıtasıyla bildirilen "emir" ve "nehiy"leri bağlayıcı olup olmaması açısından iki kısma ayırmıştır:

1. Kur'ân-ı Kerîm'de yer almayan hükümler. Mâverdî'ye göre, önceki peygamberler vasıtasıyla bildirilen; fakat Kur'ân-ı Kerîm'de yer almayan hükümlerin sahih olup olmadığı bilinmediği için Müslümanlar için bağlayıcı değildir.[734]

2. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan hükümler. Mâverdî; önceki peygamberler aracılığıyla bildirilen ve Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan hükümleri de iki kısma ayırmıştır:

1) Hz. İbrahim'in teşrî kıldığı hükümler. Mâverdî; " ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ: "*Sonra da sana; 'Doğru yola yönelerek İbrahim'in dinine uy! O müşriklerden değildi' diye vahyettik*"[735] ayetini delil göstererek Hz. İbrahim'in teşri' kıldığı hükümlerin Müslümanlar için bağlayıcı olduğu kanaatine varmıştır.[736]

---

[733] Dönmez, İbrahim Kâfi, "Şer'u Men Kablenâ", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 15; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 208.
[734] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 282.
[735] Nahl, 16/123.
[736] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 282.

2) Hz. İbrahim'in dışındaki herhangi bir peygamberin teşrî kıldığı hükümler. Mâverdî; Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'in dışında herhangi bir peygamberin teşrî kıldığı hükümlerle ilgili iki farklı görüşün olduğunu nakletmektedir:

a. Bu tür hükümlerin neshedildiğine dair bir delil yoksa o zaman Müslümanlar için bağlayıcıdır.

b. Bu tür hükümlerin bağlayıcı olması için, hem mensûh olmaması, hem de o hükmün vacip olduğuna dair bir delilin bulunması gerekir.[737]

[737] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 282.

6. İSTİSHÂB

Mâverdî; istishâb ile ilgili görüşünü müstakil bir başlık altında değil, icmâ bölümünde dile getirmiştir.

6.1. Tanımı

Sözlükte "kısa süreli olmayan beraberlik, bir arada bulunma" anlamındaki sohbet kökünden türeyen ve "beraberliği istemek, birlikte olmayı devam ettirmek mânasına gelen istishâb, fıkıh usulünde şer'î hükmü belirlemenin yanında bu hükümlerin uygulanmasına ilişkin rolleri olan belli başlı şer'î delillerden biridir. İstishâbın terim anlamı, "bir zamanda sabit olan bir durumun aksini gösteren bir delil bulunmadıkça sonrasında da mevcut olduğuna hükmetmek" şeklinde özetlenebilirse de gerek kelimenin fıkıh usulündeki terimleşme sürecine, gerekse usulcülerin delil ve delilden hüküm çıkarma yöntemi konusundaki farklı eğilimlerine bağlı olarak istishâbın tanım ve mahiyeti, türleri, böyle bir yönteminin delil değeri, kavâidle ilişkisi ve fürû-i fıkıh alanında kullanımı gibi konular etrafında çeşitli tartışmaların cereyan ettiği ve literatürde zengin bir bilgi birikiminin oluştuğu görülür.[738] Mâverdî; istishâbın tanımın yapmamıştır fakat kullanmış olduğu bağlamdan yukarıdaki anlamda kullandığı anlaşılıyor.[739]

6.2. Hücciyeti

İstishâbın hüccet olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir:

1. Hem iddia edilen bir hakkı ortadan kaldırma hususunda, hem de iddia edilen bir hakkı ispatta hüccettir. Müzenî, Gazzâli, Ebû Mânsûr Mâtûrîdî, Semerkand fukahası ve bazı Hanbelî hukukçuları bu görüştedirler.

2. Her iki hususta da hüccet değildir. Hanefîlerin çoğu ve bazı Şâfiîler bu görüştedirler.

3. Defi' hususunda hüccettir fakat ispatta hüccet değildir. Sonra gelen Hanefîlerin çoğu bu görüştedirler.[740]

Mâverdî, İstishâbı; hüccet olarak kabul etmeyen âlimlerdendir.[741]

---

[738] Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 217; Bardakoğlu, "İstishâb", XXIII, 376.
[739] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 480- 481.
[740] Karaman, *Fıkıh Usûlü*, 138.

7. İSTİHSÂN

Fıkıh usulünde genel adlandırma ile "hükmün dinî-hukukî dayanağı" anlamındaki şer'î deliller, daha teknik bir tanıtımla şer'î bir hükme ulaşmada izlenen yöntemler veya kaynaklardan hüküm çıkarma metotları arasında yer alan istihsan, taşıdığı ana fikir ve gözettiği amaç yönüyle hiçbir İslâm hukukçusuna yabancı olmasa da adlandırma, tanım, tür ve işlev açısından belki de üzerinde en çok tartışmanın cereyan ettiği bir delil olmuştur. Bunun için de ilk dönemlerden itibaren literatürde istihsan konusunda usulcülerin ve fıkıh ekollerinin farklı bakış açılarını yansıtan zengin bir bilgi birikimine rastlanır.[742]

7.1. Tanımı

Sözlükte "güzellik, rağbet edilen ve sevilen şey" anlamındaki hüsn kelimesinden türeyen istihsân "bir şeyi iyi ve güzel bulmak" mânasına gelir. Fıkıh usulünde müctehidin bir meselede icmâ, zaruret, örf, maslahat, gizli kıyas gibi özel ve daha kuvvetli görünen bir delile dayanarak o meselenin benzerlerinde izlenen genel kuraldan ve ilk hatıra gelen çözümden vazgeçmesi ve hukukun amacına daha uygun bulduğu başka bir hüküm vermesi şeklinde özetlenebilen yöntemin adıdır.[743]

Ebü'l-Hasan el-Kerhî (340/952), istihsânı; "ondan ayrılmayı icap ettiren daha kuvvetli bir sebep yüzünden bir meselede, emsaline verdiği hükmü vermekten müctehidin vazgeçip başka bir hüküm vermesidir."[744] şeklinde tanımlamıştır.[745]

Hanefî hukuk literatüründe istihsân, karşılaşılan bir hukukî olaya, ister aralarında kıyas bağı kurulabileceğine inanılan mevcut bir olaya ait çözümün, isterse, kapsamına katılabileceği kabul edilen bir genel kural veya nass hükmünün ve hatta bir irade açıklamasının yorumlanmasında, ilk hatıra gelen çözümün uygulanmasından vazgeçilmesidir. Kıyas diye anılan ve istihsan işleminde kendisinden vazgeçilen hüküm, Serahsî'nin gayet özlü deyişiyle "dikkatlice düşünmeden ilk önce hatıra geliveren" çözümdür. İlk zamanlardan beri istihsan, haklılığı bir nass tarafından gösterilsin gösterilmesin, bütün kural dışı çözümleri bir arada içine almaktadır.[746]

---

[741] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 481.
[742] Bardakoğlu, Ali, "İstihsân", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 339.
[743] Bardakoğlu, "İstihsân", XXIII, 339.
[744] (ان يعدل الانسان عن ان يحكم في المسألة بمثل ما حكم به في نظائر ها إلي خلافها لوجه اقوى يقتضي العدول عن الأول)
[745] Kerhî, Ebü'l-Hasan, *el-Akval'ül- Usûliyye,* (haz: Dr. Hüseyin Halef el-Cebûrî), yy, 1989, 112; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, IV, 4; Ebû Zehrâ, Muhammed, *İmam Şâfiî*, (trc: Osman Keskioğlu), Ankara, 2000, 286.
[746] Duman, *Şâfiî'nin Kıyas anlayışı* (İbrahim Kâfi Dönmezden naklen), 237.

7.2. Hücciyeti

İstihsânın hüküm elde etmede muteber bir delil olup olmadığı veya muteber olsa bile bu yolla ulaşılan çözümlerin bağlayıcılık gücü fakihler arasında hayli tartışmalı olduğu gibi usul eserlerinin istihsân konusunda mezheplerin tavrını tanıtan ifadeleri arasında da önemli farklılıklar bulunmaktadır. İstihsân konusundaki tartışmaların merkezini, tarafların bu kavramla kastettikleri anlamların farklılığı ve istihsânın diğer deliller dışında müstakil bir kaynak olup olmadığı noktası teşkil eder. Bu açıdan bakıldığında şer'î bir hüküm elde etme yöntemi olarak istihsân delili karşısında Hanefî mezhebinin yanı sıra Mâlikî, Hanbelî ve Zeydiyye fakihlerinin genel tavır olarak olumlu, Şâfiî, Zâhirî ve Ca'ferî fakihlerinin, erken dönem ehl-i hadîsin ve Mu'tezile kelâmcılarının çoğunluğunun olumsuz bir tavır içinde oldukları görülür.[747]

Mâverdî; İmam Şâfiî'nin "Kıyassız istihsânın caiz olmadığını caiz olması durumunda kişinin kendiliğinden şeriatı getirmesinin de caiz olacağını." şeklindeki görüşünü dile getirdikten sonra, istihsân hakkında şöyle demiştir: Usûl delillerinin gerektirdiği ve aklın da güzel gördüğü istihsânın hüccet oluşu hakkında ittifak vardır. Fakat sadece aklın güzel gördüğü ve usûl delillerinin de iktiran etmediği istihsân, şer'î hükümlerde hüccet olamaz. Usûl delilleri ile amel etmek hem vacip hem de sadece aklın güzel gördüğünden daha güzeldir.[748]

Mâverdî; Ebû Hanife'nin "İstihsânın şer'î hükümlerde hüccet olduğu." görüşünü dile getirdiğini ve ondan sonra Hanefi fukahanın Ebû Hanife'nin zikrettiği istihsândan maksadın ne olduğu konusunda ihtilaf ettiğini nakletmektedir:

1. Bazılarına göre istihsân; iki kıyastan en güçlü olanı ile amel etmektir. Mâverdî; bunun güzel bir şey olduğunu, kendilerinin de bu görüşü paylaştığını dile getirmektedir.

2. Bazılarına göre istihsân; illeti tahsis etmektir. Bunlara göre mesela alçı ve kireç tartılan maddeler olmasına rağmen kendilerinde faiz gerçekleşmez. Faizin gerçekleşmemesinin sebebi, illetin tahsis edilmiş olmasıdır. Mâverdî; bu anlamdaki bir istihsânı kabul etmediklerini dile getirmiştir.

3. Bazılarına göre istihsân; iki kıyâstan güçlü olanı bırakıp zayıf olanı – güzel olduğu için - ile amel etmektir. Mâverdî; bu anlama gelen bir istihsânı doğru bulmadıklarını

[747] Bardakoğlu, "İstihsân", XXIII, 344.
[748] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 649.

dile getirmiştir. Ona göre, güçlü kıyas ile amel etmek zayıf kıyas ile amel etmekten daha güzeldir.

4. Bazılarına göre ise istihsân; bir asıl ve delile dayanmaksızın hatta şer'î bir delil tarafından ret edilse bile zann-i gâlib ve aklen güzel olan şey ile amel etmektir. Mâverdî; istihsân ile ilgili görüşler içerisinde en fâsit görüşün bu son görüş olduğunu dile getirmiştir.[749]

Mâverdî; hem istihsânı kabul eden hem de etmeyenlerin delillerini zikrettikten sonra kabul edenlerin delillerini tek tek ele alıp cevaplandırmış ve son olarak; herhangi bir delile dayanarak yapılan istihsânı kabul ettiklerini, kabul etmedikleri istihsân ise bir delile dayanmadan yapılan istihsân olduğunu dile getirmiştir.[750]

[749] Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 649-651.
[750] Hem istihsânı kabul hem de etmeyenlerin delilleri için, hem de Mâverdî'in istihsânı kabul edenlerin ileri sürdükleri delillere verdiği cevaplar için bkz: Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî*, I, 651-660.

SONUÇ

Tezimizde, Mâverdî'nin hayatı ve fıkıh usûlü anlayışını inceledik. Vardığımız sonuçları maddeler halinde sıralayacak olursak şöyle diyebiliriz:

1. Mâverdî, seksen altı yıllık hayatı boyunca birçok öğrenci yetiştirmiş, pek çok ilmî faaliyetlerde bulunmasının yanısıra, siyasî ve adlî görevler de üstlenmiştir. Üstlendiği en önemli adlî görev kadılıktır. İslâm tarihinde ilk defa "Akda'l-kuddât" unvanı ona verilmiştir.

Mâverdî ile ilgili dikkate almaya değer; bir anlamda onu en önemli kılan husus telîf ettiği eserlerdir. O, sadece fıkıh ve fıkıh usûlü alanında değil, siyaset, ekonomi ve devlet idaresi alanında da yazmış olduğu eserlerle kendisinden söz ettirmiştir.

Mâverdî, sadece ilmi faaliyetlerle anılan bir âlim değildir. Aynı zamanda vakar, hilim, hayâ, tevâzu, ihlâs, firâset ve üstün zekâ sahibi olarak da anılır. Onun en önemli özelliklerinden biri de, devlet yöneticilerine yakın olmasına rağmen hakkı dile getirmekten hiçbir zaman geri durmamasıdır.

2. Mâverdî, *Edebü'l-Kâdî* isimli kitabında, fıkıh usûlü ile ilgili bütün konularda çok fazla detaylara inmeden görüşlerini beyân etmiştir.

3. Mâverdî, fıkıh usûlü incelemelerinde tamamen mütekellimîn metodunu takip etmiştir. İlk önce kuralları zikretmiş, sonra da o kurallara göre örnekler vermiştir.

4. Mâverdî, kendi usûl anlayışını ortaya koyarken diğer mezheplerin usûl anlayışına değinmiş ve zaman zaman onlara eleştiriler getirmiştir. Mâverdî'nin en çok takip ettiği yöntem; muhaliflerin görüşlerini reddederken onların delillerini zikretmesi ve ardından kendi delilleri ile onları reddetmeye çalışmasıdır. Örneğin Zahirîleri; hükümlerde ta'lîli değil, lafzın zahirini esas almalarından dolayı çok sert bir şekilde eleştirmiş ve onların ileri sürdükleri delilleri tek tek ele alarak çürütmeye çalışmıştır. Aynı şekilde, İmam Mâlik'in Medine ehlinin icmâı dışında başka icmâı delil olarak kabul etmemesini eleştirmiş ve delilleri ile beraber çürütmeye çalışmıştır.

5. Şâfiî mezhebinin müntesibi olan Mâverdî, kendi mezhebinin görüşlerini savunmasına rağmen; zaman zaman mezhebin dışında kendine has görüşleri de dile getirdiği olmuştur. Örneğin, mutlakın mukayyede hamledilmesi konusunda farklı görüşlere değindikten sonra, "Bana göre en doğru görüş; mutlak ve mukayyed'ten hangisinin hükmü daha sert ise ona itibar edilir." şeklinde görüşünü ortaya koymuştur. Aynı şekilde o, Hz. Peygamber'in meclisinden uzakta bulunan sahabenin ictihâd edip edemeyeceği konusunda, farklı görüşleri dile getirdikten sonra; "Benim görüşüm; İbadetler tevkifî olduğu için onlarda ictihâd olamaz, muamelat ile ilgili konular ise, kolaylık ilkesi esas olduğu için ictihâd mümkündür" şeklinde

görüşünü dile getirmiştir. Mâverdî, kendi hocası Ebû Kasım es-Sayramî'nin "Bütün müctehidler – mükellef oldukları ictihadı yaptıklarından dolayı - musîb, hüküm verirken bir kişinin dışında geri kalan müctehidlerin muhtî olduğu" şeklindeki görüşünü aktarmış ve doğru olmadığını dile getirmiştir.

6. Mâverdî, çok sıkı bir İmam Şafîi taraftarıdır. Bundan dolayı o, en çok İbn Ebî Hüreyre'yi eleştirmiştir. Çünkü yaşadığı devirde Şâfiî fakîhlerinin önde gelenlerinden kabul edilen İbn Ebî Hüreyre, İmam Şâfiî'nin görüşlerine aykırı bazı görüşler dile getirmiştir.

7. Mâverdî, sık sık akla vurgu yapmış ve aklî delilleri kullanmıştır. Bundan hareketle onun faâl akla önem verdiğini söyleyebiliriz.

8. Mâverdî'nin kendisine has bir sistematiği vardır. Mesela kıyâs ile ilgili taksimatı dikkate değerdir. O, kıyası ilk önce mânâ ve şebeh şeklinde ikili bir taksimata tabi tutar. Mânâ kıyâsını celî ve hafî, şebeh kıyâsını da tahkîk ve takrîb şeklinde ikiye ayırır. Gerek celî ve hafî kıyas, gerekse tahkîk ve takrîb kıyasları üçer bölüme ayırır. Böylece mânâ ve şebeh kıyâsının bölümlerinin sayısını on ikiye çıkarır.

9. Son olarak; Mâverdî'nin fıkıhta olduğu gibi fıkıh usûlü alanında da yetkin bir âlim olduğu ve kendisine ait orijinal bazı görüşlerinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

BİBLİYOĞRAFYA

Aclûnî, İsmail b.Muhammed b. Abdilhâdî, *Keşfü'l-Hafâ' ve Müzîlü'l-İlbâs A'mmâ İştehera mine'l-Ahadîs alâ Elsineti'n-Nas,* I-II, Beyrût, 1997.

Âmedî, Seyfuddîn Alî b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I-II, Beyrût, 2005

Apaydın, H.Yunus, "Nehiy" *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 544-547.

----------, "Haber-i vâhid", *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 355-363.

----------, "Muhayyerlik", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 25-30.

----------, "İctihad", *DİA,* İstanbul, 2000, XXI, 432-445.

----------, "Kıyas", *DİA,* İstanbul, 2002, XXIV, 529-539.

Bağdâdî, el-Hâfız Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *Tâ'rîhu Medîneti's-Selam*, Beyrut, 2001.

Bardakoğlu, Ali, "Âm", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 552-553.

----------, "Hırsızlık", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 384-396.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhıyye Kâmusu*, I-IIX, İstanbul, ts.

Buhârî, Alaüddin, Abdülaziz b. Ahmed, *Keşfü'l-Esrâr an Usû-li Fahri'l- İslâm el-Bezdevî,* (Haz: Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), I-IV, Beyrût, 1997.

Cassâs, Ebû Bekir Ahmet b. Ali er-Razî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-III, Beyrût, 2003.

Cürcânî, Muhammed es-Seyyid, eş-Şerîf, *Mü'cemu't-Ta'rîfât*, Kahire, ts.

Çağrıcı, Mustafa, "Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn", *DİA,* İstanbul, 1994, 406-408.

Çalış, Halit, *Kâsır İlletle Ta'lil Tartışmalarına Metodolojik Bir Katkı*, "Usûl, İslam Araştırmaları", Sayı: 4, Temmuz - Aralık 2005.

Çolak, Abdullah, *İslam Aile Hukuku*, Malatya, 2014.

Dârekutnî, el-Hafız el-Kebir, Ali b. Ömer, *Sünenü'd- Darekutni*, Beyrût, 2004.

Darimî, Abdullah b. Abdirrahman, es-Semerkandî, *Sünenü'd-Daremî*, Kâhire, 1987.

Davûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed *Tabakatû'l-Müfessirîn*, Beyrut, ts.

Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. Îsa, *Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh,* (tah: Halil Muhyiddin el-Meys), Beyrut, 2007.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "İcmâ", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 417-431.

----------, "Şer'u Men Kablenâ", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 15-19.

Duman, Soner, *Şâfiî'nin Kıyas Anlayışı*, İstanbul, 2009.

Ebû'l-Hüseyn, Muhammed b. Ali b. Et-Tayyib el- Basri el-Mu'tezili, *Kitabu'l- Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, (thk: Muhammed Hamidullah), Dımaşk, 1964, I, 57-58.

Ebû'n-Nasr, Abdülcelil İsa, *İctihâdü'r-Rasûl*, Kahire, 1950.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2010.

Erkal, Mehmet, "el-Ahkâmü's-Sultâniyye", *DİA*, İstanbul, 1998. I, 555-556.

Erturhan, Sabri, *Mâverdî ve el-Hâvî'l-Kebîr Adlı Eseri*, "*C.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*", 3, Sivas,

Hîtû, Muhammed Hasan, *el-Vecîz fî Usûl-i't-Teşrîi'l-İslamî*, Beyrût, 2009.

Gazâlî, Ebû Hâmid, Muhammed b. Muhammen b. Muhammed, *el-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl,* (thk. Muhammed Süleyman el-Aşkar), Beyrut, 2010

----------, *el-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl,* Beyrût, 2008.

Görgülü, Hasan Ali, "el-Hâvi'l-Kebîr" , *DİA,* İstanbul, 1997, XVI, 534-535.

Hamevî, Yakut er-Rumî, *Mü'cemu'l-Üdebâ' İrşadül-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, (thk: Dr. İhsan Abbas), Beyrut, 1993.

İbn Aşur, Muhammed hahir, *Tefsîru et-Tahrîr ve'Tenvîr*, Beyrut, ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. b. Muhammed, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem,*(thk: Muhammed Abdülkadir Ata, Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut,1992.

İbn Hacer, Şihâbuddin ebû'l-Fadl Ahmet b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, yy, ts.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Ebnâu Ebnâiz-Zamân,* Beyrut. ts.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *İhkâmü'l-Ahkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Kahire, 2009.

İbn Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid ibn Hümamü'd-Dîn el-İskenderî el-Hanefî, *Et-Tehrîr fî Usûli'l-Fıkıh*, y.y, 1351.

İbn Kâdî Şühbe, Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, (Thk: Dr. Abdü'l-Alîm han), Hayderabad, 1979.

İbn Kesîr, İmaduddîn İsmaîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,*(thk: Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî),yy, ts.

----------, *Tabakâtü'*ş-Ş*âfiîyye,* (thk: abdülhafîz mensûr) Bingazî, 2002.

İltaş, Davut, *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler*, Ankara, 2016.

İsnevî, Cemâlüddîn Abdurrahîm, *Tabakâtü'*ş-Ş*âfiîyye,* Beyrut, 1987.

----------, *et-Temhîd fî tahrîci'l-Furu' ale'l- Usûl* (thk: Muhammed Hasan Hîtû), Beyrût, 2013.

Kallek, Cengiz, "Mâverd", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 180-186.

----------, *Mâverdî'nin Ahlâkî, İçtimaî, Siyasî ve İktisâdî Görüşleri*, "Dîvân", sy. 17, 2004/2, s. 219- 265.

Kandemir, M. Yaşar, "Hatîb el-Bağdâdî", *DİA,* Ankara, XVI, 454-455.

Karaman, Hayreddin, *İslam Hukukunda İctihad*, İstanbul, 2010.

----------, *Fıkıh Usûlü İslam Hukukunun Kaynakları, Metodu Ve Felsefesi*, İstanbul, 2010

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Beyrut, ts.

Kehhale, Ömer Rıza, Mu'cemu'l-Müellifîn, Terâcimu Musannifi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1993.

Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'ana Arzı,* İstanbul, 1998.

Kılıçer, M. Esat, "Ashâbü'l-Vücûh", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 472.

Koca, Ferhat, *Has* "DİA", İstanbul, 1997, XVI, 264-267.

----------, "Tahsis", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 432-434.

----------, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı yorum),* İstanbul 2011.

----------, "Mücmel", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 453-454.

----------, "İstinbât", "DİA", İstanbul, 2001, XXIII, 368-369.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü,* Ankara, 2012.

Köse, Saffet, "Ebû Hamid İsferâyinî", *DİA*, XXII, Ankara, 2000, 514.

----------, "İbn Ebû Hüreyre, *"DİA"*, İstanbul, 1999, XIX, 434-435.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, (talik: Muhammed Kerim Racih), Beyrut, 1985.

----------, *Dürerü's-Sulûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, (thk: Dr. Fuâd Abdülmünim Ahmed), Riyad, 1997.

----------, *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfiî,* (thk: Ali Muhammed Muavvad – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut, 1994.

----------, *Nasîhatü'l-Mülûk* (thk: eş-Şeyh Hıdır Muhammed Hıdır), Kuveyt 1983.

----------, *Edebü'l-Kâdî* (tahkik: Muhyî Hilâl es-Serhân, Bağdad, 1971.

Muhammed Süleyman Dâvud, Fuad Abdülmün'im Ahmed, *el-İmam Ebü'l-Hasan el-Mâverdî,* İskenderiye, 1978.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn b. Şeref *Tehźîbu'l-Esma' ve'l-Luğa*, Beyrut, ts.

Öğüt, Salim, "Emir", *DİA,* İstanbul, 1995, XI, 119-121.

Özel, Ahmet, "Ebû İshak Mervezî", *DİA*, İstanbul, 2004, XXIX, 234-235.

Özen, Şükrü, "Musarrât", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 240-241.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Beyrut, 2006.

----------, *Ravâiu'l-Beyân fî Tefsiri Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*, Beyrût, 2011.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhanned b. Mansûr et-Temîmî *el-Ensâb*, Kahire,1984.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed ibn Ahmed ibn Ebû Sehl, *Usûlü's-Serahsî,* (thk: Ebu'l-Vefa el-Afgani), Beyrut, 2005.

Serhân, Muhyî Hilâl "*Mukaddime*", Mâverdî, *Edebü'l-kâdî*, Bağdad 1971.

Sönmez, M. Ali, "Abdurrahmân b. Zeyd", *DİA*, İstanbul, 1988, I.

Sübkî, Tacuddîn Ebû Nasr Abdulvahhâb b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakâtü'ş-Şâfiîyyeti'l-Kübrâ* (thk: Mahmûd Muhammed et-Tenâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), yy.ts.

----------, *Cemü'l-Cevamî' fi Usûli'l-Fikh,* (Thk: Abdülmün'im Halil İbrahim), Beyrut, 2003.

Süyûti, Celâleddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk: şuayb el-Arnavut), Beyrût, 2011.

Şaban, Zekiyyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkh),* (trc: İ.Kâfi Dönmez), Ankara, 2005.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, (tah: Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut, ts.

Şevkanî, Muhammed b.Ali, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakk min İlmi'l Usûl,* (thk: Muhammed SubhÎ b. Hasan Hallâk), Beyrût, 2011.

Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali ibn Yûsuf el-Fîrûzâbâdî, *Tabekâtü'l-Fukahâ'*, (thk: Dr. İhsan

----------, *et-Tabsıra fi Usûli'l-Fıkh,* (thk: Muhammed Hasen Heytû), Dımask, 1403.

----------, *el-Luma' fî Usûli'l-Fıkh,* (thk: Yusuf Ali Bedîvî, Muhyiddin Dîb Mustu), Beyrut, 2011.

Taşköprüzâde, Ahmet b. Mustafa, *Miftâhu's-Seâde*, Beyrut, 1985.

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992.

Ünal, Halit, "Arâyâ", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 377.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Esam, Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 353-355.

Yazıcı, Abdurrahman, *Fıkıhta Bir Miras Meselesi Olarak Avliyye: Avl Halleri, Kaynağı ve Çözümlerin Değerlendirilmesi*, "İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi", sy. 24, 2014, s. 305-327.

Yazır, Elmalı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts.

Yıldız, H. Dursun, "Abbâsîler", *DİA*, I, İstanbul, 1988.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman *Siyeru el-A'lâmi'n-Nübelâ'* (thk: Şuayb el-Arnavût, Muhammed Naim el-Arkusi), Buyrut, 1984.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fî Usûl'l-Fıkh*, Beyrût, 2006.